

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
OLES HONCHAR DNIPRO NATIONAL UNIVERSITY

Ukrainian sense ***Український смисл***

Scientific Collection
Edited by I. Popova, Doctor of Philology, Professor
ISSN 2313-4437

Dnipro
2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Ukrainian sense ***Український смисл***

Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. С. Попової
ISSN 2313-4437

Дніпро
2022

UDC 811.161.2+821.161.2.09](082)
ISSN 2313-4437

*Recommended for publication at the meeting of the Academic Council of
Oles Honchar Dnipro National University (protocol № 6 dated Desember 24, 2021)*

Editorial board:

Dr. of Sc. (Philology), Prof. **I. S. Popova** (editor in chief),
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **T. S. Prystaiko** (deputy editor),
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **V. V. Koroliova** (executive secretary),
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **N. V. Diachok** (responsible for the issue),
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **N. M. Bobukh**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **N. S. Holikova**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **O. V. Hurko**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **I. V. Kropyvko**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **Yu. V. Kravtsova**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **O. K. Kuvarova**,
Cand. of Sc. (Philology), Ass. Prof. **N. P. Oliynyk**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **O. I. Panchenko**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **N. V. Pidmohylna**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **S. L. Popov**,
Dr. of Sc. (Philology), Ass. Prof. **O. V. Shaf**,
Dr. of Sc. (Philology), Prof. **Yu. O. Shepel**.

**U-45 Ukrainian sense / Український смисл: scientific collection / edited by I. Popova.
Dnipro: Lira, 2022. 94 p.**

The collection presents modern views of researchers on actual problems of linguistics and literary studies.

For scientists, teachers, graduate students and students.

The editorial board does not always agree with the position of the authors. The authors are responsible for the accuracy of the presented material.

All rights reserved. Use of materials is possible with the permission of the editorial board.

The journal is indexed in scientometric databases: Index Copernicus International (ICV 2020:78.34), National Library of Ukraine Vernadsky, Google Scholar.

© Oles Honchar Dnipro National University, 2022

УДК 811.161.2+821.161.2.09](082)
ISSN 2313-4437

*Рекомендовано до друку на засіданні вченої ради Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара (протокол № 6 від 24.12.2021)*

Редакційна колегія:

Доктор філологічних наук, професор **І. С. Попова** (відповідальний редактор),
Доктор філологічних наук, професор **Т. С. Пристайко** (заступник редактора),
Доктор філологічних наук, професор **В. В. Корольова** (відповідальний секретар),
Доктор філологічних наук, професор **Н. В. Дьячок** (відповідальна за випуск),
Доктор філологічних наук, професор **Н. М. Бобух**,
Доктор філологічних наук, професор **Н. С. Голікова**,
Доктор філологічних наук, професор **О. В. Гурко**,
Доктор філологічних наук, професор **Ю. В. Кравцова**,
Доктор філологічних наук, професор **І. В. Кропивко**,
Доктор філологічних наук, професор **О. К. Куварова**,
Кандидат філологічних наук, доцент **Н. П. Олійник**,
Доктор філологічних наук, професор **О. І. Панченко**,
Доктор філологічних наук, професор **Н. В. Підмогильна**,
Доктор філологічних наук, професор **С. Л. Попов**,
Доктор філологічних наук, професор **О. В. Шаф**,
Доктор філологічних наук, професор **Ю. О. Шепель**.

**U-45 Ukrainian sense / Український смисл: науковий збірник / ред. І. С. Попова,
проф. Дніпро: Ліра, 2022. Вип. 1. 94 с.**

У збірнику подано сучасні погляди дослідників на актуальні проблеми лінгвістики.
Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів, учителів.

*Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів. За точність викладеного
матеріалу відповідальність покладено на авторів.*

Усі права застережено. Використання матеріалів – з дозволу редакційної колегії.

The journal is indexed in scientometric databases: Index Copernicus International (ICV 2020:78.34), National Library of Ukraine Vernadsky, Google Scholar.

© Oles Honchar Dnipro National University, 2022

УДК 811.161.2
DOI 10.15421/462201

МОВА СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПРАГМАТИКА, СТИЛІСТИКА, НЕОЛОГІЯ

Н. Голікова

доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української мови,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
nataliaholikova62@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4157-1275

Вступ. Однією з актуальних проблем сучасної лінгвоукраїністики є дослідження мови як динамічної системи, що помітно змінюється під впливом суспільних чинників, міжмовних контактів, а також «з легкої руки» самих мовців – письменників, політиків, журналістів та ін., які активно продукують нові слова, стійкі звороти, афористичні висловлення в художній літературі, в аналітичних і публіцистичних текстах, що фігурують у розгалуженому медіапросторі. У науці наразі акцентовано увагу на особливостях функціонування української мови в засобах масової комунікації (ЗМК), кількість яких стрімко збільшується, а відтак вони відіграють домінуючу роль у процесі спілкування представників найрізноманітніших соціумів. Останнім часом такі ЗМК, як газети, журнали, радіо, телебачення, кінофільми та телесеріали, інтернет для багатьох людей постають чи не найважливішим джерелом інформації, що викликає інтерес у реципієнтів будь-якого віку, соціального стану, в осіб різного віросповідання, професійної зайнятості й особистих уподобань. В українському суспільстві з-поміж численних масмедіа найпопулярнішими є телебачення, інтернет та соціальні мережі – мобільні інформаційно-комунікативні засоби, якими постійно користуються громадяни.

Упродовж кінця ХХ – початку ХХІ ст. специфічні риси тих чи тих ЗМК, їхні основні функції й ознаки зусібіч студіюють вітчизняні та закордонні науковці з погляду таких напрямів гуманітаристики, як: комунікативістика, або теорія комунікації (Іванов, 1998; Лалл, 2002; Почепцов, 1999), політологія (Ваганова, 2003; Гаврада, 2007; Гриценко, 2003; Заренцька, 2000), державне управління (Журавель, 2013; Пронченко, 2008), журналістика (Гриценко, 2002; Лизанчук, 2000) та ін. У працях дослідників викладено теоретичні узагальнення щодо поняття «засоби масової комунікації», визначено роль масмедіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства, простежено зміни ЗМК в Україні у зв'язку зі світовою глобалізацією, прокоментовано структурно-змістове наповнення українських телеканалів та інших інформаційних носіїв тощо. У нормативних документах аналізоване поняття зафіксоване із кінця 90-х рр. ХХ ст., коли замість звичної назви *засоби масової інформації (ЗМІ)* частіше почали вживати фразеосполучку *засоби масової комунікації (ЗМК)*, що її витлумачують як «сукупність каналів розповсюдження інформації, адресованої необмеженому колу осіб, соціальних груп, держав з метою оперативного інформування їх щодо подій і явищ у світі, у конкретній країні, у певному регіоні, а також для виконання спеціальних соціальних функцій» (Україна, 1997: 466).

Комплексний аналіз сучасних ЗМК передбачає вивчення не лише їхнього інформаційного наповнення, а й характеристики мовних особливостей усних (озвучених) / писемних (надрукованих) текстів, розміщених на платформах різних масмедіа. У лінгвоукраїністиці початку ХХІ ст. проблему «мова засобів масової комунікації» переважно досліджують представники соціолінгвістики та лінгвостилістики. У працях С. Бирик, С. Єрмоленко, Т. Коць, О. Рудої, С. Соколової, Г. Сюті, С. Чемеркіна (Бирик, 2015; Бирик & Соколова, 2014; Єрмоленко, 2013; Коць, 2019; Руда, 2014; Соколова, 2014, 2016; Сютя, 2019; Чемеркін, 2015) та ін. порушено актуальні питання щодо ролі ЗМК

у мовному бутті України, окреслено сфери їхнього впливу на мовну свідомість українців, визначено лінгвостильові ознаки тих чи тих ЗМК, накреслено перспективи щодо подальших функціонально-структурних змін публіцистичного стилю сучасної української літературної мови, виділено стилістично марковані одиниці, які відбивають специфіку мовної комунікації на мережевих платформах, та ін. Утім, наразі під час аналізу порушеної проблеми перед науковцями постає багато конкретних завдань, що потребують докладного студіювання з опертям на традиційні й новітні методи дослідження лінгвального матеріалу.

Мета нашої наукової статті – обґрунтувати специфічні риси мови сучасних засобів масової комунікації, репрезентованих у межах соціальної мережевої платформи «Фейсбук» (Facebook), що є різновидом щоденника в інтернеті й дає змогу користувачам ділитися актуальною інформацією зі своїми друзями. Основні завдання дослідження: охарактеризувати жанрово-тематичні особливості стислих текстів масмедіа; узагальнити їхні структурно-семантичні та функціонально-стилістичні ознаки; виявити комунікативно-дискурсивний потенціал лінгвоодиниць, що маркують тексти медіапростору в період повномасштабної війни в Україні, на рівні прагматики, стилістики та неології.

Методи та методики дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою наукової праці, її завданнями та об'єктом. У цій статті використано загальнонаукові методи спостереження, аналізу, синтезу; лінгвістичні методи, серед яких *описовий метод* – для витлумачення поняття стислого тексту та його структурно-семантичної організації, зафіксованої на мережевій платформі Facebook; *метод інтегративного аналізу*, який покладено в основу комплексного студіювання маркувально-текстових мовних одиниць з погляду лінгвопрагматики, лінгвостилістики та неології; *метод лінгвостилістичного аналізу*, що вможливує виявлення риторичних фігур як виразально-зображальних засобів мови аналізованих текстів; *метод текстової ідентифікації інтертекстем*, використаний для фіксації «чужих» слів на сторінках Facebook; *контекстуально-інтерпретаційний метод* – для виокремлення ймовірних читацьких стратегій рецепції масмедійного тексту та його складників.

Результати та дискусії. Сучасний медіапростір, що охоплює найрізноманітніші засоби масової комунікації, формують, зокрема, інформаційні усні та писемні тексти, актуалізовані мовні складники яких мають широке соціокомунікативне призначення. Донедавна в українській лінгвостилістиці такі тексти розглядали як репрезентанти термінологічного поняття «публіцистичний стиль» або, що було звичніше, «засоби масової інформації». С. Єрмоленко щодо цього зауважує: «Оскільки сучасна масова комунікація об'єднує мову радіо, телебачення, мову газет, мову Інтернету і передбачає при цьому живий зворотний зв'язок адресантів і адресатів, учасників соціальної комунікації, вона стає надійним джерелом для вивчення динаміки мовних змін, активних процесів у мові й мовній свідомості наших сучасників» (Єрмоленко, 2013: 123). Відтак тексти, опубліковані на різних інтернет-платформах, потрібно розглядати «в дії», тобто як компоненти масмедійного дискурсу, що зі свого боку передбачає інтегративний підхід до вивчення такого мовного матеріалу, зокрема його стилістичних і прагматичних особливостей.

Відомо, що на платформі «Фейсбук» – одній з найрозгалуженіших соцмереж, яка заснована на початку ХХІ ст. і сьогодні надає свій інтернет-простір для спілкування багатомільйонній аудиторії користувачів у різних країнах світу, загалом можна розмістити текстову інформацію будь-якого змісту, а також представити аудіо- та відеоматеріали (промови політиків, виступи артистів, звернення інших людей, привітання друзів та ін.), демонструвати анімації або фрагменти з кінофільмів, прикріплювати світлини тощо. Для реалізації мети та завдань нашої публікації в межах соціальної мережі Facebook виокремлюємо писемні тексти – традиційний об'єкт для мовознавчих досліджень, що залежно від жанрово-стильового різновиду, функціонального навантаження й авторських інтенцій бувають за обсягом короткими (стислими) або досить розгалуженими (довгими). На нашу думку, у соцмережі Facebook комунікативно найвпливовішими є стислі тексти: їх

зазвичай не обходять увагою користувачі, досить швидко прочитуючи весь опублікований матеріал і водночас із власних інтересів осмислюючи його зміст та інформаційну цінність.

Із 90-х рр. XX ст. поняття «стислий текст» є одним із ключових у текстології, дискурсології, комунікативній лінгвістиці тощо. На той час його переважно розглядали як наслідок компресії повного писемного тексту. Утім, у сучасному медіапросторі стислий текст частіше є первинно коротким, лаконічним і таким, що не потребує подальшого розгортання в об'ємніший текст. Погоджуємося з І. Мірошніченко, яка, досліджуючи стислий текст в українському масмедійному дискурсі, зауважує: «Стислість як текстотвірна категорія генерує класифікацію текстів за опозицією «розгорнутий / стислий», що вможливорює аналіз творів у ракурсі «формальна структура / кількість інформації», де співвідношення цих характеристик дає уявлення про рівень інформаційного насичення тексту» (Мірошніченко, 2020: 7).

Структурно-семантична організація *сучасного стислого тексту* (ССТ) в медіапросторі «Фейсбук» соціально зумовлена складною ситуацією в Україні, яка в період повномасштабної війни, розв'язаною росією, бореться з ворогом, що напав на нашу рідну землю. Саме війна, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, вплинула на кардинальні суспільно-територіальні зрушення в державі, спричинивши внутрішню та зовнішню міграцію населення й породивши багато проблем у зв'язку з бойовими діями на фронті та з наслідками бомбування інфраструктури країни, її мирних громадян на не окупованій території. Ці події відчутно змінили інформаційне наповнення соцмереж загалом і медіапростору Facebook зокрема. Усі публікації, у тому числі й розгорнуті та стислі тексти, тут мають наразі інші, ніж до війни, комунікативні завдання й прагматичну настроєвість. Крім того, на трансформаціях текстів мережевого простору позначилися глобалізаційні процеси світового масштабу. Прагматичні характеристики ССТ досі відповідають вимогам медійного континууму, оскільки вони акумулюють такі основні ознаки стислих текстів, як: короткий обсяг, інформаційне насичення, оригінальність викладу матеріалу, особливу привабливість для реципієнта повідомлення (Мірошніченко, 2020: 7). А втім, істотно змінилася їхня мовно-маркувальна сітка, що насичена новими або по-новому актуалізованими текстовими лінгвоодинаціями, які потребують комплексного мовознавчого аналізу.

До основних аспектів дослідження релевантних складників ССТ уналежнюємо прагматичний, стилістичний і неологічний аспекти, що дають змогу, по-перше, поєднати антропоцентричний (характерний для прагматики) та текстоцентричний (традиційний для стилістики) принципи аналізу мовних фактів у межах того самого дослідницького поля; по-друге, визначити прагматичні смисли в загальній семантиці стилістичних фігур і неолексем, які домінують у масмедійному тексті / дискурсі.

Facebook – це одна із соцмереж інтернету, що надає доступ до гіпертекстів і веб-сторінок. Виявлення зв'язків між ними за допомогою традиційних ієрархічних структур, що їх використовують, зокрема, у мовознавстві, наразі є недостатнім. Нідерландський науковець Р. Бод, спираючись на висновки дослідників теоретичної форми медіа, підкреслює, що в основу сучасних гіпертекстових систем покладено «ризоматичні» структури, у яких наявні лабіринтні переплетення – повторювані елементи (Бод, 2016: 318–319). Із лінгвістичного погляду «сигнальну» функцію в інформаційних текстах певною мірою можуть виконувати повторювані ССТ та їхні складники. Якщо вони технічно марковані як покликання, то дають змогу користувачеві ЗМК перейти до інших документів, пов'язаних між собою за змістом. Натомість у хаотичному потоці інформації, яку спостережливий читач переглядає на сторінках «Фейсбуку», він може самостійно виявити лабіринтні переплетення у вигляді повторюваних слів і текстів, що породжують у свідомості реципієнта ті чи ті прагматичні – оцінні – смисли.

У сучасному масмедійному дискурсі смислово значущими є мовні одиниці, що відбивають лінгвокультурну пам'ять українського народу, віками накопичену, протягом тривалого часу збережену та наразі відтворювану в потрібній життєвій ситуації. Це – генна, соціальна, історична, колективна пам'ять, яку закріпили численні мовно-естетичні знаки

української культури – словесні образи, що викликають лінгвоментальні рефлексії. Наприклад, на початку війни медіапростір «Фейсбук» пронизував Гімн України, що є державним символом, як і герб, прапор, українська мова. Його слова – це текст, що програмує суспільно-політичну доктрину України щодо майбутнього розвитку суверенної країни. У тяжкий для нас час Гімн України постійно виконують і в реальному просторі, на вулицях, а те, що сьогодні його широко співають діти, лише підтверджує зв'язок поколінь українського народу й нашу національну єдність.

Ще одним мовно-естетичним знаком української культури, актуалізованим під час війни з росією, є пісня «Ой у лузі червона калина» («Розлилися круті бережечки»). Свого часу вона стала гімном січових стрільців, а сьогодні поетично-пісенні рядки *Не хилися, червона калино, – / Маєш білий цвіт, / Не журися, славна Україно, – / Маєш добрий рід! / А ми тую червону калину підіймемо, / А ми нашу славу Україну, / Гей-гей, розвеселимо!*, як раніше, символізують прагнення українців до волі й самостійності. Смыслово знакові тексти такого зразка, що функціонують у ЗМК, відбивають філософію буття українського народу, а самі соцмережі засвідчують істотні трансформації публіцистичного стилю / дискурсу як середовища відновлення і формування нових прагматико-стилістичних відтінків його лінгвокультурної пам'яті.

Із-поміж стилістично маркованих лінгвоодиниць, що фігурують на сторінках Facebook, виразні власне неологізми, індивідуально-авторські новотвори, оказіональні слова, словосполучення та влучні висловлення авторів, імена яких переважно не зафіксовані в повідомленнях. Зокрема, численні оказіоналізми – неодеривати, фразеологізовані одиниці – засвідчують, що динамічна стабільність літературного стандарту в новітній історії української мови багато в чому залежить від самих мовців (Голікова, 2018: 65), креативний потенціал яких щодо словотворення, а також щодо переосмислення й семантичної актуалізації узуальних слів і стійких виразів наразі помітно підвищується.

У текстах сучасних ЗМК спостережено низку нових слів іншомовного походження, що є наслідком глобалізаційних процесів в українському суспільстві. Всесвітня економічна, політична, культурна, релігійна інтеграція та уніфікація найперше впливає на лексико-семантичну систему української мови. Наприклад, підвищення рівня інформаційно-освітніх технологій спричинило активізацію англізмів на зразок *гейміфікація, сторітелінг, скрайбінг, скрайбер, фасилітація, фасилітатор* тощо в освітньо-педагогічній сфері; власне неологізми *блог, блогер, хайтер, лайфхак, дайджест, дедлайн* та ін., що насамперед набули нормативного статусу в соцмережах, швидко поширюються і в інших мовно-комунікативних площинах.

Лексеми-запозичення такого зразка, з одного боку, є об'єктивною потребою: вони відбивають особливості розвитку сучасного українського суспільства, що належить до європейського геополітичного простору й певною мірою віддзеркалює його цивілізаційні тенденції; а з другого – активне «занурення» багатьох англізмів у лексичний фонд змінює кількісне співвідношення між питомою та іншомовною лексикою, порушуючи історично сформований баланс словникового складу української мови.

Крім того, у надто складних умовах воєнного сьогодення українська мова швидко поповнюється різнотипними потенційними й оказіональними лінгвоодиницями. Вертикальний контекст сучасного медіапростору пронизують лексико-семантичні, семантико-дериваційні, граматичні, графічні, фразеологічні новотвори, а також інтертекстеми – лінгвокультурні та етномовні знаки, внутрішня форма яких по-новому трансформується через розширення або, навпаки, звуження їхньої узвичаєної змістової сутності та функціонально-стилістичного діапазону.

Останнім часом у мові ЗМК активізовано інноваційні процеси в семантиці загальноживаних слів, що набули нових лексичних значень. Наприклад, слововживання *пташечка* у контексті *Весна, Україно! 70 новеньких «пташечок» прилетіло до нас на підмогу...* демонструє семантичний тип деривації, наслідком якої, на думку Ж. Колоїз, є нові семми (Колоїз, 2015:141). У стислих писемних текстах лексеми *двохсотий* і *трьохсотий*

наразі належать до найуживаніших не як порядкові числівники, а як слова зі значенням «убитий» і «поранений» відповідно, що розширили їхню семантичну структуру з початку воєнних дій на Донбасі. Семантичної трансформації набувають лексеми *тривога* і *сирена*, що так само репрезентують реалії війни. У їхній семантиці актуалізовано значення «небезпека», а саме слововживання як структурний компонент низки ССТ, спостережених у «Фейсбуці», додатково набуває негативних прагматичних смислів. У контекстах *Бандерівець*, як *чупакабра*: *ніхто не бачив, але всі бояться; Ти ж хотів землі цієї, то тепер змішайся з нею* узуальні слова *бандерівець*, *земля* кваліфікуємо як лінгвоодиниці, що потребують переосмислення й «оновлення» внутрішньої форми.

Функцію мовних маркерів поняття «ворог» нерідко виконують лексичні та граматичні одиниці, які мають нові прагматично-сміслові відтінки в тих чи тих контекстах: омоніми (*Щоб забрати в українців мрію, недостатньо спалити найбільший у світі літак; Пуля не знав, що їхній «февраль, то наш «лютий»*); міжмовні омоніми (*Полоненому мокші наші запропонували: «Хочеш питки?» Помер від страху. Мова таки має значення*); пароніми (*бійся – бийся*); граматичні okazіоналізми (*Росіяни думали, що йдуть на українську землю. Але ми їм вже купу разів говорили, що не НА, а В*) та ін.

До семантичних okazіоналізмів належать деякі синтаксично вільні словосполучення, що, набуваючи таких ознак, як стійкість, відтворюваність, повторюваність, у сучасному медіапросторі відіграють роль фразеологізмів: *закрити небо, зелений коридор, привид Києва, нічна примара* тощо. Фразеологічними одиницями трансформованого типу є сполучення *Земля залізобетоном!*; *Земля скловатою!*, мотивовані стійким зворотом *Земля пухом!*

У ССТ, розміщених на медіаплатформі «Фейсбук», функціонують семантико-дериваційні неолексеми, змодельовані поєднанням відомих в українській мові морфем або основ слів. Найчастіше вони слугують репрезентантами логіко-семантичного протиставлення «свій» – «чужий (ворог)». Наприклад, неоконізми *інтервійсько, кібервійсько, кіберкозаки, кіберкозацтво* тощо номінують українських бійців «невидимого фронту». Потенційні слова *русня, рашисти, дітовбивці*, як і узвичаєні лексеми *орда, орки, москалі, зомбі, раби, мобіки, чмобіки* тощо, внутрішня форма яких зазнає переосмислення, постають важливим засобом ідентифікації ворожого війська.

Сучасний мовний медіапростір насичений потенціалами, що доповнюють ті чи ті словотвірні типи запозичених іменників. Наприклад, неоконізми *путінізм* є семантично спорідненим із номенами *нацизм, расизм, сталінізм, шовінізм*, які мають неабияку продуктивність у різних ЗМК. Своєрідною ознакою мови засобів масової комунікації є низка слів, дериваційну функцію у структурі яких відіграє префікс латинського походження *де-*, що означає: 1) Віддалення, виділення, скасування, припинення, усунення чого-небудь; 2) Рух донизу, зниження (ВТССУМ, 2009: 218). Наприклад: *депутінізація, дерашизація, дерусифікація, денафедерація, деяктофікація* тощо.

У мові ЗМК загалом актуалізовано крилаті вислови багатьох письменників і відомих особистостей, які на віки вічні запрограмували прагнення українців до волі та самоідентифікації у світі: *Здобудеш волю – заслужиш небо! Рабів до раю не пускають!* (І. Сірко); *В своїй хаті своя правда, і сила, і воля* (Т. Шевченко); *Ми б'ємось за те, чому нема ціни в усьому світі, – за Батьківщину* (О. Довженко); *Я знаю грамоту свободи – її підписують мечі* (Л. Костенко); *Бо хто за що, а ми за незалежність. Отож нам так і важко через те* (Л. Костенко); *Доки нація бореться, вона живе* (Л. Лук'яненко) та багато ін.

Риторика сучасних подій відбивають нові гасла, що своїм змістом окреслюють найважливіші поняття української нації під час війни, прагнення народу до перемоги й миру: *Україна була, є і буде!*; *Українців не здолати!*; *В нас президент і армія від Бога! Обов'язково буде перемога!*; *Українська – мова Героїв!*; *Обираючи українську, ти стаєш бійцем культурного фронту; Мова – це зброя! Говори українською, будь бійцем!* та ін.

Висновки. Отже, численні лінгвоодиниці, що маркують стислі писемні тексти, розміщені в мережевому просторі Facebook, мають найвиразніші прагматичні та стилістичні особливості. Найбільшою мірою такі ознаки характерні для багатьох неологізмів, які загалом

відбивають стильові норми мови засобів масової комунікації. Перспективи подальшого вивчення цієї актуальної проблеми вбачаємо у всебічному студіюванні афористики й ономастикону ЗМК, а також у дослідженні поняття «сміхова культура», що репрезентоване різними мовними засобами та яке постає оригінальним продуктом творців сучасного медіапростору.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Биби́к, С. (2015). Нетикет, або мережевий етикет. *Культура слова*, 82, 125–128.
- Биби́к, С. П. & Соколова, С. О. (2014). Українська мова в ЗМК сьогодні. *Українська мова*, 2, 133–145.
- Бод, Ренс. (2016). Забуті науки. Історія гуманітарних наук: пер. з нід. Я. Довгополого. Київ: Вид-во Жупанського.
- Ваганова, О. В. (2003). Роль засобів масової комунікації у процесі глобалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ.
- Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук & В. Й. Клічак. (2009). Київ: Вид-во «Дніпро».
- Гаврада, І. О. (2007). Політика органів державної влади щодо ЗМІ в Україні: проблеми взаємодії: дис. ... канд. політ. наук. Чернівці.
- Голікова, Н. С. (2018). Мова художньої прози Павла Загребельного: від слова до концепту: монографія. Дніпро: Акцент ПП.
- Гриценко, О. М. (2002). Мас-медіа у відкритому інформаційному суспільстві й гуманістичні цінності: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Гриценко, О. М. (2003). Мас-медіа в процесах демократичних трансформацій українського суспільства (політико-культурологічний аспект): автореф. дис. ... докт. політ. наук. Київ.
- Єрмоленко, С. (2013). Засоби масової комунікації і мовна свідомість сучасного українця. *Культура слова*, 79, 123–125.
- Журавель, П. А. (2013). Засоби масової комунікації як суб'єкт державного процесу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=12&y=2013>
- Заренцька, О. В. (2000). Глобальні трансформації систем масової комунікації: автореф. дис. ... докт. політ. наук. Київ.
- Іванов, В. Ф. (1998). Масова комунікація. Київ: Віпол.
- Колоїз, Ж. В. (2015). Неузувальне словотворення: монографія. Кривий Ріг: НПП Астерікс.
- Коць, Т. (2019). Онтологія війни й миру в мовно-інформаційному просторі сьогодення. *Культура слова*, 90, 132–149.
- Лалл, Д. (2002). Мас-медіа, комунікація, культура: глобальний підхід: пер. з англ. О. Гриценко, С. і Т. Гарастович & А. Гриценко. Київ: Вид-во «К.І.С».
- Лизанчук, В. В. (2000). Радіожурналістика: засади функціонування: Підручник. Львів: ПАІС.
- Мамонтова, Е. В. (2011). Державний протокол та церемоніал як символічний інструмент забезпечення процесу публічної комунікації: витоки, структура, нормативно-організаційні засади: монографія. Одеса: Друкарський дім.
- Мірошниченко, І. Г. (2020). Стислий текст в українському масмедійному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпро.
- Почепцов, Г. Г. (1999). Теорія комунікації. 2-ге вид., доп. Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Пронченко, О. С. (2008). Взаємодія ЗМІ і влади в контексті реалізації права громадян на інформацію: автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ.
- Руда, О. Г. (2014). Двомовність засобів масової комунікації в оцінках майбутніх журналістів. *Українська мова*, 3, 84–92.

Словник іншомовних слів / За ред. акад. АН УРСР О. С. Мельничука: Вид. друге, виправл. і доповн. (1985). Київ: Гол. Редакція УРЕ.

Соколова, С. (2016). Засоби масової комунікації в мовному бутті держави. *Культура слова*, 84, 143–150.

Соколова, С. О. (2014). Мова засобів масової комунікації очима майбутніх журналістів. *Українська мова*, 3, 71–83.

Сюта, Г. (2019). Прецедентні висловлення в сучасній українській політичній риторичі. *Культура слова*, 90, 120–131.

Україна: інформація і свобода слова: збірник законодавчих актів, нормативних документів та статей фахівців / упоряд. А.М. Задворний. (1997). Київ: Молодь.

Чемеркін, С. (2015). Інтернет-мем – що це? *Культура слова*, 82, 113–116.

REFERENCES

Bybyk, S. (2015). Netyket, abo merezhevyi etyket [Netiquette, or network etiquette]. *Kultura slova – Word culture*, 82, 125–128 [In Ukrainian].

Bybyk, S. P. & Sokolova, S. O. (2014). Ukrainska mova v ZMK sohodni [Ukrainian language in mass communication today]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 2, 133–145 [In Ukrainian].

Bod, Rens. (2016). *Zabuti nauky. Istoriiia humanitarnykh nauk [Forgotten sciences. History of humanitarian sciences]*: trans. from night Ya. Dovgopologo. Kyiv: Zhupansky Publishing House [In Ukrainian].

Chemerkyn, S. (2015). Internet-mem – shcho tse? [Internet meme - what is it?]. *Kultura slova – Word culture*, 82, 113–116 [In Ukrainian].

Ivanov, V. F. (1998). *Masova komunikatsiia [Mass communication]*. Kyiv: Vipol [In Ukrainian].

Havrada, I. O. (2007). Polityka orhaniv derzhavnoi vlady shchodo ZMI v Ukraini: problemy vzaiemodii [The policy of state authorities in relation to mass media in Ukraine: problems of interaction]. *Candidate's thesis*. Chernivtsi [In Ukrainian].

Holikova, N. S. (2018). *Mova khudozhnoi prozy Pavla Zahrebelnoho: vid slova do kontseptu [The language of Pavel Zagrebelny's artistic prose: from word to concept]*. Dnipro: Accent PP [In Ukrainian].

Hrytsenko, O. M. (2002). *Mas-media u vidkrytomu informatsiinomu suspilstvi y humanistychni tsinnosti [Mass media in an open information society and humanistic values]*. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» [In Ukrainian].

Hrytsenko, O. M. (2003). Mas-media v protsesakh demokratychnykh transformatsii ukrainskoho suspilstva (polityko-kulturolohichnyi aspekt) [Mass media in the processes of democratic transformations of Ukrainian society (political and cultural aspect)]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Koloiz, Zh. V. (2015). *Neuzualne slovotvorenna [Non-usual word formation]*: monohrafiia. Kryvyi Rih: NPP Asteriks [In Ukrainian].

Kots, T. (2019). Ontolohiia viiny y myru v movno-informatsiinomu prostori sohodennia [Ontology of war and peace in today's language and information space]. *Kultura slova – Word culture*, 90, 132–149 [In Ukrainian].

Lall, D. (2002). *Mas-media, komunikatsiia, kultura: hlobalnyi pidkhid [Mass media, communication, culture: a global approach]*: per z anhl. O. Hrytsenko, S. i T. Harastovych & A. Hrytsenko. Kyiv: Vyd-vo «K.I.S» [In Ukrainian].

Lyzanchuk, V. V. (2000). *Radiozhurnalistyka: zasady funktsionuvannia [Radio journalism: principles of functioning]*. Lviv: PAIS [In Ukrainian].

Mamontova, E. V. (2011). *Derzhavnyi protokol ta tseremonial yak symvolichnyi instrument zabezpechennia protsesu publichnoi komunikatsii: vytoky, struktura, normatyvno-orhanizatsiini zasady [State protocol and ceremonial as a symbolic tool for ensuring the process of public*

communication: origins, structure, regulatory and organizational principles]. Odesa: Drukarskyi dim [In Ukrainian].

Miroshnychenko, I. H. (2020). Styslyi tekst v ukrainskomu masmediinomu dyskursi [Concise text in Ukrainian mass media discourse]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Dnipro [In Ukrainian].

Movchan, P. M., Nimchuk, V. V., & Klichak, V. I. (2009). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv: Vyd-vo «Dnipro» [in Ukrainian].

Pochepstov, H. H. (1999). *Teoriia komunikatsii [Theory of communication]*. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet» [In Ukrainian].

Pronchenko, O. S. (2008). Vzaiemodiia ZMI i vlady v konteksti realizatsii prava hromadian na informatsiiu [The interaction of mass media and authorities in the context of the implementation of citizens' right to information]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Ruda, O. H. (2014). Dvomovnist zasobiv masovoi komunikatsii v otsinkakh maibutnikh zhurnalistiv [Bilingualism of mass communication media in evaluations of future journalists]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 3, 84–92 [In Ukrainian].

Slovnyk inshomovnykh sliv [Dictionary of foreign words] / Za red. akad. AN URSS O. S. Melnychuka: Vyd. druhe, vypravl. i dopovn. (1985). Kyiv: Hol. Redaktsiia URE [In Ukrainian].

Sokolova, S. (2016). Zasoby masovoi komunikatsii v movnomu butti derzhavy [Means of mass communication in the language of the state]. *Kultura slova – Word culture*, 84, 143–150 [In Ukrainian].

Siuta, H. (2019). Pretsedentni vyslovlennia v suchasni ukrainskii politychnii rytorytsi [Precedent statements in modern Ukrainian political rhetoric]. *Kultura slova – Word culture*, 90, 120–131 [In Ukrainian].

Sokolova, S. O. (2014). Mova zasobiv masovoi komunikatsii ochyma maibutnikh zhurnalistiv [The language of mass communication through the eyes of future journalists]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 3, 71–83 [In Ukrainian].

Ukraina: informatsiia i svoboda slova: zbirnyk zakonodavchykh aktiv, normatyvnykh dokumentiv ta statei fakhivtsiv [Ukraine: information and freedom of speech: a collection of legislative acts, regulatory documents and articles by specialists]/ uporiad. A.M. Zadvornyi. (1997). Kyiv: Molod [In Ukrainian].

Vahanova, O. V. (2003). Rol zasobiv masovoi komunikatsii u protsesi hlobalizatsii [The role of mass communication in the process of globalization]. *Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Yermolenko, S. (2013). Zasoby masovoi komunikatsii i movna svidomist suchasnoho ukraintsia [Means of mass communication and language consciousness of a modern Ukrainian]. *Kultura slova – Word culture*, 79, 123–125 [In Ukrainian].

Zarenska, O. V. (2000). Hlobalni transformatsii system masovoi komunikatsii [Global transformations of mass communication systems]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Zhuravel, P. A. (2013). Zasoby masovoi komunikatsii yak sub'iekt derzhavnoho protsesu. [Means of mass communication as a subject of the state process]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok – Public administration: improvement and development*, 12. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?n=12&y=2013> [In Ukrainian].

Анотація

Постановка проблеми. Однією з актуальних проблем сучасної лінгвоукраїністики є дослідження мови як динамічної системи, що помітно змінюється під впливом багатьох чинників. У науці наразі акцентовано увагу на особливостях функціонування української мови в засобах масової комунікації (ЗМК), кількість яких стрімко збільшується, а відтак вони відіграють домінуючу роль у процесі спілкування представників найрізноманітніших

соціумів. Комплексний аналіз сучасних ЗМК передбачає вивчення як їхнього інформаційного наповнення, що постає важливим питанням для комунікативістики, політології, державного управління, журналістики тощо, так і всебічне студювання мовних особливостей надрукованих / озвучених текстів, розміщених на платформах тих чи тих масмедіа. Попри плідні напрацювання багатьох сучасних мовознавців у цій галузі, наразі залишається актуальною проблема «мова засобів масової комунікації», що потребує комплексного аналізу в лінгвоукраїністиці.

Мета статті – обґрунтувати специфічні риси мови сучасних засобів масової комунікації, репрезентованих у межах соціальної мережевої платформи Facebook, що є різновидом щоденника в Інтернеті й дає змогу користувачам ділитися актуальною інформацією зі своїми друзями. Основні завдання дослідження: охарактеризувати жанрово-тематичні особливості стислих текстів масмедіа; узагальнити їхні структурно-семантичні та функціонально-стилістичні ознаки; виявити комунікативно-дискурсивний потенціал лінгвоодиниць, що маркують тексти досліджуваного медіапростору, на рівні прагматики, неології та стилістики.

Методи дослідження. У праці використано загальнонаукові методи спостереження, аналізу, синтезу, порівняння; лінгвістичні методи, серед яких описовий метод – для витлумачення поняття стислого тексту та його структурно-семантичної організації на мережевій платформі Facebook; метод інтегративного аналізу, який покладено в основу комплексного дослідження маркувально-текстових лінгвоодиниць з погляду лінгвопрагматики, лінгвостилістики та неології; метод лінгвостилістичного аналізу, що вможливує виявлення риторичних фігур як виражально-зображальних засобів мови досліджуваних текстів; метод текстової ідентифікації інтертекстом, використаний для фіксації «чужих» слів на сторінках Facebook; контекстуально-інтерпретаційний метод – для виокремлення ймовірних читацьких стратегій рецепції масмедійного тексту та його складників.

Основні результати дослідження. Сучасний медіапростір, що охоплює найрізноманітніші засоби масової комунікації, формують, зокрема, інформаційні усні та писемні тексти, актуалізовані мовні складники яких мають широке соціокомунікативне призначення. У статті комплексно проаналізовано стислі писемні тексти, які в межах соціальної мережі Facebook є комунікативно найвпливовішими: їх зазвичай не обходять увагою користувачі, досить швидко прочитуючи весь опублікований матеріал і водночас із власних інтересів осмислюючи його зміст та інформаційну цінність. Релевантні лінгвоодиниці у структурі сучасних стислих текстів (ССТ) досліджено в трьох аспектах – лінгвопрагматичному, лінгвостилістичному й неологічному, що дало змогу спроєктувати оцінну шкалу та прагматичні смисли щодо маркувальних текстових складників в рецепції читачів; простежити комунікативну спроможність низки стилістем – риторичних фігур та інтертекстом – «чужих» текстів, які специфічно увиразнюють ССТ; прокоментувати функціональне навантаження неолексем, що з погляду стильової норми є ключовими компонентами досліджуваних стислих текстів.

Висновки і перспективи. Численні лінгвоодиниці, що маркують стислі писемні тексти, розміщені в мережевому просторі Facebook, мають найвиразніші прагматичні та стилістичні особливості. Найбільшою мірою такі ознаки характерні для багатьох неологізмів, які загалом відбивають стильові норми мови засобів масової комунікації. Перспективи подальшого вивчення цієї актуальної проблеми вбачаємо у всебічному студюванні афористики й ономастикону ЗМК, а також у дослідженні поняття «сміхова культура», що репрезентоване різними мовними засобами та яке постає оригінальним продуктом творців сучасного медіапростору.

Ключові слова: сучасний стислий текст, масмедійний дискурс, прагматичний смисл, стильова норма, інтертекстема.

Abstract

Background. One of the urgent problems of modern linguistic-Ukrainian studies is the study of the language as a dynamic system that changes noticeably under the influence of many factors. In science, attention is currently focused on the peculiarities of the functioning of the Ukrainian language in the means of mass communication (MMC), the number of which is rapidly increasing, and therefore they play a dominant role in the communication process of representatives of the most diverse societies. A comprehensive analysis of modern media involves the study of both their information content, which is an important issue for communication studies, political science, public administration, journalism, etc., as well as a comprehensive study of the linguistic features of printed / voiced texts posted on various mass media platforms. Despite the fruitful work of many modern linguists in this field, the problem of "the language of mass communication" that requires a comprehensive analysis in linguistic-Ukrainian studies remains relevant.

The purpose of the article is to substantiate the specific features of the language of modern means of mass communication, represented within the social network platform Facebook, which is a type of diary on the Internet and allows users to share relevant information with their friends. The main tasks of the research: to characterize the genre-thematic features of concise mass media texts; generalize their structural-semantic and functional-stylistic features; to reveal the communicative and discursive potential of language units marking the texts of the studied media space at the level of pragmatics, neology and stylistics.

Methods. The work uses general scientific methods of observation, analysis, synthesis, comparison; linguistic methods, including the descriptive method for interpreting the concept of a condensed text and its structural-semantic organization on the Facebook network platform; the method of integrative analysis, which is the basis of a complex study of marking-text linguistic units from the point of view of linguistic pragmatics, linguistic stylistics and neology; the method of linguistic stylistic analysis, which enables the identification of rhetorical figures as expressive and pictorial means of the language of the studied texts; the method of textual identification by intertext, used to fix «foreign» words on Facebook pages; contextual-interpretive method – to distinguish probable reader strategies for the reception of a mass media text and its components.

Results. The modern media space, which includes the most diverse means of mass communication, is formed, in particular, by informational oral and written texts, the actualized language components of which have a wide socio-communicative purpose. The article comprehensively analyzes concise written texts, which are the most communicatively influential within the Facebook social network: they are usually not ignored by users, who quickly read the entire published material and at the same time, out of their own interests, understand its content and informational value. Relevant language units in the structure of modern condensed texts (MCT) were studied in three aspects – linguo-pragmatic, linguistic and neological, which made it possible to project an evaluation scale and pragmatic meanings regarding marking text components in the reception of readers; trace the communicative ability of a number of stylistics - rhetorical figures and intertexts – «foreign» texts that specifically express MCT; to comment on the functional load of neoloxes, which, from the point of view of the stylistic norm, are key components of the studied concise texts.

Discussion. Numerous language units marking concise written texts posted in the Facebook network space have the most pronounced pragmatic and stylistic features. To the greatest extent, such signs are characteristic of many neologisms, which generally reflect the stylistic norms of the language of mass communication. The prospects for further study of this topical problem can be seen in the comprehensive study of aphorisms and onomastics of mass communication media, as well as in the study of the concept of «laughter culture», which is represented by various language means and which appears as an original product of the creators of the modern media space.

Keywords: modern concise text, mass media discourse, pragmatic sense, stylistic norm, intertextual.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2022

УДК 811.161.2'282.2 (477.85/87)
DOI 10.15421/462202

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРОК ЧЕРКАЩИНИ

В. Зайцева

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
victoriyazaitseva62@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9437-6057

М. Ковальчук

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
kovalmsav@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7957-7480

Вступ. Сучасний етап розвитку суспільства загалом визначають дві тенденції – гуманізація та глобалізація. Гуманізація передбачає звернення нації до своїх джерел, до пізнання народної культури – фольклору, побуту, місцевих говірок, що впродовж віків були підґрунтям національної культури. Народна культура України була й залишається основою розвитку для мистецтва, літератури та мови зокрема. Джерелами національної мудрості, не замуленими часом та історією, є діалекти. Діалект – це складник національної мови, де в первісному вигляді збереглись ментальність нації, аксіологічні виміри дійсності, духовні скарби й набутки, отримані від попередніх поколінь. Цим, очевидно, можна пояснити тенденцію всього світу до пошанування діалектів і, відповідно, посилення інтересу мовознавців до проблем, пов'язаних із говірковим мовленням (Руснак, 2009: 4). Мова – це безсмертна душа народу, духовне багатство, незнищенна субстанція, вічний феномен. За лексичним розмаїттям, виразовими й словотворчими можливостями українська мова є однією з найбагатших, а за звуковими властивостями – однією з наймилозвучніших мов світу. Нова українська літературна мова виникла, народилася, виросла з надр розмовної народної мови (Берштейн, 1994: 4).

На сьогодні, народна розмовна мова продовжує вивчатись, хоч має вікові традиції дослідження. Адже саме народна й розмовна мова найкраще береже ознаки етносу та складає невіддільну частину історії народу. Літературна мова має свою довгу та складну історію. У її основі міститься середньонаддніпряньський діалект, а витворювали сучасні її норми всі говори (Кобиланський, 1960: 115). Українська мова в широкому значенні – це мова в її історичному розвитку з урахуванням зрушень, зумовлених історичними, соціальними, суспільними процесами, закономірностями її розвитку, у вузькому значенні – це її сучасний стан. Сучасна українська мова становить сукупність усіх слів, усіх граматичних форм, усіх особливостей вимови людей, що розмовляють українською як рідною.

У межах наріччя чи діалектної мови діалект протиставляється іншим діалектам сукупністю ознак у звуковій, граматичній, словотвірній будові, лексиці, фразеології, хоч і має з ними спільні риси на різних структурних рівнях. Контрастність цього протиставлення зумовлена сукупністю і функційним навантаженням тих рис, якими ці діалекти протиставлені. Межі діалектів окреслені науковцями на підставі лінгвістичного картографування пасмами ізоглос (Жилко, 1966: 5).

Для дослідження діалектної мови обрано села Княжики та Зюбриха Монастирищенського району Черкаської області, що територіально належать до середньонаддніпряньського говору південно-східного наріччя. Монастирищенський район

знаходиться в західній частині Черкаської області. Він межує на півночі з Тетіївським районом Київської області, на заході – з Оратівським та Іллінецьким районами Вінницької області, на північному сході, сході та півдні – з Жашківським, Христинівським районами Черкаської області, Гайсинським районом Вінницької області. Села розташовані на північному сході Черкаської області: село Зюбриха за 55 км, а село Княжики за 60 км від міста Умань. На схід від Умані приблизною лінією: Фастів – Тетіїв – Первомайськ – Роздільна проходить межа між південно-західним і південно-східним наріччями (Дзензелівський, 1966: 35). Давність життя на землях цих поселень підтверджується археологічними знахідками. Дослідники доводять, що неподалік села Княжики мешкали племена трипільської культури. Є також чотири кургани трьохтисячної давності скіфсько-ямної культури та залишки поселень черняхівської культури 400-600 років уже нашого літочислення. Існує дві легенди про час заснування та походження назви села Зюбриха. У навколишніх дубових лісах ще за часів Київської Русі було багато дичини, зокрема й зубрів – цих лісових биків-красенів, що йшли сюди на водопій. Князі приїздили на полювання та риболовлю, заснували поселення, яке з часом і стало називатися Зубрихою. Існує й інша легенда, сутність якої в тому, що тут з давніх-давен поселився князь Зубрик, який мав тут свої лісові, земельні та водні угіддя біля річки Гірський Тікич. Ф. Непийвода в “Описі Черкаського замку 1552” називає ім’я князя Івана Зубрика (Волошин, 2003: 103). Документ-карта, яку створив у 1630 роках французький інженер Боплан, підтверджує здогадку. На цій карті на місці села Зюбрихи стоїть замок під назвою Зобрик. Існували вже сусідні села Бузівка, Конела, Цибулів, а Княжиків іще не було. У багатьох польських джерелах знаходять згадку про появу Княжиків у 1602 році. Зазначають, що князь Зубрик заснував для своїх синів-княжат поселення, яке з часом дістало назву Княжичи, тобто поселення дітей-княжат. За мовними законами чергування звуків К-Ч поселення отримало сучасну назву – Княжики з наголосом на останньому складі (Волошин, 2003: 121). Отже, Зюбриха та Княжики з’явилися майже одночасно. Після 1700-го року землі навколишніх сіл, зокрема Княжиків і Зюбрихи, від Потоцьких потрапили до Рогозинських. Поселеннями володів Іполит Рогозинський. Одруживши дочку з Валеріаном Росцишевським, він у 1840-х роках передає йому Княжики та Зюбриху. Росцишевський будує маєток у Княжиках, але у 1857 році віддає Зюбриху своєму зятеві Ярчевському. Корінними родинами поселення Зюбрихи були родини Жуків, Манжул, Музик, Савчуків Бадюків. У процесі заселення тут утворилися кутки: Рибна, Жуківка, Дворанська та Галясівка. На Рибному кутку вулиця одна з вулиць сягає аж до озера. Зрозуміли, що тут осідали любителі риби. У протилежному напрямку від центру сформувався куток, який називають Дворанською. Це територія колишніх панських забудов, поселень панської челяді. Жуківка та Галясівка розташувались на узвишші, на протилежному березі. Найдавнішими і найвпливовішими родинами в Княжиках були родини Смілянців, Косюків, Юзвенків та Королів. Старожили розповідали, що село Княжики на початку 1800-х років значно зросло за рахунок козаків. Місцевий священник зареєстрував їх як поселенців. Частині змінили прізвища: Сичі стали Сичуками, Косиги – Косюками, Юзви – Юзвенками (Волошин, 2003: 110). Отже, кожне з цих поселень є цікавим й унікальним. Хоч почалась історія їхнього розвитку майже одночасно, але в кожному селі відбувалися події та процеси, які не стосувались іншого. Це вплинуло на менталітет жителів, їхнє життя та побут, а особливо на мовлення представників говірок сіл Княжики та Зюбриха.

Мета дослідження – розгляд особливостей лексичного складу зазначених говірок як зразків середньонаддніпряньського діалекту, одиницям яких упродовж тривалого часу надавали найбільшої ареалогічної цінності. Уважаємо, що таке дослідження буде корисним для з’ясування специфіки середньонаддніпряньського говору загалом.

Методи та методики дослідження. Методологію дослідження визначає інтеграція наук, поєднуючи насамперед діалектологічні та соціолінгвістичні дослідницькі процедури. Діалектний матеріал зібрано експедиційно-польовим методом, застосовуючи методику безпосереднього спостереження (прослуховування й записування живого розмовного мовлення, утвореного

в процесі розмови) із залученням прийому «включеного спостереження» (дослідника перетворено на учасника мовленнєвої ситуації, зводячи до мінімуму певні незручності, які відчуває мовець у присутності діалектолога). Застосовано аналіз документальних джерел: рукописних, друкованих, а також усних у формі записів на диктофон.

Результати та дискусії. Для різнобічного й повного вивчення лексичної системи української мови (на сучасному етапі чи в історичному розвитку) необхідно здійснити повний опис окремих шарів лексики, тобто її тематичних груп, особливо словникового запасу діалектів. Дослідження української діалектної лексики залишається надзвичайно актуальною проблемою мовознавства. Відсутність докладних лексичних атласів (як національного, так і регіональних), недостатня кількість обласних і тематичних діалектологічних словників, монографій, присвячених аналізу діалектних лексичних систем загалом чи окремих тематичних груп, створює труднощі у визначенні особливостей українських діалектів, у вивченні їх генези. Недостатньо вивчена й лексика традиційної народної духовної культури, обрядова номінація, що є важливою складовою лексичної системи, бо, незважаючи на додаткові надмовні символічні функції, зберігає й виявляє, зазвичай, найбільш архаїчні сторони своєї семантики.

Українська діалектна мова являє собою складну ієрархію діалектних одиниць, кожна з яких функціонує на певній обмеженій території і характеризується специфічними рисами різних структурних рівнів, якими вирізняється з-поміж інших. Однак уся різноманітність діалектних одиниць нашої мови зводиться зрештою до трьох основних діалектних угруповань, що об'єднують однотипні діалекти з низкою спільних фонетичних, граматичних і лексичних ознак, якими вони й розрізняються між собою (Бевзенко, 2000: 198). Діалектна лексика на всіх історичних етапах перебуває у взаємодії з лексикою літературної мови. Інтерференція між говорами та літературною мовою виявляється на всіх рівнях, проте лексичний рівень щодо цього посідає особливе місце. Лексика мови, як відомо, безпосередньо відображає життя народу, фіксує зміни, які відбуваються в його житті (Матвіяс, 1990: 90). Говори середньої Наддніпряни, що становлять основний масив південно-східної діалектної групи і належать до говорів старшої формації, будучи найодноріднішими з-поміж українських діалектів, лягли в основу української національної літературної мови. Південно-східні діалекти найближчі до літературної мови своєю фонетичною системою, граматичною будовою. Але лексичний склад – це той структурний рівень, що має характерні особливості, які відрізняють південно-східне наріччя від літературної мови та протиставляють його іншим діалектам.

В описах діалектної лексики слова групуються залежно від реалій і понять, які вони відображають. Діалектну лексику, як і лексику літературної мови, можна групувати залежно від загальних лексичних сфер, як-от: 1) лексика, що відображає пізнання природи певним народом або частиною народу в певній місцевості; 2) лексика, що відображає виробничі й соціальні відносини людей у суспільстві; 3) лексика, що відображає розумову діяльність людей, почуття, мораль. У кожній з цих сфер виділяють вузлі групи, що в діалектах тією чи тією мірою відмінні (Бевзенко, 2000: 131). У досліджуваних говірках найяскравіше простежується лексика, що відображає виробничі й соціальні стосунки людей у суспільстві. Цю лексику можна поділити за певними тематичними групами. Найпоширенішою і різноманітною у говірках селх Княжичи та Зюбриха виокремлюємо *групу сільськогосподарської лексики*.

Формування й функціонування системи лексики традиційного господарювання відбувається під дією природного, внутрішньомовного та інших чинників (Ващенко, 1960: 56). Природний чинник є одним із основних у виникненні й функціонуванні досліджуваної номенклатури, оскільки наявність тих або тих реалій і можливість розвитку певної галузі народного господарства багато в чому залежить від ґрунтово-кліматичних умов краю і географічного положення регіону (Дзензелівський, 1966: 140). Обрана ж для обстеження територія має сприятливі умови для розвитку сільського господарства, що відповідно стимулювало появу розгалуженої системи сільськогосподарських найменувань у говірках аналізованих сіл. Лексику традиційного господарювання можна поділити на

лексико-семантичні групи. Назви основних сільськогосподарських *рослин* є переважно загальновідомими і загальноживаними. Ці найменування, зазвичай, мають незначну кількість варіантів. Ця варіантність є спільною рисою для обох досліджуваних говірок. Але часто можна помітити випадки, коли в одній з досліджуваних говірок констатуємо такий варіант найменування певної рослини, який майже ніколи не вживається в іншій досліджуваній говірці. Хоч варто зазначити, що село Княжики й село Зюбриха знаходяться на невеликій відстані одне від одного й тривалий час були об'єднані в одну громаду, мешканці могли переймати один від одного не лише досвід, а й певні мовні особливості. На таку мовну взаємодію вказує факт варіативності в найменуванні, наприклад, рослин, які не так давно стали активно вживатися. Відмінності у мовленні представників говірки села Княжики та говірки села Зюбрихи щодо найменування рослин вкотре підкреслює багатство та самобутність кожної з досліджуваних говірок. Так, наприклад, представники говірки села Зюбриха «столовий буряк» називають *ба'рак, че"р'воний бу'рак*, а в мовленні говірки села Княжики загальноживаною є назва *бу'рачек*. А от літературна назва «конюшина» майже ніколи не вживається в мовленні носіїв обох досліджуваних говірок. У селі Зюбриха цю назву замінив варіант *суданка*. Варто зазначити, що цей варіант є постійним і широковживаним у мовленні представників усіх вікових груп. Проте у говірці варіант *суданка*, як і літературний відповідник *конюшина*, майже ніколи не вживається. Дуже поширеним і активно вживаним серед усіх представників говірки села Княжики є варіант *ко'нина*. Такі відмінності між говірками спостерігаємо у називанні «листя буряків». У говірці села Зюбриха поширеніший варіант *'гичка*, а в говірці села Княжики – *бара'чин'а*. Більшою, порівняно з назвами самих рослин, варіантністю відзначаються найменування їхніх частин і видів – «вічко картоплі, невеличке заглиблення з брунькою на картоплині». У говірці села Зюбриха частіше зустрічаємо варіанти *'паросток, паг'інец'*, а в говірці села Княжики – *'в'ічко*. «Стовбур редьки» в говірці села Княжики називають *стовбур'ин':а, ба'дил':а*, а в говірці села Зюбриха поширенішими є назви *стеб'ло, стр'ілка*.

У лексиці традиційного господарювання можна виділити лексику на позначення назв сортів сільськогосподарських рослин. Називання сортів реалізується за різними ознаками. Значна кількість рослин має найменування, що співвідносяться з тією або тією географічною територією, з якої було завезено чи на якій було виведено той або той сорт (Сердега, 2002: 151): *о'дес'ка, 'харк'іве'ка, укра'їнс'ка* (кукурудза), *'харк'іве'кий* (соняшник), *го'ланка, сла'віанка, аме"ри'канка* (картопля), *'кийіве'кий, б'ілоцер'ківе'кий* (буряк), *укра'їнс'кий, кубанс'кий* (часник), *мико'лайіве'кий, хе"р'сонс'кий* (кавун), *го'ланс'кий* (огірок), *бол'гарс'кий, о'дес'кий* (перець). Номінація сортів в обох досліджуваних говірках реалізується і за кольоровою ознакою (прямою чи опосередкованою): *'б'іла, 'син'а* (кукурудза); *'б'іла, син'о'глазка, 'розова, ци'ганка, 'чорна, 'син'а* (картопля); *че"р'воний, 'білий, 'жовтий* (буряк); *'чорна, 'біла, 'жовта* (редька); *'син'а, 'біла* (цибуля); *ого'н'ок* (кавун); *цв'іт'на, білока'чан:а, 'син'а, 'біла* (капуста); *'розовий ве"ликий, 'чорний 'принц* (помідор). Такі назви за будовою можуть бути простими, складними і складеними. Прості номінації – це назви, що безпосередньо вказують на той або той колір (фактично найменування сорту одночасно є і назвою кольору), наприклад, *'б'іла, 'розова, 'чорна, 'син'а* (картопля), *'б'іла, 'чорна* (редька) тощо. Складні ж найменування – це номінації, у яких перша частина містить указівку на колір, а друга, зазвичай, на ту частину рослини, що має це забарвлення: *б'ілока'чан:а* – капуста, *син'о'глазка* – картопля (Сердега номінація, 2004: 70). Назви сортів рослин реалізуються і за смаковими властивостями: *'сахарна* (кукурудза); *'сахарний (цук'ровий)* (буряк); *со'лодка* (цибуля); *г'ір'кий, со'лод"кий* (перець); за часом висіву або садіння: *'зимн'а (зимо'ва), весн'а'на* (редька), *о'зимий, весн'аний, 'йарий* (часник); за часом досягання і збирання: *сорока'денка (сорокод'н'евка), скоросп'елка* (картопля); *'ран':а* (цибуля); *'п'ізн'ий* (кавун); за призначенням: *кор'мова, 'силосна, зе"рно'ва* (кукурудза); *кор'мовий, 'сахарний (цукровий), сто'ловий, боршчо'вий* (буряк).

Лексика, що супроводжує сільськогосподарські роботи підпорядковує лексику на позначення дій, пов'язаних з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських

культур, збиранням і збереженням урожаю. Найменування сільськогосподарських робіт передаються дієсловами або ж іменниками віддієслівного походження, семантика яких має переважно безпосередній зв'язок із рільництвом і процесами, що його супроводжують. У значній кількості випадків процес позначається у говірковому мовленні одним дієсловом. Назви таких дій усталені й загальнозрозумілі. На їхнє позначення в мовленні опитаних носіїв діалекту функціонують такі слова, як: *го'рати, 'с'їяти, поли'вати, ко'пати, 'жати, ко'сити, вїа'зати, гре"б'ти, 'в'їяти, моло'тити, во'зити*.

Лексика на позначення сільськогосподарських знарядь становить набір багатьох лексико-семантичних мікрогруп (примітивні землеробські знаряддя для орання, плуг і його частини, ручні знаряддя обробітку ґрунту, знаряддя для збирання врожаю, засоби транспортування, знаряддя обмолоту, сільськогосподарські машини, пристрої і механізми). Зазначимо, що кількість найменувань знарядь праці у досліджуваних говірках більша від кількості самих реалій. Така невідповідність породжена тривалим збереженням у мовленні носіїв говірок села Княжики та села Зюбриха зниклих реалій, що належали до цього ж колу речей. Виразно представлені й активно функціонують на території сіл Княжики та Зюбриха традиційні найменування сільськогосподарських знарядь: *плуг, боро'на, кос'а, серп, 'вила, ло'пата* та ін. Поряд із традиційними назвами сільськогосподарського реманенту функціонують і сучасні найменування, які увійшли в побут мовців відносно недавно, у зв'язку з розвитком аграрного виробництва й появою нової, досконалішої техніки: *'трактор, ком'байн, кул'т'їватор, моло'тарка, 'в'їялка, 'жатка, ко'сарка, с'ївалка*.

Отже, середньонадніпряньська лексика традиційного господарювання є цілісним утворенням, що містить значну кількість взаємопов'язаних елементів. Вона становить строкату та складну систему. Характерною особливістю говірки села Княжики та говірки села Зюбриха є мінімальна диференціація її лексики, що спостерігається переважно в тих ситуаціях, коли кількість синонімічних утворень є незначною. Лексику досліджуваних говірок часто репрезентують лексеми, що мають спільні вияви з літературною мовою і функційно підтримувані нею.

Проблема дослідження традицій українського народу є надзвичайно актуальною на сучасному етапі розвитку нашої держави з огляду на необхідність активації національно-історичної пам'яті українського народу. *Родинно-побутова обрядовість* є однією з цікавих та найцінніших сторінок обрядової культури населення України. *Весільна обрядовість* – автентичний матеріал, який є великою мірою варіативним, а тому заслуговує на дослідження особливо у конкретно взятій місцевості. Обряд створення нової сім'ї традиційно зберіг до наших днів, хоча й у трансформованому вигляді, звичаї наших далеких предків. Загалом в Україні можна простежити багато спільних рис і форм весільної обрядовості, проте у кожній локальній місцевості є свої особливості, які становлять неабиякий інтерес для етнографів і фольклористів (Ужченко, 2003: 47). Українську весільну обрядовість можна умовно поділити на три цикли: *передвесільний, власне весілля і післявесільний*. Кожний з цих етапів має свій стиль, час і свої риси святкування, якими він і відрізняється від інших частин весільного дійства. У селах Княжики та Зюбриха також простежуються передвесільний, власне весілля і післявесільний цикли святкування створення нової сім'ї.

За традиціями, у селі Зюбриха та селі Княжики *передвесільний цикл* починається з так званого «запиття могоричу», основні моменти якого зводились до того, що наречений вибирав сватів, які йшли сватати дівчину в будинок її батьків. Вибір сватів – це відповідальний момент, тому що від нього залежали результат і подальший розвиток подій самого весілля. У старости просили старших і поважних одружених чоловіків-родичів. Старший староста повинен добре «знати звичай», гарно говорити традиційну промову про мисливців, що прийшли за «куницею – красною дівцею» чи купців, що «шукають телички, ягнички», бути чемним, дотепним, уміло і вигідно представляти молодого.

Після того як «могорич був запитий», відбувалося сватання. На відміну від інших говірок у говірках села Княжики і села Зюбриха цей обряд має одну назву – *сватання*. Сватання є головним номеном на позначення обряду й серед інших говірок досліджуваного ареалу. Обряд сватання учасниками весілля позначений у говірках такими номенами, як:

іти сватами, йти в свати, йти сватати. Після перемовин із батьками, обрамлених поетичними примовками, досягається згода. Старости з батьками обмінюються хлібом, батьки благословляють дочку. Наречена на знак згоди подає хустку нареченому, а на весіллі цією хусткою молоду будуть «покривати». Молода перев'язує сватів рушниками через праве плече під ліву руку. Батькам нареченого вона дарує подарунки. Даруючи майбутній свекрусі хустину, промовляє такі слова: «*Да'руйу вам, 'мамо, хус'тину, шчоб л'убили йак р'ідну дитину*». Майбутньому свекрові, даруючи сорочку, говорить: «*Да'руйу вам, та'ту, со'рочку, шчоб лю'били йак 'рідну 'дочку*». Після того, як гостей посадили за стіл, молода ламає (ні в якому разі не ріже) хліб, з яким прийшов свататися молодий. Назви передвесільного обряду домовлення батьків наречених про майбутнє весілля репрезентовані лексемами *'догов'ір, дого'ворини, догово'ратис', 'рада, по'рада, 'змовини*. Наведені мовні одиниці утворені словотвірним шляхом від синонімічних дієслів, співвіднесених із досягненням домовленості між батьками наречених шляхом перемовин. Досить багато в цій групі слів, залучених із позаобрядової сфери. Якщо згода не досягається, то молодому подається гарбуз. Зазначимо, що така традиція вже не зустрічається у селах Княжики й Зюбриха. Також майже зник звичай попереднього розвідування на згоду сватання, оскільки молоді самі наперед домовляються про сватання і сповіщають про це своїх батьків.

Весілля розпочинається із «запросин» гостей. Раніше для позначення цього звичаю використовували лексему *запросини*, зараз у мовленні представників досліджуваної говірки частіше зустрічаємо конструкцію *просити на весілля*. На голові у неї вінок і багато різнокольорових стрічок. З одного боку, вінок є символом слави, святості, щастя, успіху. Старше покоління зазначає, що вінок це, насамперед, уособлення цнотливості дівчини, молодості та дівочтва. Також вважається, що вінок – це надійний оберіг від усякої нечисті та від поганого ока. За твердженням С. Павлюка, «дівочий вінок плели з квітів: барвінку, маку, білого ромен-зілля, синіх волошок, чорнобривців, дикої рожі та ін.» (Українська фольклористика, 2008: 43). Відповідно, і молодий цього дня теж *просить на весілля*. Доброю прикметою вважається, коли молодий із молодою не зустрічалися цього дня. Запрошуючи гостей, заходять до хати та промовляють такі слова: *Про 'сили 'мама й 'тато / і ми вас 'просимо на хл'іб" на с'іл" на 'наше в'іс'і:л'а*. Хліб вшановують як святиню, тому й запрошують «*на хліб, на сіль*», тобто на щось священне, надзвичайно важливе.

Для носіїв говірок села Княжики та села Зюбриха звичай випікання весільного короваю репрезентовано лексемою *коровай*. Запрошення весільною матір'ю найближчих родичів до випікання короваю позначається конструкцією «*мама просять на коровай*». Також поширені такі конструкції як *свашки ідуть на коровай, помело іде до короваю*. Запрошують коровайницями гарних молодих господинь, лише заміжніх. Розлучені жінки або вдови в цьому обряді участі не беруть. Керує ними старша коровайниця. До випікання короваю ставляться дуже серйозно, адже це один з головних атрибутів весілля. З короваєм ідуть до церкви на вінчання, а потім дарують гостям наприкінці весілля. Випікання весільного хліба свашки вважають надзвичайно відповідальною роботою. Коровайниці обов'язково співають пісні, наприклад: *Ми коро'вай м'і'сили / 'ротом 'воду но'сили / дай 'боже нам 'шчедрого л'іта / шоб вро'дило 'жито*. Часто під час цього обряду виконують і жартівливі пісні, наприклад: *дв'і се"с'триц'і коро'вай м'іс'ат' / во'ни його не" зам'іс'ат без 'скрипки й соп'ілки й без 'чарки гор'ілки*. За короваєм передбачали усе життя майбутньої сім'ї. Отож, намагалися, щоб він був не підгорілий, не порепаний, а головне – щоб у ньому не запала середина. Перший шматок тіста бере старша коровайниця, на відміну від інших областей, у селах Княжики та Зюбриха, весільна мати не бере участі у випіканні весільного короваю. Коли місять тісто, співають: *благос'лови 'боже / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'йему ди'т'ат'і коро'вай м'іси'ти / 'другим 'разом 'луч:им 'часом / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'йему ди'т'ат'і коро'вай м'іси'ти / 'трет'ім 'разом 'луч:им 'часом / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'йему ди'т'ат'і коро'вай м'іси'ти*. У коровай обов'язково кладуть копійки, як символ достатку нової сім'ї. Також у середину короваю (частина, яку подарують насамкінець весілля молодим) кладуть

два яйця (сирих з шкарлупкою), як символ продовження роду. Далі коровайниці беруть тісто з діжки, вимішують його та роблять усілякі прикраси на короваї: голуби, квіти, шишки, слідкуючи, щоб всього було по парі. Зверху коровай прикрашають різноманітними візерунками у вигляді колосків, що символізують добробут сім'ї. Візерунки у вигляді місяця, сонця уособлюють подружжя. А тим часом і ті, хто виробляв, і ті, хто спостерігав, співали: *н'їх'то не" вга'дає / що в 'нашому коро'вайі / з тр'ох мли'н'їв му'киц'а / з тр'ох кри'ниц' во'диц'а*. Саджаючи коровай у піч коровайниці співають: *благос'лови 'боже / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'їему ди'т'ат'і коро'вай в п'їч сач'жати / 'другим 'разом 'луч:им 'часом / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'їему ди'т'ат'і коро'вай в п'їч сач'жати / 'трет'ім 'разом 'луч:им 'часом / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'їему ди'т'ат'і коро'вай в п'їч сач'жати*. Господарі частують гостей, усі сидять за столом до того часу, поки старша коровайниця не оголосить, що коровай спікся і пора виймати. Коли коровай спікся, його передають старшому сватові (тому, який буде різати коровай на весіллі). При цьому коровайниці жартома співають: *наш друж'ко не вми'вав'а / до корова'їу 'вз'ав'а / а ми його 'вмили / вза'ли 'понід 'боки й по'вели у 'скоки*.

Розгалуженість обрядів прощання наречених із неодруженою молоддю демонструють номінативні ряди, що об'єднують назви супровідних передшлюбних обрядів. Одним із них є прикрашання весільного деревця – *гільця*. Ввечері перед весіллям молода зі старшою дружкою скликає незаміжніх дівчат вбирати гільце. Таке ж гільце звивають і в хаті молодого. Напередодні старший боярин повинен знайти підхоже дерево і зрізати вершечок. У молодій гільце вбирають дівчата-подружки, сестри молоді, а в молодого – його друзі та світилки – його сестри. *Гільцем* називають зрублену верхівку сосни чи ялини, прикрашену кольоровими квітами з паперу та кольоровими стрічками. Цей обряд можна репрезентувати в основному описово, за допомогою дієслів: *вбирати, наряджати*. Інформатори старшого віку зі здійсненням цього обряду пов'язують слова *вити, звивати, квітчати*. Варто зазначити, що в селі Зюбриха і в селі Княжики під гільце вбирають лише вершок ялинки або сосни. Хоч у сусідніх селах можна зустріти звичай, коли під гільце вбирають вершок вишні.

Спочатку дружки і світилки роблять з паперу кольорові квіти та стрічки, жартують і співають веселих пісень. Перед тим як почепити квіти та стрічки на деревце обов'язково співають пісню: *благос'лови 'боже / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'їему ди'т'ат'і 'гилечко вби'рати / 'другим 'разом 'луч:им 'часом / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'їему ди'т'ат'і 'гилечко вби'рати / 'трет'ім 'разом 'луч:им 'часом / благос'лови 'боже і о'тец' і 'мати / сво'їему ди'т'ат'і 'гилечко вби'рати*. Потім у присутності батьків наречених і сватів просять благословення на вбирання гільця: *'пан'ї ста'росто / 'пан'ї п'їдста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вс із го'лов / благосло'в'їт' молодим гил'це 'вбирати // 'другим 'разом 'луч:им 'часом / 'пан'ї ста'росто / 'пан'ї п'їдста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вс із го'лов / благосло'в'їт' молодим гил'це 'вбирати / 'трет'ім 'разом 'луч:им 'часом / 'пан'ї п'їдста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вс із го'лов / благосло'в'їт' молодим гил'це 'вбирати*. Батьки благословляють, тричі відповідаючи: *хай бог^x благосло'вит'*. Коли гільце прикрашене, боярин купує його у світилок. Готове гільце вставляють у свіжу хлібину, і воно стоїть на столі поряд молодих протягом усього весілля. Гільце символізує створення нової сім'ї, появу нового сімейного «древа», тому має бути якнайпривабливіше.

Увечері перед днем весілля молода з дружками та сватами з калачем іде в дім до молодого просити на весілля. У цей час вони співають: *с'в'ї'ти м'ї'с'ац' з не'ба бо нам ц'о'го 'треба / бо 'завтра не"д'їл'а / ми 'просим на в'їс'їл'а*. Молода звертається до батьків молодого зі словами «*Про'сили 'мама й 'тато / і я вас 'прошу на хл'їб" на с'їл' на 'наше в'їс'ї:л'а*» і дарує калач. Мати на знак згоди повинна розломити цей калач. Доброю прикметою вважають, якщо молода в цей час не зустрінеться з молодим.

Весілля починається з приїзду музик. Музики грають дому молодого «Надобридень», батьки молодого вітають і частують *музик*. Після цього в дім молодого сходяться гості. У цей час молоду одягають *дружки*. Весільна мати дарує сватам рушники, а свашкам хустки.

Мати бере один кінець хустки, батько інший, а молодий два кінці разом в одну руку – так мати виводить сина з дому. У цей час іншою рукою з фартуха посипає його житом і цукерками. Свашки в цей час співають: *'мат'інка ви'води́ла / 'мат'інка про'води́ла / 'чере"з кру'т'і 'гори / 'чере"з бистр'і 'води / 'чере"з не"ре"лази 'двац'іт' 'штира 'рази*. Лексема *виводини* і до цього часу виступає на позначення цього обряду. Варто зазначити, що в повсякденному мовленні носіїв досліджуваних говірок ця лексема майже не зустрічається.

Підходячи до будинку молодої, сповіщаючи про свій прихід, свашки зі сторони молодого починають співати: *соло'вейко сивен'кий / в тебе" го'лос то'нен'кий / дай маті'нці 'чутти / шо ми 'майім 'бути / соло'вейко сивен'кий / в тебе" го'лос то'нен'кий / дай маті'нці 'знати / шо ми 'коло 'хати*. На вулиці молодої молодого може чекати *перейма*. Хлопці з вулиці ставлять уперек вулиці *лавку* та поливають водою дорогу перед молодим. До цього часу в селі Княжики та селі Зюбриха пам'ятають цей звичай. Не забувають і про його назву, що звучить як *перей'ма* й активно функціонує в мовленні навіть молодих інформаторів досліджуваних говірок. Віддавши хлопцям могорич, молодий іде до хати молодої. Там свашки починають співати: *'вийди ма'ти з' хати до 'свого ди'т'ати / до 'свого ди'т'ати / про'сити до 'хати*. Під хатою молодого зустріають батьки молодої з хлібом. Молодий бере і цілує хліб і проходить у дім, там його перейматимуть уже дружки. У цей час свашки з двох сторін переспівуються між собою. Свашки зі сторони молодого: *на ден' 'добрий ц'ому 'дому / а хто в ц'ому 'дом'і / ста'рому й ма'лому й 'богов'і 'св'атому*, а свашки зі сторони молодої відповідають: *здо'ров'і 'гос'т'і 'були / шо за нас не" за'були / шо за нас ізга'дали / на ден' 'добрий ска'зали*. Молодий з боярином платять викуп меншому братові або сестрі. Наречений повинен знайти молоду, яка перебуває в іншій кімнаті будинку. Молода чіпляє весільні букетики: молодому – на правий бік, *дружці і буярину* – на лівий. Батьки молодої благословляють молодих і виводять. Мати молодої також обсипає молодих житом і цукерками, щоб їхнє життя було солодким і багатим. Обряди урочистого заведення молодих на почесне місце за весільним столом у досліджуваних говірках не диференціюються. Їх репрезентують описові конструкції, що є, по суті, назвами обрядодії: *на посад заводити (вести, садити), за стіл заводити, садовити на поміст, садити на кожаху, садити під іконами*.

Цікавим у селі Княжики та селі Зюбриха є обряд, який називають *клуня*. *Клуня* – це обряд, коли коровайниці у горщику виносять воду, де вони мили руки після того, як місили коровай. Весільні матері перев'язують коровайницю фартухами, голови завітчують квітами. Виходячи на клуню коровайниці співають: *На 'клун'у ми 'їдемо / во'диц'у ни' 'семо / дай 'боже нам 'доброго л'іта / шоб вро'дило 'жито*, і також *ми коро'вай м'і'сили / ротом 'воду но'сили / дай 'боже нам 'шchedрого л'іта / шоб вро'дило 'жито*. Старша коровайниця танцює з горщиком, наповненим тією водою. Інші коровайниці пригощають гостей напоями та стравами. Старший сват у цей час танцює з мітлою, до якої прив'язані квіти та кропива. Сват намагається пожалити ноги коровайницям, а свашки забрати у нього мітлу. Сваха в кінці танцю розбиває на щастя горщик з водою. А сват кидає мітлу на хату, гарна прикмета, якщо мітла перелетить через хату або застрягне на даху. Назву обряду – *клуня* репрезентує описова конструкція *виностити воду*. Нині серед жителів досліджуваних говірок села Княжики та села Зюбриха на позначення цього обряду частіше вживають конструкцію *виносити воду*. Але лексема «*клуня*» активно вживається мовцями старшого покоління. Варто зазначити, що цей обряд зустрічається не часто. Навіть у сусідніх з Княжиками та Зюбрихою селах того ж Монастирищенського району не виконують цей обряд. Старші люди зазначають, що це дуже давній і призабутий звичай.

Наприкінці весілля відбувається розподіл короваю. Розрізають коровай старші свати, перед цим вони промовляють: *'пан'і ста'росто / 'пан'і п'ідста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вас із го'лов / благосло'в'іт' коро'вай дару'вати // 'другим 'разом 'луч:им 'часом / 'пан'і ста'росто / 'пан'і п'ідста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вас із го'лов / благосло'в'іт' коро'вай дару'вати / 'трет'ім 'разом 'луч:им 'часом // 'пан'і п'ідста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вас із го'лов / благосло'в'іт' коро'вай*

дару'вати. Спочатку староста викрає середину короваю і дає молодим. Потім дають батькам, рідним і всім гостям, і найменшій дитині, щоб був достаток у родині. Боярин бере на тарілку кусочки короваю та квітки з гільця й дарує кожній родині на весіллі. Гості, беручи коровай з рук боярина, промовляють: *'д'акуйу моло'д'і й моло'дому й т'об'і' золо'тому*. Коровай крають на малі шматочки, щоб кожному, хто є на весіллі, вистачило. Коровай розділяють між усіма гостями, а *дінце* короваю вручають музикантам, за те, що вони добре грали та гостей забавляли. На весіллі коровай мають їсти і дорослі, і малі, цим ніби вклоняються за щедрість рідній землі. Ритуал розподілу весільного хліба і спільного його з'їдання молодими символізує створення нової родини.

Найдраматичніший весільний обряд – «*покривання*», що символізує перехід молодої до заміжнього стану. Свашки співають: *'пан'і ста'росто / 'пан'і п'ідста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вас із го'лов / благосло'в'ім' моло'ду покри'вати / 'другим 'разом 'луч:им 'часом / 'пан'і ста'росто / 'пан'і п'ідста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вас із го'лов / благосло'в'ім' моло'ду покри'вати / 'трет'ім 'разом 'луч:им 'часом / 'пан'і п'ідста'росто / хто до 'кого чо'лом / ми до вас із го'лов / благосло'в'ім' моло'ду покри'вати*. Молода сідає на руки молодому, а мати починає розплітати молоду та знімати фату. Потім мати починає закутувати доньку в хустину. Дочка в цей час пручається, і жартома намагається зняти з себе хустку і закутати молодого. Коли молода вже закутана в хустину, свашки співають: *шо ж бо ми хо'т'іли / те ж бо ми зро'били / з 'хл'іба пал'а'ниц'у / з 'л'уди моло'диц'у*. Лексика цього обряду також насичена та колоритна, супроводжується словами *покривання, коси, хустка, хустина, дівка, молодиця, молодичка, жінка*.

Після того як молода покрита, головними у весільному дійстві стають *дружка* та *боярин*. Свашки жартують і співають їм жартівливі пісні, наприклад: *'шеле / 'шеле лист по до'лині / моло'дому 'насти свин'і / бу'йарину зага'н'ати / бо не" вм'іє ц'ілу'вати // або 'наша 'хата не" ма'л'ована / 'наша 'дружка не" ц'у'л'ована / 'треба 'хату помал'у'вати / 'треба 'дружку поц'ілу'вати*.

Обрядовість *післявесільного циклу* в селі Княжики та селі Зюбриха є менш насиченою, ніж обрядовість *передвесільного циклу* та власне весілля. На другий день весілля родичі молодої несуть їй снідати в дім молодого. Тому і за назвою цього обряду закріпилась лексема *сніданок*. Також на позначення цього звичаю використовують лексему *вареники*. Часто, описуючи звичай, жителі Княжиків та Зюбрихи використовують конструкцію «*нести вареники молодій*». Адже родичі приходять частувати молоду саме варениками. Цікаво, що частина вареників з неїстівною начинкою, наприклад із сіллю або перцем. Усі жартують, дивлячись, їстівні чи неїстівні вареники попадаються молодій чи іншим гостям. Також гості можуть одягати молодого й молоду, навколо цього й розвивається післявесільне дійство. У Княжиках та Зюбрисі найчастіше роль молодого грає жінка, а молодої – чоловік, що додає певного колориту.

Цікавим та емоційно насиченим є звичай *вшанування батьків*. Такий обряд влаштовують батькам після одруження ними останньої дитини. На позначення цього обряду закріпилась і активно функціонує лексема *вінки*. Діти плетуть вінки з квітів, куди вплітають колоски жита та гроші. Батьки сідають на лаву, застелену подушками, а діти стають перед ними на коліна. Спочатку невістка і зять дякують їм за те, що виростили їм таких чоловіка та дружину, а потім син і дочка дякують батькам за своє виховання. Діти одягають батькам на голову вінки, а ті частують їх короваєм і молоком. А в цей час усі присутні співають пісню: *ро'жев'ійі 'кв'іти / 'клан'айуц'а 'д'іти / то од'не то 'двоє / то 'разом о'бойе*.

Отже, весільна обрядовість села Княжики та села Зюбриха є лексично багатого та яскравою. Жителі сіл досліджуваних говірок і нині продовжують не лише зберігати свої традиції та звичаї, без яких, на їхню думку, весілля неможливо й уявити, а й поширюють ці традиції. Варто зазначити, що весільні традиції знають і шанують не лише люди старшого віку, а й молоді представники зазначених говірок. Особливість весільної обрядовості сіл Княжики та Зюбрихи полягає ще й у тому, що майже всі весільні обряди мають пісенний супровід, де спостерігаємо не лише лексичні особливості, а й фонетичні та граматичні.

Висновки. Виділити специфічну лексику будь-якого говору завжди важко і не завжди можливо, бо не з кожного діалекту для порівняння є достатня кількість лексикографічних праць і не всі лексико-тематичні групи досліджені однаковою мірою. В аналізованих говірках найяскравіше простежується лексика, що відображає виробничі й соціальні стосунки людей у суспільстві. Цю лексику можна поділити за певними лексико-тематичними групами. Найпоширенішою і різноманітною у говірках села Княжики та села Зюбриха є група сільськогосподарської лексики. Назви основних сільськогосподарських рослин є переважно загальновідомими та загальноживаними. Ці найменування, зазвичай, мають незначну кількість варіантів. Ця варіантність є спільною рисою для обох досліджуваних говірок. Відмінності у мовленні представників говірки села Княжики та говірки села Зюбрихи щодо найменувань рослин іще раз підкреслює багатство та самобутність кожної з досліджуваних говірок.

Лексика весільної обрядовості завжди була дуже цікавою для досліджень не лише фольклористів, а й діалектологів. Весільна обрядова лексика є різнобарвною і складною частиною лексики української мови, що відображає картину духовної культури у творчості народу. Досліджуючи номінацію весільної обрядовості говірки села Княжики та говірки села Зюбриха як тематичну групу лексики, в її межах виділяємо такі лексико-семантичні групи: назви обрядів, назви молодих упродовж усього весільного обряду, назви учасників весільного обряду, назви основних весільних атрибутів. Однією з основних лексико-семантичних груп весільної обрядовості зазначених населених пунктів є назви обрядів (передвесільного, власне весільного, післявесільного етапів). До обрядів передвесільного етапу належать: запити, сватання, заручини (як частина сватання) та оглядини. До обрядів власне весільного етапу відносимо: запрошення на весілля, дівич-вечір, викуп молодої, виготовлення весільного деревця, випікання короваю, одягання нареченої, благословіння, перегороджування дороги весільному поїздові, посад молодих, обдарування гостей, заміна головного убору молодої на головний убір заміжньої тощо. У весільному обряді досліджуваних населених пунктів виділяємо лінгвістичні та етнографічні елементи, що вказують на збереження у ньому деяких давніх явищ традиційної народної духовної культури.

Перспективи досліджень говірок Черкащини вбачаємо в тому, що лексика цієї групи говорів охоплює значну кількість слів праслов'янського походження, де виявлено низку семантичних діалектизмів. Убачаємо продовження й поглиблення студій над вивченням лексичної системи середньонадніпрянського діалекту, що сприятиме характеристиці її сучасного стану. Будь-яка обрядовість, зокрема обрядовість досліджуваного ареалу – це благодатний матеріал для подальших діалектологічних досліджень, адже вона зберігає елементи архаїчних явищ, історія походження яких губиться в сивій давнині.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бевзенко, С. (2000). Зілинський Іван Михайлович. Українська мова: Енциклопедія. Київ.
- Бернштейн, С. (1994). Кость Михальчук – учений, особистість. Проблеми сучасної ареалогії. Київ.
- Вашенко, В. (1960). Словник Полтавських говорів. Харків.
- Волошенко, І. (2003). Нариси з історії поселень Монастирищенського району Черкаської області. Монастирище.
- Дзедзелівський, Й. (1966). Конспект лекцій з курсу української діалектології (Вступні розділи). Ужгород: Вид-во Ужгород.
- Жилко, Ф. (1966). Нариси з діалектології української мови. Київ.
- Кобилянський, Б. (1960). Діалект і літературна мова. Київ: Радянська школа.
- Матвіяс, І. (1990). Українська мова і її говори. Київ: Наукова думка.
- Руснак, Н. (2009). Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок. Чернівці: Чернівецький національний університет.

Сердега, Р. (2002). Назви сільськогосподарських культур у центральнотрипільських говорах. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 538 (34), 151–156.

Сердега, Р. (2004). Номінація сортів городніх рослин у говорах Харківщини. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*, 627 (40), 67–70.

Ужченко, В. (2003). Східноукраїнська фразеологія: монографія. Луганськ: Альма-матер.

Українська фольклористика. (2008). Словник-довідник. Укладання і загальна редакція Михайла Чорнописького. Тернопіль: Підручники і посібники.

REFERENCES

Bevzenko, S. (2000). *Zilynskiy Ivan Mykhailovych. Ukrainska mova: Entsyklopediia [Zilynskiy Ivan Mykhailovych. Ukrainian language: Encyclopedia]*. Kyiv [In Ukrainian].

Bernshtein, S. (1994). *Kost Mykhalchuk – uchenyi, osobystist. Problemy suchasnoi arealohii [Kost Mykhalchuk – scientist, personality. Problems of modern areology]*. Kyiv [In Ukrainian].

Dzendzelivskiy, Y. (1966). *Konspekt lektzii z kursu ukrainskoi dialektolohii (Vstupni rozdily) [Synopsis of lectures on the course of Ukrainian dialectology (Introductory parts)]*. Uzhhorod: Vydavnytstvo: Uzhhorod [In Ukrainian].

Kobylianskyi, B. (1960). *Dialekt i literaturna mova [Dialect and literary language]*. Kyiv: Radianska shkola [In Ukrainian].

Matviias, I. (1990). *Ukrainska mova i yii hovory [The Ukrainian language and its dialects]*. Kyiv: Naukova dumka [In Ukrainian].

Rusnak, N. (2009). *Linhvokohnityvni ta prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovynskykh hovirok [Lingvocognitive and pragmatic dimensions of Bukovinian sayings dialect texts]*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet [In Ukrainian].

Serdeha, R. (2002). Nazvy silskohospodarskykh kultur u Tsentralnoslobozhanskykh hovorakh [Names of agricultural crops in Central Slobozhan dialects]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Kharkiv – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 538 (34), 151–156 [In Ukrainian].

Serdeha, R. (2004). Nominatsiia sortiv horodnikh roslyn u hovorakh Kharkivshchyny [Nomination of garden plants varieties in the dialects of the Kharkiv region]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University*, 627 (40), 67–70 [In Ukrainian].

Uzhchenko, V. (2003). *Skhidnoukrainska frazeolohiia: monohrafiia [Eastern Ukrainian phraseology: monograph]*. Luhansk: Alma-mater [In Ukrainian].

Ukrainska folklorystyka, (2008). *Slovnyk-dovidnyk. Ukladannia i zahalna redaktsiia Mykhaila Chornopyskoho [Dictionary-reference. Editing and general editing by Mykhailo Chornopyskyi]*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky [In Ukrainian].

Vashchenko, V. (1960). *Slovnyk Poltavskykh hovoriv [Dictionary of Poltava dialects]*. Kharkiv [In Ukrainian].

Voloshynko, I. (2003). *Narysy z istorii poselen Monastyryshchenskoho raionu Cherkaskoi oblasti [Essays on the history of settlements in the Monastyryshche district of the Cherkasy region]*. Monastyryshe [In Ukrainian].

Zhylko, F. (1966). *Narysy z dialektolohii ukrainskoi movy [Essays on dialectology of the Ukrainian language]*. Kyiv [In Ukrainian].

Анотація

Постановка проблеми. Говірка акумулює в собі типові риси говору й водночас є підґрунтям для спостережень над реальним функціонуванням мови в конкретному просторі, окресленому певним часом. Стаття репрезентує деякі лексичні особливості говірок сіл Княжжик та Зюбриха Монастирищенського району Черкаської області, що територіально належать до середньонадніпрянського говору південно-східного наріччя. Узагальнено

відомості про історію створення зазначених населених пунктів, у порівняльному аспекті досліджено діалектну лексику традиційного господарювання, зокрема виокремлено групу сільськогосподарської лексики, а також проаналізовано на лексичному рівні діалектні особливості в лексиці весільної обрядовості зазначеного говіркового масиву.

Мета статті – розглянути особливості лексичного складу говірок сіл Княжики та Зюбриха Монастирищенського району Черкаської області як зразків середньонаддніпрянського діалекту, одиницям яких упродовж тривалого часу надавали найбільшої ареалогічної цінності. Уважаємо, що таке дослідження буде корисним для з'ясування специфіки середньонаддніпрянського говору загалом.

Методи дослідження. Достовірність дослідження діалектного матеріалу та висновків забезпечив традиційний описовий, або монографічний метод, а також метод лінгвістичного картографування. Ці методи надали можливість виявити закономірності живої народної мови в зонах поширення досліджуваної говірки. Аналіз здійснювався в синхронному плані, що дало можливість виявити сучасний стан мовної системи місцевого діалекту. Зібрати матеріали для дослідження допоміг анкетний та експедиційний методи, якими послуговувалися студенти та викладачі Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара під час фольклорно-діалектологічних експедицій.

Основні результати дослідження. Доведено, що досліджувана тематична група лексики на позначення традиційного господарювання та лексики весільної обрядовості сіл Княжики та Зюбриха Монастирищенського району Черкаської області є однією з найдавніших у мові та демонструє зміни в традиціях і побуті мовців, що призводить до зникнення окремих лексем, заміни їх іншими, розширення чи звуження їхньої семантики, тому закономірно, що ці назви є об'єктом постійного зацікавлення лінгвістів. Здійснене польове обстеження зазначених говірок дало можливість виявити, проаналізувати й зафіксувати діалектні особливості певних лексичних одиниць, що загалом презентують національну культуру Середньої Наддніпряниці. Дібрані діалектні одиниці можуть бути корисними для подальших діалектологічних, ономазіологічних, етнолінгвістичних досліджень, укладання регіональних словників і регіональних атласів.

Висновки і перспективи. В аналізованих говірках найяскравіше простежується лексика, що відображає виробничі й соціальні стосунки людей у суспільстві. Найбільш поширеною і різноманітною у говірках села Княжики та села Зюбриха є група сільськогосподарської лексики. Лексика на позначення назв сільськогосподарських культур посідає важливе місце в сільськогосподарській лексиці загалом. Назви основних сільськогосподарських рослин є переважно загальновідомими та загальноживаними. Ці найменування, зазвичай, мають незначну кількість варіантів. Ця варіантність є спільною рисою для обох досліджуваних говірок. Відмінності у мовленні представників говірки села Княжики та говірки села Зюбриха щодо найменувань рослин іще раз підкреслює багатство та самобутність кожної з досліджуваних говірок.

Досліджуючи номінацію весільної обрядовості говірки села Княжики та говірки села Зюбриха як тематичну групу лексики, в її межах виділяємо такі лексико-семантичні групи: назви обрядів, назви молодих упродовж усього весільного обряду, назви учасників весільного обряду, назви основних весільних атрибутів. Однією з основних лексико-семантичних груп весільної обрядовості зазначених населених пунктів є назви обрядів (передвесільного, власне весільного, післявесільного етапів). До обрядів передвесільного етапу належать: запити, сватання, заручини (як частина сватання) та оглядини. До обрядів власне весільного етапу відносимо: запрошення на весілля, дівчеч-вечір, викуп молодої, виготовлення весільного деревця, випікання короваю, одягання нареченої, благословіння, перегороджування дороги весільному поїздові, посад молодих, обдарування гостей, заміна головного убору молодої на головний убір заміжньої тощо. Весільний обряд досліджуваних населених пунктів виділяється наявністю лінгвістичних і етнографічних елементів, що свідчать про збереження у ньому деяких давніх явищ традиційної народної духовної культури.

Перспективи досліджень говірок Черкащини вбачаємо в тому, що лексика цієї групи говорів охоплює значну кількість слів праслов'янського походження, де виявлено низку семантичних діалектизмів. Будь-яка обрядовість, зокрема обрядовість досліджуваного ареалу – це благодатний матеріал для подальших діалектологічних досліджень, адже вона зберігає елементи архаїчних явищ, історія походження яких губиться в сивій давнині.

Ключові слова: говірка, тематична група, лексика сільськогосподарського вжитку, лексика весільно обряду, середньонадніпрянська говірка, південно-східне наріччя.

Abstract

Background. A variety of the national language, spread over a small area accumulates in itself typical features of speech and, at the same time, it is a basis for observations of the real functioning of language in a specific space defined by a certain time.

The article represents particular lexical features of the national language varieties in the villages of Knyazhyky and Zyubrykha of the Monastirishchen district in the Cherkasy region, which both territorially belong to the Middle Transdnieper variety of the southeastern dialect.

The work summarizes the information about historical creation of the specified settlements. The dialect vocabulary of traditional farming is studied in a comparative aspect, in particular, the group of agricultural vocabulary is singled out, and also the dialect features in the vocabulary of the wedding ceremony in the mentioned dialect area are analyzed at the lexical level.

The purpose of the article is to consider the peculiarities of Knyazhyky and Zyubrykha (the Monastyrishchen district of the Cherkasy region) dialects lexical structure as samples of the Middle Transdnieper variety, the units of which have been given the greatest areological value for a long time. We believe that such a study will be useful for clarifying the specifics of the Middle Dnieper dialect in general.

Methods. The traditional descriptive or monographic method, as well as the method of linguistic mapping, ensured the reliability of the dialect material study and conclusions. These methods made it possible to reveal the regularities of the living vernacular in the areas of distribution in the studied variety. The analysis was carried out in a synchronous plan, which made it possible to reveal the current state of the local dialect language system. The questionnaire and expedition methods used by students and professors from Oles Honchar Dnipro National University during folklore and dialectological expeditions helped to collect materials for research.

Results. It has been proved that the researched thematic group of lexicon for the traditional farming and vocabulary of wedding rites of the villages in Knyazhyky and Zyubrykha of the Monastirishchen district in the Cherkasy region is one of the oldest in the language. It demonstrates changes in traditions and daily life of the natives, which leads to the disappearance of certain tokens, their replacement by others, expansion or the narrowing of their semantics, therefore it is natural that these names are the object of constant linguistic interest.

The conducted experiments made it possible to identify, analyze and record the dialectal features of certain lexical units that generally present the national culture of the Middle Dnieper region. Selected dialect units can be useful for further dialectological, onomasiological, ethnolinguistic studies, as well as for regional dictionaries and atlases compilation.

Discussion. In the analyzed varieties of the national language, the vocabulary that reflects the industrial and social relations of people in society is most clearly visible. The group of agricultural vocabulary is the most widespread and diverse in the dialects of the villages of Knyazhyky and Zyubrykha. Vocabulary for designation of names of agricultural crops occupies an important place in agricultural vocabulary in general.

The names of the main agricultural plants are mostly well-known and commonly used. These names usually have a small number of variants. This variability is a common feature for both studied utterances. The differences in the represented variants of Knyazhyky and Zyubriha regarding the names of plants once again emphasizes the richness and originality of each of the studied issues.

Studying the nomination of the wedding rituals in Knyazhyky and Zyubriha varieties as a thematic group of vocabulary, within its limits we distinguish the following lexical-semantic groups: names of ceremonies, names of the young couple during the entire wedding ceremony, names of participants in the wedding ceremony, names of the main wedding attributes. One of the main lexical-semantic groups of wedding ceremonies in the mentioned settlements are the names of ceremonies (pre-wedding, actual wedding, post-wedding stages).

Rites of the pre-wedding stage include: inquiries, matchmaking, betrothal (as part of matchmaking) and viewings. The rites of actual wedding stage include: invitation to the wedding, bachelorette party, redemption of the bride, making a wedding tree, baking a loaf, dressing the bride, blessing, blocking the way for the wedding train, positions of the young, giving gifts to guests, replacing the headdress of the bride with the headdress of the married woman, etc. The wedding ceremony of the studied settlements is distinguished by the presence of linguistic and ethnographic elements, which testify to the preservation of some ancient phenomena of traditional folk spiritual cult.

The prospects for researching the varieties of the national language in the Cherkasy region can be seen in the fact that the vocabulary of this group of dialects includes a significant number of Proto-Slavic original words, where a number of semantic dialectics have been revealed. Any ritual, in particular the ritual of the studied area, is fertile material for further dialectological research, because it preserves elements of archaic phenomena, which history and origin are lost in gray antiquity.

Keywords: *a variety of the national language, thematic group, vocabulary of agricultural use, vocabulary of wedding ceremony, Central Dnieper dialect, South-East dialect.*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022

УДК 811.161.2'367.625'373.611
DOI 10.15421/462203

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНИХ УНІВЕРБІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

О. Івко

кандидат філологічних наук,
викладач кафедри іноземних мов
Кременчуцький педагогічний коледж імені А. С. Макаренка
al.ivko@yandex.ua
orcid.org/0000-0003-0803-7687

Вступ. Процеси мовної компресії є актуальними наразі майже для всіх живих мов світу. Вони пов'язані з бажанням носіїв тієї чи тієї мови викласти більший обсяг інформації за короткий відрізок часу. Ця тенденція має теж відповідне підґрунтя: прагнення до швидкості процесів у бізнесі, побуті тощо. Тому українська мова не є виключенням.

Серед компресійних процесів, у тому числі в українськомовному просторі, найрозповсюдженішим постає універбація. Вона має формальні ресурси, подібні до словотвірних, і тому, уподібнюючись до словотвірного акту, є фактично його імітуванням. З огляду на те, що дієслівний універб постає синтетичною – однослівною – формою певної номінативи з домінантою-словосполученням, процес перетворення дієслівного словосполучення на дієслово ми трактуємо як реляційний, утім, такий, що має формальні риси словотвору. Підґрунтям зазначеного є думка І. Ільїної, яка наголошує, що універбація ґрунтується «на тих самих матеріальних ресурсах, що і словотвірні процеси кодифікованої літературної мови. Носії розмовної мови не вигадують якихось нових морфем» (Ільїна, 1989: 84).

Мета цього дослідження – узагальнити наявні формальні засоби дієслівної універбації. Для її досягнення потрібно поступово вирішити такі завдання: 1) визначити поняття формального засобу; 2) класифікувати їх з позицій відповідних критеріїв; 3) продемонструвати наявні варіанти приватних універбальних моделей як комплексних формальних одиниць.

Методи й прийоми дослідження. У статті застосовано методи, які відповідають її тематиці й меті: метод суцільної вибірки для накопичення фактичного матеріалу; методика дистрибутивного аналізу для диференціювання понять; описовий метод для опису та узагальнення статусу досліджуваних формальних структур.

Виклад основного матеріалу. З огляду на це доцільно декларувати формування універбалізаційних, або універбальних, моделей, подібних до словотвірних, але не тотожних їм. Кожна конкретна універбальна модель зумовлює структуру дієслівного універба, що містить афікс дієслова з відповідним значенням, зазвичай це «включене» значення другого структурного компонента вихідного словосполучення.

Універбальна модель є індивідуальною схемою оформлення синтетичних утілень номінантом досліджуваного зразка. Ця схема містить: 1) структуру еквівалентної аналітичної конструкції – словосполучення; 2) основу залежного слова еквівалентної аналітичної конструкції, що імітує твірну основу; 3) універбальний формант, що складається з ядра (універбального засобу) та периферії (додаткових чинників, що супроводжують універбацію); 4) лексико-граматичний розряд універба.

Збіг всіх структурних елементів універбальних моделей певної групи універбів передбачає формування універбального типу. Наприклад, універби *синіти* (ставати синім), *червоніти* (ставати червоним) складають один і той самий універбальний тип, зумовлений збігом всіх модельних елементів, а універб *увиразнити* (зробити виразним), незважаючи на зовнішню структурну схожість із зазначеними універбами, не належить до цього типу. Хоча традиційно вважають таку відмінність особливістю саме моделювання, ми пропонуємо

визначати певний універсальний тип за рахунок відмінності формантів. Поняття універсального форманта містить низку різних засобів, спрямованих на формування кожного дієслівного універба. Для об'єднання дієслівних універбів до одного й того самого типу універсальні засоби повинні збігатися як за кількістю, так і за їхніми особливостями. Отже, навіть мінімальна розрізнявальна риса здатна винести будь-який дієслівний універб за межі конкретного універсального типу.

Кожен універсальний засіб, задіяний у створенні дієслівних універбів, містить власне універсальне значення, подібне до словотвірного. Універсальне значення не потрібно пов'язувати лише з афіксом або з мотивувальною основою. О. Кубрякова вважає, що універсальне значення постає нашаруванням одного категорійного значення на інше, демонструючи спільне вживання «принаймні двох категорійних значень в межах одного найменування. <...> В основу класифікації похідних і виділення моделей мають бути покладені словотвірні (універсальні – О. І.) значення» (Кубрякова, 1978: 37).

Внаслідок історичного розвитку афіксальна семантика наразі репрезентована трьома типами значень, які доводять синкретичність загального значення: 1) загальнокатегорійне значення частини мови; 2) загальнокатегорійне значення лексичного розряду або класу; 3) індивідуальне лексичне (тобто словотвірне або універсальне – О. І.) значення, властиве лише конкретному афіксові.

У семантичній структурі всіх слів, що містять афікс як другий компонент дериваційної структури слова, наявне лексико-граматичне значення частини мови. Воно аж ніяк не пов'язане з лексичним значенням кожної окремої твірної основи, що взаємодіє з афіксом. Категорійне значення зумовлює виділення в межах дієслівних універбів окремих лексико-семантичних груп слів і, внаслідок цього, виокремлення значення, властивого певній групі афіксів. Отже, афікси *-и-*, *-і-*, *-ова-*, *-юва-*, *-ува-* тощо відносять деривати, по-перше, до класу дієслів, по-друге, до лексичного розряду слів, що позначають «дію», наприклад, *білити*, *синіти*, *узагальнювати*, *конспектувати*. Універсальне значення відрізняє кожний окремий афікс від усіх інших афіксів того ж універсального розряду, до якого входять одиниці певного універсального поля.

З огляду на чіткі критерії визначення певних універсальних засобів класифікація моделей універбації постає досить чіткою. Принципи класифікації зумовлюють призначення, склад, а також структуру моделі.

Спеціалісти в галузі словотвору диференціюють всі моделі похідних на лінійні, сутність яких полягає у послідовному додаванні потрібних у конкретному випадку словотвірних елементів, і нелінійні, які не постають у вигляді їхнього ланцюжкового структурного аналога. Оскільки універбація спирається на формальну базу деривації, це уможливорює здійснити проектування словотвірних моделей О. Кубрякової в площину мовленнєвої номінації.

До лінійних моделей, за якими сформовано дієслівні універби, належать такі:

1) моделі префіксальних утворень, що є наслідками імітації складання слова або основи слова із префіксом (*заспівати – почати співати*, *доробити – закінчити щось робити*);

2) моделі суфіксальних утворень, що є наслідками імітування складання слова або основи слова із суфіксом (*радіти – відчувати радість*; *мирити – сприяти миру*);

3) моделі конфіксальних утворень, що є результатом імітування складання слова або основи слова із префіксом та суфіксом (*ославити – зробити славним, славетним, обезкровити – залишити без крові*);

4) моделі постфіксальних утворень, що є наслідками імітування складання слова або основи слова із постфіксом (*одружуватися – брати за дружину*);

5) моделі префіксально-суфіксально-постфіксальних утворень, що є наслідками складання слова або основи слова із префіксом, суфіксом та постфіксом одночасно (*одипломуватися – отримати диплом*).

Ми проаналізуємо лише регулярні й значимі моделі. Особливості структури моделей дієслівних універбів залежать від конкретного афікса (префікса, суфікса або конфікса), що постає структурним компонентом кожної окремої моделі. Суфіксальні та префіксальні моделі відрізняються індивідуальним функційним навантаженням. Визначальну роль у процесі універбації частіше відіграють суфікси, бо через власну позицію в слові відносно кореня тісно пов'язані з формотворенням. Вони також частіше постають і як транспонувальний засіб: саме вони відповідають за перетворення твірного слова з однієї частини мови до іншої – похідної – частини мови. За префіксації лексико-граматична належність похідного слова не змінюється.

На відміну від іменникових універбів, створення дієслівних універбів узагальнює лише одна активна, регулярна універбальна модель, яку запропонувала Н. Дьячок: «1 + 2 = 3, де 1 – основа залежного елемента аналітичної конструкції, що імітує твірну основу, 2 – суфікс, що імітує словотвірний, у який синтезувався головний елемент аналітичної конструкції, 3 – основа синтетичного еквівалента питомого аналітичної конструкції, що імітує похідну» (Дьячок, 2016). Вона передбачає низку часткових моделей.

Ці моделі потрібно класифікувати за засобами формування дієслівних універбів, які є омонімічними словотвірним засобам.

1. Приватна модель 1 – іменн. + 2 – *-ува-(-юва-)* = 3 – *-ува-(-юва-)*. Суфікс перехідного (транзитивного) дієслова *-ува-* зі значенням певної дії: *дівувати – бути дівкою, горювати – відчувати горе*.

2. Приватна модель 1 – іменн. + 2 – *-и-* = 3 – *-и-*. Суфікс неперехідного дієслова *-и-* у комплексі з постфіксом *-ся* зі значенням певної дії: *брататися – ставати братами*.

3. Приватна модель 1 – вигук + 2 – *-а-* = 3 – *-а-*. Суфікс неперехідного дієслова *-а-* зі значенням інтенсивності дії: *цигикати – вимовляти ги-ги; някати – говорити няв*.

4. Приватна модель 1 – іменн. + 2 – *у-(в-); -ува-(-юва-)* = 3 – *у-(в-); -ува-(-юва-)*. Конфікс перехідного (транзитивного) дієслова *у-(в-); -ува-(-юва-)* зі значенням певної дії: *всиновлювати – брати за сина*.

5. Приватна модель 1 – прикм. + 2 – *о-; -а-* = 3 – *о-; -а-*. Конфікс транзитивного дієслова *о-; -а-* зі значенням певної дії, спрямованої на об'єкт: *освіжити – зробити свіжим*.

6. Приватна модель 1 – прикм. + 2 – *про-; -і-* = 3 – *про-; -і-*. Конфікс неперехідного дієслова *про-; -і-* зі значенням певної дії, спрямованої на суб'єкт: *протверезіти – стати тверезим*.

7. Приватна модель 1 – прикм. + 2 – *воз-(з-); -и-* = 3 – *воз-(з-); -и-*. Конфікс транзитивного дієслова *воз-; -и-* зі значенням певної дії, спрямованої на об'єкт: *возвеличити – зробити великим*.

8. Приватна модель 1 – іменн. + 2 – *зне-; -и-* = 3 – *зне-; -и-*. Конфікс транзитивного дієслова *зне-; -и-* зі значенням певної дії, спрямованої на об'єкт: *знедолити – позбавити долі*.

9. Приватна модель 1 – іменн. + 2 – *обез-; -и-* = 3 – *обез-; -и-*. Конфікс неперехідного дієслова *обез-; -и-* зі значенням певної дії, спрямованої на суб'єкт: *обезземелити – позбавити землі*.

10. Приватна модель 1 – іменн. + 2 – *-(ств)ува-* = 3 – *-(ств)ува-*. Суфікс неперехідного дієслова *-(ств)ува-* зі значенням певної функції, що виконується особою: *деканствувати – бути деканом*.

11. Приватна модель 1 – іменн. + 2 – *від-; -ува-* = 3 – *від- -ува-*. Суфікс неперехідного дієслова *-ува-* зі значенням певної закінченої дії, що виконується особою: *відтанцювати – закінчити танець*.

12. Приватна модель 1 – дієсл. + 2 – *від-* = 3 – *від-*. Префікс неперехідного дієслова *от-* зі значенням певної закінченої дії, що виконується особою: *відпрацювати – закінчити працювати*.

13. Приватна модель 1 – дієсл. + 2 – -ся = 3 – -ся. Постфікс неперехідного дієслова -ся зі значенням зворотньої дії, спрямованої на певну особу: *одягнутися – одягнути себе*.

Висновки. Отже, засобами формування дієслівних універбів в українській мові ми вважаємо не лише загальновідомі афікси, за допомогою яких побудовано досліджувані одиниці. До таких засобів уналежнюємо також всі інші структурні елементи, як-от: універбальний тип та всі можливі види універбальних моделей – загальні та приватні. Визначено, що універбальна модель постає схемою оформлення дієслівних універбів. Ця схема містить 1) структуру еквівалентної аналітичної конструкції – словосполучення; 2) основу залежного слова еквівалентної аналітичної конструкції, що імітує твірну основу; 3) універбальний формант, що складається з ядра (універбального засобу) та периферії (додаткових чинників, що супроводжують універбацію); 4) лексико-граматичний розряд універба.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Дьячок, Н. В. (2016). Универбация в русском языке: структурно-семантическое и ономазиологическое описание: дис. ... д-ра филол. наук. Киев.
- Загнітко, А. П. (2007). Сучасні лінгвістичні теорії: монографія. Донецьк: «Юго-Восток».
- Ильина, И. И. (1989). Универбаты – названия одежды. *Функционально-семантический и стилистический аспекты изучения лексики*, Куйбышев, 80–85.
- Кубрякова, Е. С. (1978). Об основной единице словообразовательной системы языка. *Актуальные проблемы русского словообразования*, Ташкент, 36–39.
- Нелюба, А. М. (2004). Деякі аспекти в дослідженні сучасних словотвірних номінативних явищ. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*, 631 (41), 106–109.
- Нелюба, А. М. (2005). Новітні тенденції у словотворі й модифікація норм мови. *Лінгвістичні студії: збірник наукових праць*, 13, 291–296.

REFERENCES

- Diachok, N. V. (2016) Univerbatsiya v russkom yazyke: strukturno-semanticheskoye i onomasiologicheskoye opisaniye [Universalization in the Russian language: structural-semantic and onomasiological description]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Russian].
- Ilna, I. I. (1989). Univerbaty – nazvaniya odezhdyy [Univerbats are the names of clothes]. In: *Funktsionalno-semanticheskyy i stilisticheskyy aspekty izucheniya leksiki* [Functional-semantic and stylistic aspects of the study of vocabulary] (pp. 80–85), Kuibyshev, [In Russian].
- Kubryakova. E. S. (1978). Ob osnovnoy edinitse slovoobrazovatelnoy sistemy yazyka [On the basic unit of the word-formation system of the language]. In: *Aktualnyye problemy russkogo slovoobrazovaniya* [Actual problems of Russian word formation] (pp. 36–39), Tashkent, [In Russian].
- Neliuba, A. M. (2004). Deiaki aspekty v doslidzhenni suchasnykh slovotvirno-nominativnykh yavlyshch [Some aspects in the study of modern word-formation and nominative phenomena]. *Visnyk Kharkivskogo natsionalnogo universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Filolohiia – Bulletin of Kharkiv Karazin National University. Philology series*, 631, (41), 106–109 [In Ukrainian].
- Neliuba, A. M. (2005). Novitni tendentsii u slovotvori y modyfikatsiia norm movy [The latest trends in word formation and modification of language norms]. *Linhvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats – Linguistic studies. Collection of scientific papers*, 13, 291–296.
- Zahnitko, A. P. (2007). *Suchasni linhvistychni teorii* [Modern Linguistic Theories]. Donetsk: «Iugo-Vostok» [In Ukrainian].

Анотація

Постановка проблеми. Статтю присвячено розбудові понять засобів формування дієслівних універбів. Універбацію відносять до сучасних компресійних мовних процесів. Вона має формальні ресурси, подібні до словотвірних, і тому, уподібнюючись до словотвірному акту, є фактично його імітуванням.

Метою статті є узагальнення наявних формальних засобів дієслівної універбації. Для її досягнення потрібно поступово вирішити такі завдання: 1) визначити поняття формального засобу; 2) класифікувати їх з позицій відповідних критеріїв; 3) продемонструвати наявні варіанти приватних універбальних моделей як комплексних формальних одиниць.

Методи й прийоми дослідження. У статті застосовано методи, які відповідають її тематиці й меті: метод суцільної вибірки для накопичення фактичного матеріалу; методика дистрибутивного аналізу для диференціювання понять; описовий метод для опису та узагальнення статусу досліджуваних формальних структур.

Основні результати дослідження. Кожна конкретна універбальна модель зумовлює структуру дієслівного універба, що містить афікс дієслова з відповідним значенням, зазвичай це «включене» значення другого структурного компонента вихідного словосполучення. Універбальна модель є індивідуальною схемою оформлення синтетичних утілень номінантем досліджуваного зразка. Ця схема містить 1) структуру еквівалентної аналітичної конструкції – словосполучення; 2) основу залежного слова еквівалентної аналітичної конструкції, що імітує твірну основу; 3) універбальний формант, що складається з ядра (універбального засобу) та периферії (додаткових чинників, що супроводжують універбацію); 4) лексико-граматичний розряд універба.

Висновки. Засобами формування дієслівних універбів в українській мові ми вважаємо не лише загальновідомі афікси, за допомогою яких побудовано досліджувані одиниці. До таких засобів уналежнюємо також всі інші структурні елементи, як-от: універбальний тип та всі можливі види універбальних моделей – загальні та приватні.

Ключові слова: універбація, універб, дієслівний універб, мовна компресія, засоби формування, універбальний тип, універбальна модель.

Abstract

Background. The paper deals with the development of the concepts concerning certain means for the formation of verbal univerbs. Univerbation is referred to the modern compressive linguistic processes. It has its formal resources similar to the word-forming ones; thus, being similar to a word-forming act, it is actually its imitation.

Purpose of the paper is to generalize the available formal means of verbal univerbation. To achieve the purpose, following tasks should be completed: 1) to determine the concept of formal means; 2) to classify them from the viewpoint of the corresponding criteria; 3) to demonstrate the available variants of private univerbal models as the complex formal units.

Methods and techniques of the research. The paper involves the methods corresponding to its subject and purpose: a method of continuous sampling to accumulate factual material; a method of distributive analysis for concept differentiation; a descriptive method to describe and generalize the status of the formal structures under consideration.

Main results of the research. Each specific univerbal model stipulates the structure of a verbal univerb that contains verbal affix with the corresponding meaning; generally, that is the “included” meaning of another structural component of the initial word combination. A univerbal model is the individual scheme of the arrangement of synthetic implementations of the nominathemes of the unit under study. The scheme contains 1) structure of the equivalent analytic construction – word combination; 2) basis of the dependent word of the equivalent analytic construction that imitates the forming basis; 3) univerbal formant consisting of the core (univerbal means) and peripheral (additional factors accompanying the univerbation); 4) lexicosemantic class of the univerb.

Discussion. We consider that not only generally known affixes, used to form the units under analysis, are the means of verbal univerb formation in the Ukrainian language. We also include all other structural elements to such means, e.g.: univerbal type and all possible types of univerbal models – general and private.

Keywords: univerbation, univerb, verbal univerb, linguistic compression, means of formation, univerbal type, univerbal model.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022

УДК 811.161.2'42:087.5
DOI 10.15421/462204

ПРИСВЯТА Й ЕПІГРАФ ЯК КОМПОНЕНТИ ГЕТЕРОГЕННОЇ СТРУКТУРИ ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ ДЛЯ ДІТЕЙ

В. Корольова

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
valeria.korolyova2015@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7482-0517

В. Самойленко

асистент викладача кафедри української мови
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
valeriasam20@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7438-1294

Вступ. Особливого значення сьогодні набуває поняття гетерогенного тексту, що актуалізує проблему текстової неоднорідності. Художній дискурс для дітей дає змогу говорити не лише про гібридність змісту (подікодовість тексту), а й про гібридність форми, що зумовлює актуальність вивчення гетерогенності структури дискурсивного простору. Численні новітні терміноназви (креолізований текст, супертекст, полікодовий текст, мегатекст, контамінований текст, ізовербальний комплекс, інтерсеміотичний текст) фіксують зацікавлення лінгвістів проблемою вивчення тексту як «матерії», для якої характерне не лише лінійне текстове наповнення.

Присвята й епіграф становлять елементи тексту, які на рівні з обов'язковим елементом (заголовком) посідають чільне місце у створенні інтегрованої єдності тексту й становлять допоміжний текст у межах мегатексту художніх творів для дітей. Вивченню епіграфа присвячені дослідження багатьох лінгвістів (О. Бойко (Бойко, 2020), І. Колегаєва (Колегаєва, 2012), Л. Меркотан (Меркотан, 2015), М. Сторчак (Сторчак, 2020) та ін.). Зокрема, О. Бойко зазначає, що стислість епіграфа зумовлює функцію синтезу стосовно базисного тексту й протистоїть великому текстовому простору твору загалом (Бойко, 2020: 14). Вивчення функціонування аналізованих компонентів тексту в гетерогенній структурі художнього дискурсу є істотним через низку причин: 1) вони становлять сильну позицію в тексті, що через протиставлення текстовому корпусу фокусує увагу читача; 2) заголовок й епіграф чітко ілюструють сугестивність тексту, множинність інтерпретацій, залучення до семантичної структури слова додаткових повідомлень, що не входять до основного смислового ядра лінійного тексту твору.

Епіграф витлумачують як такий компонент художнього тексту, що відсилає читача до вихідного тексту та програмує мережу асоціацій (Сторчак, 2020: 111). Інтеграція епіграфа цитацією спричинює ускладнення сенсу цього тексту. Утім, так ускладнено й сенс самого епіграфа через залучення його до семантичної структури тексту, до якого інкорпоровано цитату. Епіграф звернений одночасно до двох текстів: до тексту-джерела і тексту, у якому використано цитату, тобто він має подвійне спрямування: на вихідний текст і новий текст, у якому він передбачений. Епіграф має автономний статус, є засобом вираження авторських інтенцій, прагматичної настанови автора.

Очевидним постає те, що процес розшифрування епіграфа – творчий, відкритий до змін, які може внести в нього реципієнт. Між епіграфом і текстом наявні взаємонапрямні зв'язки: епіграф розкриває глибинну структуру тексту, остання сприяє пильнішому

осмисленню епіграфа, викликає сучасні асоціації, апелює до досвіду читача, приводить у дію закладені в його тезаурусі ідеї та уявлення.

Іншим допоміжним, але надзвичайно важливим для сприйняття тексту компонентом є присвята. Її тлумачать як заувагу, зроблену автором певного художнього твору, що зазначає особу чи подію, якій присвячено цей твір (Корольова, 2016: 273). Варто зазначити, що присвята здебільшого становить предмет літературознавчого аналізу. Проте наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. виникли поодинокі наукові роботи, присвячені мовознавчому аналізу присвяти як факультативного елементу твору, що втілює паратекстуальні зв'язки (Просалова, 2010; Gifford, 1988; Koley, 2006). Значну увагу було присвячено класифікації присвят на матеріалі різних дискурсів. Зокрема, Р. Гіффорд дослідив, зокрема, особливості присвят у монографіях із галузі психології (Gifford, 1988). Дослідниця С. Колі запропонувала аналіз частотності присвят у друкованих виданнях, зацентувала увагу на подяці як різновиді присвяти (Koley, 2006).

Перебуваючи на позиції текстового елементу, присвята й епіграф мають сильну позицію і часто супроводжені графічно-просторовим виділенням, а тому ці компоненти мегатексту варто сприймати як найнасиченішу частину й інформаційно, й емоційно. Епіграф і присвяту потрібно аналізувати як інтертекстуальний сигнал, що передбачає в реципієнта наявність міжтекстової компетентності, уявлення про багатшаровість тексту й додаткове смислове навантаження слова в ньому (Просалова, 2010: 49).

Мета нашої наукової розвідки полягає в тому, щоб виявити специфіку функціонування епіграфа й присвяти в сучасному художньому дискурсі для дітей, що зумовлює виконання низки завдань: 1) окреслити значення епіграфа й присвяти як елементів мегатексту художніх творів для дітей; 2) проаналізувати функції епіграфа й присвяти та його зв'язки з основним текстом.

Методи та методика дослідження зумовлені метою та завданнями наукової розвідки й базовані на засадах комплексного застосування загальнонаукових і лінгвістичних методів: дистрибутивного аналізу – для вивчення окремих одиниць тексту, їхньої класифікації, дослідження зв'язків з основним текстом; описового – для виділення та аналізу структури й функцій аналізованих одиниць; спостереження – для підготовки джерельної бази дослідження до подальшого опрацювання та інтерпретації проведеного аналізу.

Результати та дискусії. У сучасному художньому дискурсі для дітей присвята й епіграф як компоненти допоміжного тексту є функційно значущими й надають читачам змогу відчутти авторську настанову й сприймати його як реальну особистість. Проаналізуємо наявні епіграфи та їхній зв'язок з основним текстом.

Прикладом використання епіграфа, який має експліцитний зв'язок з подальшим текстом, є уривок з твору В. Нікітенка «Нікчеми»: *Є повір'я, що кожні 400 років ми приходимо в цей світ, щоб виправити помилки таких самих нас, але попередніх. А це означає, що в минулих поколіннях жили такі самі – ми, хіба що – трохи дурніші.*

Однак, є одна проблема: Ми-сучасні не знаємо, які саме помилки зробили Ми-минулі, і продовжуємо повторювати одні й ті ж дурниці з покоління в покоління, не даючи собі шансу стати кращими.

Але давайте уявимо, що одного разу хлопчик Фортунато зустрине себе-минулого і себе-майбутнього! А разом з тим – спробує з'ясувати, хто з них в якому з поколінь напартачив, і чому ж вони втрьох такі Нікчемні... (0 2019: 2).

Повертаючись до епіграфа після ознайомлення з художнім твором, фіксуємо його експліцитний зв'язок з текстом, адже повір'я, до якого звернувся автор, стає лейтмотивом усього твору, оскільки головний герой буквально реалізує змогу виправляти помилки попередніх своїх життів, користуючись машиною часу. У цьому разі комунікація «автор-читач» виведена назовні через звернення до повір'я та його коментування. Зовнішня комунікація автора й читача постає як спосіб ведення діалогу, у якому читач не позбавлений можливості зробити активний внесок у момент створення тексту, але автор є комунікативним лідером (Бойко, 2018). Експліцитний епіграф у текстах творів для дітей

відповідає дискурсивній категорії спрощеності, за якої діалог з юним читачем має враховувати вікову специфіку сприйняття мовної картини світу й вибудовуватися на релевантних засадах спілкування з дітьми. Недосвідчений читач потребує ширшого тлумачення певних авторських натяків для того, щоб не ускладнити процес прочитання художнього тексту надалі.

Утім, поширеним у творах для дітей є також використання епіграфів, що демонструють імпліцитні зв'язки з текстом. Наприклад, епіграф у творі Г. Кирпи «Тринадцятий місяць у році» складено із цитати Т. Гаугена *Дитинство – єдине місце зустрічі дітей та дорослих* (Кирпа, 2017: 1), що конденсує тему твору, зокрема передає епізоди із життя головної героїні – школярки Катрусі. Поставивши на меті натякнути читачеві на темі твору й подальшому перебігові подій, авторка посилається на джерело інформації, одночасно впливаючи на читача емоційно й контролюючи тему твору.

Епіграф нерідко акцентує увагу адресата, посиливши його комунікативну діяльність у зіставленні змісту епіграфа й заголовка. Уже усталеною є думка, що після заголовка епіграф відіграє надзвичайну роль за ступенем проникнення до художнього тексту. Подекуди зв'язок епіграфа й заголовка можна трактувати як відношення теми й реми (Корольова, 2016: 73). Наприклад, епіграф з твору О. Русіної «34 сонячні дні і один похмурий» апелює до вірша валлійського поета Д. Томаса «Зміна погоди в серпні»:

Зміна в погоді світу

Міраж обертає в міраж, діти всіх матерів

В собі носять два міражі (Русіна, 2018: 5).

Емоційна домінанта оповіді в цьому творі визначена в заголовку й посилена в епіграфі твору. Через вербалізацію в обох компонентах твору концепту «погода» спостерігаємо продовження теми заголовка в епіграфі. Автор посилається на авторитет, текст якого змістовно виправданий у структурі основного тексту твору (сповнені радощів і вигадок пригоди дітей на березі моря та сумний епізод, пов'язаний із хворобою однієї з героїнь твору). Отже, можемо тлумачити епіграф як певне повідомлення, яке прогнозує подальші колізії в тексті.

Наявний також епіграф, який посилює інтекстестуальність, виражену в тексті експліцитно. Наприклад, у творі О. Луцевської «Задзеркалля» натрапляємо на епіграф, виражений цитатою з твору Л. Керолла «Аліса в Задзеркаллі»: *Дивно, але мені чомусь здається, ніби я – невидимка...* (Луцевська, 2016: 5). Використаний текст анонсує для адресата відомий літературний сюжет і його доречність в подальшому тексті, зумовлену сюжетними змінами, пов'язаними з увідповідненням тексту до нових сучасних морально-етичних і соціальних аспектів (місце, де відбуваються всі події, – лікарня, де перебуває головна героїня через власну хворобу, отже відчуває покинутість).

Серед основних функцій епіграфа виділяють інформативну й формовизначальну, які являють собою функціональні комплекси. Інформація, що вводить епіграф, може бути двох типів: інформація про автора як творчого суб'єкта, який обирає епіграф з певної текстової та культурної парадигми, та інформація про наступний за епіграфом текст (Меркотан, 2015: 181). Під суб'єктною інформацією розуміємо повідомлення про автора, його літературні уподобання, комунікативний намір художнього тексту. Важливо зазначити, що в цьому разі спостерігаємо неоднорідність суб'єктної інформації: певна її частина виникає в момент вибору епіграфа, інша оприявлюється в моменті його функціонування.

Інформація про текст може бути диференційована залежно від того, про який аспект його організації повідомляє епіграф:

1. Змістовно-фактуальна інформація, за якої епіграф ставить тему, яку підхоплює і розвиває наступний за ним текст. Прикладом може послугувати епіграф до твору «Реальність Баргеста» А. Штефан, абсолютно не співвідносний із заголовком твору, але такий, який акцентує увагу на подальшому конфлікті: викраденні сестри головної героїні та її пошуках: *Якщо твоя сестра страшенно кудись поспішає, вона обов'язково знайде твій найкращий світ* (Пем Браун) (Штефан, 2019: 5).

2. Змістовно-концептуальна інформація, за якої епіграф виявляє ідею, концепцію твору. Таким є епіграф до повісті Г. Кирпи «Тринадцятий місяць у році»: *Дитинство – єдине місце зустрічі дітей та дорослих (Т. Гаузен)* (Кирпа, 2017: 1). Аналізований тип інформації характерний саме для епіграфів до прозових творів, у яких вони актуалізують смислову домінанту тексту.

3. Дослідники виділяють й третій тип інформації – змістовно-підтекстовий. Утім, він не зафіксований в аналізованих текстах, що можемо пояснити важкістю такого викладу для юного читача, отже автори спрощують комунікацію з потенційним реципієнтом, не закодовуючи свої думки такою значною мірою.

За класифікацією Є. Садзінської (Sadzińska, 2011: 134), епіграфи в аналізованих художніх творах для дітей можна узанальнити як:

1. Пояснення заголовка тексту або формальне обґрунтування назви твору. Прикладом може слугувати епіграф з повісті О. Луцевської «Задзеркалля», який вербалізує цитату з твору Л. Керолла «Аліса в Задзеркаллі»: *Дивно, але мені чомусь здається, ніби я – невидимка...* (Луцевська, 2016: 5). Аналізований епіграф доводить те, що зазначена в творі назва апелює саме до казки «Аліса в Задзеркаллі», а подальший текст розкриває цей інтертекстуальний зв'язок.

2. Пояснення тексту (його ідеї та колізій). Наприклад, епіграф до повісті О. Русіної «Міа і місячне затемнення» апелює до твору У. Старка «Диваки і зануди»: *Як непросто буде мені витримати всіх цих божевільних, диваків і зануд, що населяли наш будинок!* (Русіна, 2019: 5). Такий епіграф дає читачеві натяк на те, що далі на нього чекають історії про взаємини між головною героїнею та мешканцями її будинку.

3. Авторитетне посилання. Наприклад, епіграф до твору А. Штефан «Реальність Баргеста», який відсилає до цитати поетеси Пем Браун: *Якщо твоя сестра страшенно кудись поспішає, вона обов'язково знайде твоїй найкращій светр* (Штефан, 2019: 5). У такому епіграфі автор посилається на інший текст як на авторитетне джерело інформації, яке дає читачеві натяк на події, які відбуватимуться в тексті твору.

Специфічним різновидом, властивим лише творах для дітей, є епіграф пов'язаний з прагненням автора максимально результативно взаємодіяти зі своїм читачем – дитиною, яка комунікує з автором через текст. Такі епіграфи передають безпосереднє звернення автора до читача з проханням дописати інформацію, якої бракує в художньому тексті. Наприклад, епіграф у тексті О. Вільшанської «Моя мама – чарівниця»: *Ця книжка належить...* (Вільшанська, 2019: 5). У такому разі текст починається з безпосередньої адресації до читача. Уважаємо, що такий прийом використаний із сугестивною метою. Прохання до взаємодії активізує увагу реципієнта й фокусує її на тексті, що зумовлює продуктивність такої комунікації.

Не менш важливим елементом гетерогенної структури художнього тексту для дітей є присвята. Метою присвяти є залучення конкретного тексту до контексту культури. На думку В. Кухаренко, семантична інформація може бути успішно вилучена читачем з повідомлення через наявність колективного соціального досвіду, зафіксованого в наборі символів, який є універсальним для всього суспільства (Кухаренко, 1988: 19). Присвята в цьому разі має передавати важливі соціальні сенси (інформацію про автора, його оточення, відносини між ними) і виконує конкретне комунікативне завдання (реалізує наміри автора подякувати, наголосити на важливості будь-кого, віддати данину поваги, висловити вдячність, надати власну оцінку людині чи явищу).

За характером комунікації, експлікованої присвятою, виділяють:

- 1) меморіальні присвяти (вербалізовані через лексему «пам'ять» у давальному відмінку), у яких представлена закрита комунікація;
- 2) діалогічні присвяти, що передбачають продовження взаємодії між автором та адресатом (відкрита комунікація).

За характером адресата розрізняють присвяти поліадресатні (звернені до широкої аудиторії) та моноадресатні (апелювані до конкретної особи або групи людей). За типом

відносин між автором та адресатом можна розмежувати екстравертні, або соціально-орієнтовані, присвяти (у них здійснюється ідентифікація автора з певною соціальною або локальною групою) та інтровертні, або орієнтовані на особисту сферу, посвячення, пов'язані з вираженням різноманітних інтенцій стосовно близьких.

Загалом художнє оформлення присвят різниться. У сучасній літературі для дітей наявні експліцитні, тобто неприховані, графічно виділені, розташовані поряд із заголовком присвяти. Наприклад, присвята у творі С. Дерманського «Чудове Чудовисько і Погане Поганисько»: *Моїм любим донечкам* (Дерманський, 2014: 4).

Наявні й присвяти, у яких зазначена власна назва людини, якій присвячена книга. Наприклад, присвята з повісті О. Гавроша «Неймовірні пригоди Івана Сили»: *Пам'яті Антона Копинця* (Гаврош, 2014: 4).

Дослідники виділяють також анонімні й імпліцитні присвяти, тобто такі, які стають зрозумілими зі взаємодії змісту твору з контекстом життя та оточення письменника, тобто з фонових знань (Чемеринська, 2011: 116). Утім, серед аналізованих творів на такі присвяти не натрапляємо, що можемо пояснити наявністю категорії спрощеності, властивої текстам для дітей.

На думку І. Чемеринської, найчастіше адресатами присвят є люди, статус яких визначити важко через неінформативність присвят (Чемеринська, 2011: 117). Здебільшого це друзі чи родичі автора та люди, які допомагали йому, надавали моральну й матеріальну підтримку. Наприклад, присвята у творі М. Михтодовича «Пригоди kota Пуха-Золотовуста»: *Зіні* (Михтодович, 2018: 5).

Популярними також є присвяти батькам як найважливішим людям у житті особи. Наприклад, присвята повісті О. Луцевської «Залізний Вовк»: *Для Діми, мами, й тата. Для казкарки Валі* (Луцевська, 2019: 5).

Структурно присвяти у творах для дітей представлені різноманітно. Це можуть бути тексти розміром від одного слова до трьох речень. У короткій присвяті автор лише зазначає адресата. Наприклад, присвята у творі Н. Гербіш «Найважливіша знахідка»: *моїй Данусі* (Гербіш, 2014: 1). Інші аналізовані одиниці можемо умовно згрупувати як поширені присвяти, у яких, окрім адресата, автор зазначає й емоції, асоційовані з тим, кому твір присвячено. Наприклад, присвята у творі Н. Гербіш «Одного разу на Різдво»: *Моїй дивовижній донечці* (Гербіш, 2014: 9) має яскравий оцінний маркер, з якого читач може довідатися про почуття авторки.

Виокремлюємо також специфічну для художнього тексту для дітей присвяту, адресовану кожному читачеві. Наприклад, у творі Н. Гербіш «Пригоди у весняному саду»: *Івану, Тимофію, Богдані й усім-усім-усім маленьким дослідникам, винахідникам і мандрівникам* (Гербіш, 2014: 1).

Важливою особливістю присвяти в сучасних творах для дітей є активніша порівняно з літературою для дорослого читача комунікація з потенційним реципієнтом. Наприклад, у творі «Опікуни для жирафа» О. Луцевська своєю присвятою ніби продовжує діалог із читачами: *З вдячністю Наталі Лотоцькій. Марусі, яка любить оклюдери: «Мааам, а можна я сьогодні весь день ходитиму в новому оклюдері?» Маруся, 5 років. Ксюші, яка плакає мрію про власний зоопарк, де звірі житимуть у любові й пошані: «Буду звірям допомагати і надавати якомога більше зручностей, щоб їм було приємно жити в зоопарку». Ксюша, 10 років* (Луцевська, 2018: 1).

Серед присвят, орієнтованих на читача, натрапляємо й на такі, у яких автор використовує сугестивну функцію тексту для заклику до певних дій. Наприклад, присвята з твору Є. Завалій «Місія «Порятунок»: ведмеді»: *Усім, хто бореться. Усім, хто зараз страждає в неволі. Усім справжнім мрійникам* (Завалій, 2021: 2).

Серед аналізованих присвят наявні одиниці з пропозитивними елементами, а саме зазначенням того, за що саме вдячний автор. Такі одиниці можуть бути виражені фразами на зразок *дякую за пропозицію, вдячний за допомогу, спасибі за натхнення, дякую за цінний внесок до цієї книги, вдячний за увагу* тощо. Наприклад: *Тепло дякую Річардові Хайману за*

натхнення та колекцію качок (Лущевська, 2017: 2). Припускаємо, що в такий спосіб авторів важливо донести власні конотації до читача.

Висновки. Отже, факультативні елементи допоміжного тексту (епіграф і присвята) здійснюють значний вплив на думки й почуття свого адресата через різноманітність засобів, якими ці елементи виражені, та функцій, які вони можуть виконувати у художньому тексті. Епіграф постає компонентом, який апелює до вихідного тексту та програмує мережу пов'язаних асоціацій, а отже, спрямований і на текст твору, і на текст джерела. Окрім того, характер зв'язків між текстом й епіграфом взаємонапрямний. Отже, навіть попри простішу організацію зв'язків епіграфа й тексту, процес їхнього розширення для дитини є творчим. Не менш важливою в комунікації «автор – читач» є присвята, що вирізняється в досліджених творах і функційно (висловити вдячність певним особам або спонувати читача до певної дії), і структурно (у текстах використані непоширені й поширені присвяти). Специфічними у творах для дітей є присвяти, унаочнені зверненням до дитини з проханням дописати інформацію, якої бракує в тексті. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в докладному аналізі допоміжного тексту у художніх творах дитячих письменників Дніпропетровщини.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Бойко, О. О. (2018). Функції епіграфів у сучасному фентезі (на матеріалі романів Д. Корній «Гонимарник» і М. Петросян «Дом, в котром...»). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія», 1 (39), 13–17.*

Корольова, В. (2016). Комунікативно-прагматична організація сучасної української драми. Дніпро: Ліра.

Колєгаєва, І. М. (2012). Текст і мегатекст як члени єдиної комунікативної родини. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи.* URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10061>.

Кухаренко, В. (1988). Інтерпретація тексту. Москва: Просвещение.

Меркотан, Л. (2015). Епіграф як інтертекстуальний елемент у дискурсі української прози початку ХХІ століття. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна», 52, 180–182.*

Просалова, В. (2010). Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти. Донецьк: Норд Прес.

Сторчак, М. (2020). Лінгвомотивне моделювання епіграфів в постмодерністському тексті Джона Фаулза (на матеріалі роману *The French Lieutenant's Woman*). *Філологічні трактати, 12 (1), 110–116.*

Чемеринська, І. (2011). Присвята як жанр імпліцитної подяки. *Вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки, 4, 114–118.*

Brown, M. (1964). *Dedications.* New York.

Gifford, R. (1988). *Book Dedication: a new measure of scholarly indebtedness.* Scholarly Publishing. URL: [http://web.uvic.ca/psyc/gifford/pdf/Bookdedications\(1988\).pdf](http://web.uvic.ca/psyc/gifford/pdf/Bookdedications(1988).pdf).

Koley, S. (2006). *Dedication pages: A Study.* *Annals of Library and Information Studies, 53, 198–202.* URL: <http://nopr.niscair.res/bitstream/pdf>.

Sadzińska, E. (2011). *Kategoria motta we współczesnym literaturoznawstwie.* *Acta Universitatis Lodzianis. Folia litteraria Rossica, 4, 131–141.*

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

Вільшанська, О. (2019). *Моя мама – чарівниця.* Київ: Бурда-Україна.

Гаврош, О. (2014). *Неймовірні пригоди Івана Сили, найдужчої людини світу.* Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га.

Гербіш, Н. (2014). *Найважливіша знахідка.* Київ: Брайт Стар Паблішинг.

Гербіш, Н. (2014). *Одного разу на Різдво.* Львів: ВСЛ.

Гербіш, Н. (2014). *Пригоди у весняному саду.* Київ: Брайт Стар Паблішинг.

- Дерманський, С. (2014). Чудове Чудовисько і Погане Поганисько. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га.
Завалій, Є. (2021). Місія «Порятунок»: Ведмеді. Львів: ВСЛ.
Кирпа, Г. (2017). Тринадцятий місяць у році. Львів: ВСЛ.
Луцевська, О. (2017). Бігль-старший. Харків: Віват.
Луцевська, О. (2016). Задзеркалля. Львів: ВСЛ.
Луцевська, О. (2019). Залізний вовк. Львів: ВСЛ.
Луцевська, О. (2018). Опікуни для жирафа. Львів: ВСЛ.
Михтодович, М. (2018). Пригоди kota Пуха-Золотовуста. Київ: А-ба-ба-га-ла-ма-га.
Нікітенко, В. (2019). Нікчеми. Київ: ДППА.
Русіна, О. (2018). 34 сонячні дні і один похмурий. Львів: ВСЛ.
Русіна, О. (2019). Мія і місчне затемнення. Львів: ВСЛ.
Штефан, А. (2018). Реальність Баргеста. Львів: ВСЛ.

REFERENCES

- Boiko, O. O. (2018). Funktsii epigrafiv u suchasnomu fentezi (na materialy romaniv D. Kornii «Honykhmarnyk» i M. Petrosian «Dom, v ktorom...») [The functions of the epigraphs in modern fantasy (on the material of the novels by D. Korniy «Honykhmarnyk» and M. Petrosyan «House in which...»)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Filolohiia» – Uzhhorod National University Herald. Series: «Philology», 1 (39)*, 13–17 [In Ukrainian].
- Chemerynska, I. (2011). Prysviata yak zhanr implitsytoi podiaky [Dedication as a genre of implicit acknowledgement]. *Visnyk Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Herald of Volyn' National University of Lesya Ukrainka. Series: «Philology», 4*, 114–118 [In Ukrainian].
- Korolova, V. (2016). *Komunikatyvno-prahmatychna orhanizatsiia suchasnoi ukrainskoi dramy [Communicative and pragmatic organization of modern Ukrainian drama]*. Dnipro: Lira [In Ukrainian].
- Koliehaieva, I. M. (2012). Tekst i mehatekst yak chleny yedynoi komunikatyvnoi rodyny [Text and mehatekst as members of a single family communication]. *Linhvistyka XXI stolittia: novi doslidzhennia i perspektyvy – Linguistic of XXI-st century: new researches and perspectives*. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/10061> [In Ukrainian].
- Kukharenko, V. (1988). *Interpretatsiia teksta [Interpretation of text]*. Moscow: Prosveshchentye [In Russian].
- Merkotan, L. (2015). Epigraf yak intertekstualnyi element u dyskursi ukrainskoi prozy pochatku XXI stolittia [Epigraph as element of intertekst in ukrainian discourse of the beginning of XXI century]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohichna» – Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, 52, 180–182 [In Ukrainian].
- Prosalova, V. (2010). *Intertekstualnist khudozhnogo tekstu: tekstovirnyi i retseptivnyi aspekty [Intertextuality of literary text: textforming and receptive aspects]*. Donetsk: Nord Pres [In Ukrainian].
- Storchak, M. (2020). Linhvoemotyvne modeliuвання epigrafiv v postmodernistskomu teksti Dzhona Faulza (na materialy romanu The French Lieutenant's Woman) [Linguoemotive modelling of Epigraphs in the Postmodern Text by John Fowles (on material of the novel The French Lieutenant's Woman)]. *Filolohichni traktaty – Philological Treatises*, 12 (1), 110–116 [In Ukrainian].
- Brown, M. (1964). *Dedications*. New York [In English].
- Gifford, R. (1988). *Book Dedication: a new measure of scholarly indebtedness*. Scholarly Publishing. URL: [http://web.uvic.ca/psyc/gifford/pdf/Bookdedications\(1988\).pdf](http://web.uvic.ca/psyc/gifford/pdf/Bookdedications(1988).pdf) [In English].
- Koley, S. (2006). Dedication pages: A Study. *Annals of Library and Information Studies*, 53, 198–202. URL: <http://nopr.niscair.res/bitstream/pdf> [In English].
- Sadzińska, E. (2011). Kategoria motta we współczesnym literaturoznawstwie. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia litteraria Rossica*, 4, 131–141 [In Polish].

SOURCES

- Vilshanska, O. (2019). *Moia mama – charivnytsia [My mom is magician]*. Kyiv: Burda-Ukraina.
- Havrosh, O. (2014). *Neimovirni pryhody Ivana Syly, naiduzhchoi liudyny svitu [Incredible adventures of Ivan Syly]*. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha.
- Herbish, N. (2014). *Naivazhlyvisha znakhidka [The most important finding]*. Kyiv: Brait Star Pabliishynh.
- Herbish, N. (2014). *Odnoho razu na Rizdvo [Once on Christmas]*. Lviv: VSL.
- Herbish, N. (2014). *Pryhody u vesnianomu sadu [Advetures in spring garden]*. Kyiv: Brait Star Pabliishynh.
- Dermanskyi, S. (2014). *Chudove Chudovysko i Pohane Pohanyisko [Wonderful beast and Monstrous Monster]*. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha.
- Zavali, Ye. (2021). *Misiia «Poriatunok»: Vedmedi [Mission «Rescue»: Bears]*. Lviv: VSL.
- Kyrpa, H. (2017). *Trynadtsiatyi misiats u rotsi [Thirteen month in a year]*. Lviv: VSL.
- Lushchevska, O. (2017). *Bihl-starshyi [Beagle the elder]*. Kharkiv: Vivat.
- Lushchevska, O. (2016). *Zadzerkallia [Looking glass]*. Lviv: VSL.
- Lushchevska, O. (2019). *Zaliznyi vovk [Steel wolf]*. Lviv: VSL.
- Lushchevska, O. (2018). *Opikuny dlia zhyrafa [Caregivers for the giraffe]*. Lviv: VSL.
- Mykhtodovych, M. (2018). *Pryhody kota Pukha-Zolotovusta [Adventures of cat Puh Zolotovust]*. Kyiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha.
- Nikitenko, V. (2019). *Nikchemy [The Miserables]*. Kyiv: DIPA.
- Rusina, O. (2018). *34 soniachni dni i odyń pokhmuryi [34 sunny days and one cloudy]*. Lviv: VSL.
- Rusina, O. (2019). *Miia i mischnе zatemnennia [Miia and a lunar eclipse]*. Lviv: VSL.
- Shtefan, A. (2018). *Realnist Bargesta [Reality of Bargest]*. Lviv: VSL.

Анотація

Постановка проблеми. Особливого значення сьогодні набуває поняття гетерогенного тексту, що актуалізує проблему текстової неоднорідності. Художній дискурс для дітей дає змогу говорити не лише про гібридність змісту (подікодовість тексту), а й про гібридність форми, що зумовлює актуальність вивчення гетерогенності структури дискурсивного простору. Численні новітні терміноназви (креолізований текст, супертекст, полікодовий текст, мегатекст, контамінований текст, ізовербальний комплекс, інтерсеміотичний текст) фіксують зацікавлення лінгвістів проблемою вивчення тексту як «матерії», для якої характерне не лише лінійне текстове наповнення. Присвята й епіграф становлять елементи тексту, які на рівні з обов'язковим елементом (заголовком) посідають чільне місце у створенні інтегрованої єдності тексту й становлять допоміжний текст у межах мегатексту художніх творів для дітей. Вивчення функціонування аналізованих компонентів тексту в гетерогенній структурі художнього дискурсу є істотним через низку причин: 1) вони становлять сильну в тексті позицію, що через протиставлення текстовому корпусу фокусує увагу читача; 2) заголовок й епіграф чітко ілюструють сугестивність тексту, множинність інтерпретацій, залучення до семантичної структури слова додаткових повідомлень, що не входять до основного смислового ядра лінійного тексту твору.

Мета статті – виявити специфіку функціонування епіграфа й присвяти в сучасному художньому дискурсі для дітей.

Методи дослідження. Під час написання статті застосовано метод дистрибутивного аналізу – для вивчення окремих одиниць тексту, їхньої класифікації, дослідження зв'язків з основним текстом; описовий метод – для виділення та аналізу структури й функцій аналізованих одиниць; спостереження – для підготовки джерельної бази дослідження до подальшого опрацювання та інтерпретації проведеного аналізу.

Основні результати дослідження. У сучасному художньому дискурсі для дітей присвята й епіграф як компоненти допоміжного тексту є функційно значущими й надають

читачам змогу відчутти авторську настанову й сприймати його як реальну особистість. Зв'язки епіграфів з основним текстом можуть бути імпліцитні й експліцитні. Епіграф нерідко акцентує увагу адресата, посиливши його комунікативну діяльність у зіставленні змісту епіграфа й заголовка. Серед основних функцій епіграфа виділяють інформативну й формовизначальну. В аналізованих повістях для дітей епіграфи постають як пояснення заголовка тексту або формальне обґрунтування назви твору, пояснення тексту, авторитетне посилання. Специфічним різновидом, властивим лише творам для дітей, є епіграф пов'язаний з прагненням автора максимально результативно взаємодіяти зі своїм читачем – дитиною, яка комунікує з автором через текст. Такі епіграфи передають безпосереднє звернення автора до читача з проханням дописати інформацію, якої бракує в художньому тексті.

Не менш важливим елементом гетерогенної структури художнього тексту для дітей є присвята. Метою присвяти є залучення конкретного тексту до контексту культури. Присвята може передавати важливі соціальні сенси, виконуючи конкретне комунікативне завдання. За характером комунікації, експлікованої присвятою, виділяють меморіальні присвяти й діалогічні присвяти. За характером адресата розрізняють присвяти поліадресатні (звернені до широкої аудиторії) та моноадресатні (апелювані до конкретної особи або групи людей). За типом відносин між автором та адресатом можна розмежувати екстравертні, або соціально-орієнтовані, присвяти (у них здійснюється ідентифікація автора з певною соціальною або локальною групою) та інтровертні, або орієнтовані на особисту сферу, посвячення, пов'язані з вираженням різноманітних інтенцій стосовно близьких.

Висновки і перспективи. Отже, факультативні елементи допоміжного тексту (епіграф і присвята) здійснюють значний вплив на думки й почуття свого адресата через різноманітність засобів, якими ці елементи виражені, та функцій, які вони можуть виконувати у художньому тексті. Епіграф постає компонентом, який апелює до вихідного тексту та програмує мережу пов'язаних асоціацій, а отже, спрямований і на текст твору, і на текст джерела. Окрім того, характер зв'язків між текстом й епіграфом взаємонапрямний. Отже, навіть попри простішу організацію зв'язків епіграфа й тексту, процес їхнього розширення для дитини є творчим. Не менш важливою в комунікації «автор – читач» є присвята, що вирізняється в досліджених творах і функційно (висловити вдячність певним особам або спонувати читача до певної дії), і структурно (у текстах використані непоширені й поширені присвяти). Специфічними у творах для дітей є присвяти, унаочнені зверненням до дитини з проханням дописати інформацію, якої бракує в тексті. Перспективу подальших наукових розвідок вбачаємо в докладному аналізі допоміжного тексту у художніх творах дитячих письменників Дніпропетровщини.

Ключові слова: художній дискурс для дітей, присвята, епіграф, мегатекст, допоміжний і основний текст, комунікація «автор – читач», дискурсивна категорія спрощеності.

Abstract

Background. Today, the concept of heterogeneous text, which actualizes the problem of text heterogeneity, is gaining special importance. Literary discourse for children makes it possible to talk not only about the hybridity of the content (the subcoding of the text), but also about the hybridity of the form, which determines the relevance of the study of the heterogeneity of the structure of the discursive space. Numerous new term names (creolized text, supertext, polycode text, megatext, contaminated text, isoverbal complex, intersemiotic text) record the interest of linguists in the problem of studying text as «matter», which is characterized not only by linear text content. The dedication and epigraph are elements of the text, which, at the same level as the mandatory element (heading), occupy a prominent place in creating an integrated unity of the text and constitute an auxiliary text within the framework of the megatext of artistic works for children. The study of the functioning of the analyzed components of the text in the heterogeneous structure of the artistic discourse is essential for a number of reasons: 1) they constitute a strong position in

the text, which focuses the reader's attention due to the contrast with the text corpus; 2) the title and epigraph clearly illustrate the suggestiveness of the text, the multiplicity of interpretations, the involvement of additional messages in the semantic structure of the word that are not included in the main semantic core of the linear text of the work.

The purpose of the article is to reveal the specifics of the functioning of the epigraph and dedication in the modern literary discourse for children.

Methods. During the writing of the article, the method of distributive analysis was applied - for the study of individual units of the text, their classification, research of connections with the main text; descriptive method - for selection and analysis of the structure and functions of the analyzed units; observation - to prepare the research source base for further processing and interpretation of the conducted analysis.

Results. In modern literary discourse for children, the dedication and epigraph as components of the auxiliary text are functionally significant and enable readers to feel the author's instruction and perceive him as a real person. Connections of epigraphs with the main text can be implicit and explicit. The epigraph often emphasizes the addressee's attention, increasing his communicative activity in comparing the content of the epigraph and the title. Among the main functions of the epigraph are informative and form-determining. In the analyzed stories for children, epigraphs appear as an explanation of the title of the text or a formal justification of the title of the work, an explanation of the text, an authoritative reference. A specific type, characteristic only of works for children, is the epigraph associated with the author's wish to interact with his reader as effectively as possible - a child who communicates with the author through the text. Such epigraphs convey the author's direct appeal to the reader with a request to add information that is missing in the artistic text. An equally important element of the heterogeneous structure of an artistic text for children is dedication. The purpose of dedication is to bring a specific text into the context of culture. Dedication can convey important social meanings while performing a specific communicative task. According to the nature of the communication explained by the dedication, memorial dedications and dialogic dedications are distinguished. According to the nature of the addressee, dedications are divided into multi-addressed (addressed to a wide audience) and mono-addressed (appealed to a specific person or group of people). According to the type of relationship between the author and the addressee, one can distinguish between extroverted, or socially oriented, dedications (in which the author is identified with a certain social or local group) and introverted, or oriented to the personal sphere, dedications associated with the expression of various intentions in relation to loved ones.

Discussion. Thus, the optional elements of the auxiliary text (epigraph and dedication) exert a significant influence on the thoughts and feelings of their addressee due to the variety of means by which these elements are expressed and the functions they can perform in the artistic text. The epigraph appears as a component that appeals to the source text and programs a network of related associations, thus directed both at the text of the work and at the source text. In addition, the nature of the connections between the text and the epigraph is mutual. So, even despite the simpler organization of connections between the epigraph and the text, the process of expanding them for the child is creative. Equally important in the «author-reader» communication is the dedication, which is distinguished in the studied works both functionally (to express gratitude to certain persons or encourage the reader to take a certain action) and structurally (uncommon and common dedications are used in the texts). Specifically verbalized in works for children are dedications, illustrated by an appeal to the child with a request to add information that is missing in the text. The prospect of further scientific research can be seen in a detailed analysis of the auxiliary text in the works of children's writers of the Dnipropetrovsk Region.

Keywords: literary discourse for children, dedication, epigraph, megatext, auxiliary and main text, «author-reader» communication, discursive category of simplification.

Стаття надійшла до редакції 30.08.2022

УДК 811.161.2' 367.625' 373.421
DOI 10.15421/462205

**ДІЄСЛІВНІ СИНОНІМИ ЯК ЗОБРАЖАЛЬНО-ВИРАЖАЛЬНИЙ ЗАСІБ
У ТВОРАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ДЛЯ ДІТЕЙ
«ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОГО СКАРБУ»)**

Н. Майборода

кандидат філологічних наук наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
kapshukn@gmail.com
orcid.org 0000-0002-2857-1660

Вступ. Синоніміка художнього твору завжди перебувала в полі зору зарубіжних та вітчизняних мовознавців, адже це дає багатий матеріал як для вирішення теоретичних питань синонімії, так і для вивчення закономірностей використання синонімів у художньому творі. Вивчення стилістичних функцій синонімів у творах певного жанру чи певного автора – один з важливих аспектів дослідження синонімії.

На думку науковців, «синонімія найповніше виявляється в лексиці, що пояснюється індивідуальнішим, конкретнішим характером лексичних значень порівняно з іншими типами мовних значень і, відповідно, їх більшою кількістю та різноманітністю» (Енциклопедія, 585). На сьогодні в українському мовознавстві докладно описано лексичну синоніміку в різноманітних аспектах, здійснено лінгвостилістичний аналіз синонімічних дієслів різних тематичних груп (Манько, 2019; Горохова, 2009; Овчиннікова, 2019; Ярова, 2002), компонентний аналіз дієслівних синонімів (Мамчич, 2021) та ін. Серед лексико-граматичних категорій найбагатшу синоніміку мають дієслова. Дієслівна синоніміка була предметом досліджень багатьох мовознавців: В. Ільїна, Л. Паламарчука, Г. Колесника, А. Бевзенко, О. Клименко, Д. Гринчишина, І. Ощипко, Л. Полюги та ін.

У художньому творі лексичні одиниці виступають важливим текстотвірним і стилетвірним чинником. Уживання синонімів як виражальних засобів залежить у тому числі й від жанру твору. Мовні особливості детективної прози, зокрема дитячого пригодницького роману, а також вплив жанрових особливостей на вибір мовних засобів детективного тексту в українському мовознавстві малодосліджені. Дослідження творів детективного жанру представлено переважно в літературознавчому аспекті.

Мета цієї роботи – виявити закономірності функціонування дієслівних синонімів у пригодницькому романі для дітей Андрія Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу», окреслити семантико-стилістичне навантаження дієслівної синонімії.

Поставлена мета зумовила виконання таких завдань: укласти дієслівні синонімічні ряди; проаналізувати їх стилістичні та лінгвопрагматичні особливості, з'ясувати особливості індивідуально-авторської синонімії.

Методи та методика дослідження. Для виконання поставлених завдань використано такі методи: описовий (для витлумачення статусу досліджуваних одиниць), функційно-стилістичний (для виявлення стилістичних функцій синонімів та закономірностей їх використання), порівняльно-зіставний (для співвіднесення індивідуально-авторських і загальнономовних фактів).

Результати та дискусії. Творчість сучасного українського письменника Андрія Кокотюхи літературознавці відносять до масової літератури, тобто такої, що орієнтована на літературні смаки ширшої категорії читачів, іншими словами – це «популярна, розважальна, тривіальна література, паралітература і белетристика» (Філоненко, 2011: 36). Творам масової літератури властива категорія читабельності, однак, як зауважує С. Філоненко, не варто зводити її лише до поняття зрозумілості мови та доступності для читача. Показовими

у цьому контексті є також «здатність тексту захоплювати, утримувати увагу, що забезпечується яскравим конфліктом, наявністю інтриги, динамічним розгортанням дії» (Філоненко, 2011: 70). Серед широкого спектру виражальних засобів, здатних задовольнити ці вимоги, помітне місце належить синонімам.

У цій статті за основу беремо таке визначення синонімів: «Слова, що співвідносяться з тим самим поняттям, мають одне загальне значення, але різняться відтінками лексичного значення, стилістичним забарвленням, сполучуваністю з іншими словами» (Єрмоленко, 2001: 153).

Надзвичайне багатство лексичної синоніміки в романі «Тасмниця козацького скарбу» виявляється в широкому розгалуженні синонімічних дієслівних рядів, у своєрідності їх використання, у багатоплановості семантико-стилістичних відтінків синоніма в кожному окремому випадку. Найбільш компонентним є синонімічний ряд на позначення процесу мовлення. Здебільшого це одиниці загальнономовні, почерпнуті з живого мовлення, які влучно передають усі відтінки мовлення людини.

1. *Казати – говорити – мовити – розповідати – повідомляти – пояснювати – радити – звелити – заявляти – домовлятися – зауважити – молоти – балакати – базікати – теревенити – тарабанити – пробелькотіти – буркнути – кркнути – пирхнути – гаркнути – просичати – цідити крізь зуби.*

Нейтральними лексемами у цьому синонімічному ряду є *казати, говорити*. Здебільшого у тексті твору ці слова виступають абсолютними синонімами, хоча в певних контекстах можуть виявляти інші відтінки своїх значень. Розглянемо для порівняння приклади з цими дієсловами: *Хрипкуватий чоловік говорив голосніше* (Кокотюха, 2010: 73); *Не знаю я, пане Сашко, про що ти мені тут зараз говориш, - стояв на своєму місці Туман* (Кокотюха, 2010: 131). У першому реченні *говорити* означає ‘мати здатність висловлювати думки, почуття’ (Словник, 1970–1980, т. 2: 100), у другому реченні особова форма *говориш* виступає у значенні ‘усно висловлювати думки, погляди; розповідати про що-небудь’ (Словник, 1970–1980, т. 2: 100). Дієслово *казати* автор найчастіше використовує тоді, коли описує коротке, завершене повідомлення людини: *А Галка аж тепер сказала: – Знаєте хлопці чого ви домоглися? Тепер Футболік від вас лиш паче не відстане!* (Кокотюха, 2010: 97). В цьому ж значенні виступає слово *мовити*: *Страшно тут уночі, - мовив Данило, і собі залазячи на горище* (Кокотюха, 2010: 48).

Дієслово *розповідати* у тексті повісті вжито для позначення великої за обсягом інформації: *Воно розливалось в посмішці, і став він раптом дуже схожий на діда Панаса, казкаря, про якого тато дуже багато Данькові розповідав і навіть на фотографії показував* (Кокотюха, 2010: 119). Лексема *пояснювати* має значення ‘знаходити, розкривати причини, мотиви чого-небудь’ (Словник, 1970–1980, т. 7: 496): *Він води боїться, – пояснив захеканий Льонька* (Кокотюха, 2010: 14). У слові ‘*радити*’ відображено прагнення персонажа надати інформацію, зазвичай, з добрими намірами для людини, яка знаходиться у заплутаній ситуації: *Ти б у міліцію подзвонив, – порадив сусід* (Кокотюха, 2010: 107). Лексема *зауважити* має відтінок повчання, певної виховної настанови: *Незаконне розкриття могил карається законом, – зауважив Данило* (Кокотюха, 2010: 194). Стилістично забарвлене *молоти* автор використав у значенні ‘верзти нісенітницю, теревенити’ (Словник, 1970–1980, т. 4: 791): *Чому ми від них ховалися? – поправив його Богдан. – І про що вони тут взагалі молили?* (Кокотюха, 2010: 77).

В іншому контексті дієслово *балакати* має таке саме значення, що й *розмовляти*; до того ж воно не має експресивного забарвлення, оскільки тема розмови є побутовою: *Якби ти не син Миколи Ланового, я б так з тобою не балакав* (Кокотюха, 2010: 85). У слові *базікати* вже наявне виразне знижене забарвлення, адже воно означає ‘говорити багато, беззмістовно, про щось неістотне, не варте уваги’ (Словник, 1970–1980, т. 1: 89): *«Він охоче все розкаже, бо любить на такі теми побазікати»* (Кокотюха, 2010: 115). Уживаючи на означення акту мовлення дієслово *теревенити*, автор вказує насамперед на несерйозність розмови: *Взяли чоловіки по кухлю пива, сидять собі, пиво поцмулюють, про щось неквапом теревенять*

(Кокотюха, 2010: 85). Розмовне дієслово *тарабанити* Андрій Кокотюха використовує лише в тих контекстах, коли треба передати швидкий темп мовлення, особливу поспішність мови персонажа: *Щось у цьому запитанні Данилові не сподобалося, тому він затарабанив: – Ми сюди на рибалку йшли, на нічну. Кажуть вночі краще клює...* (Кокотюха, 2010: 107).

Стилістичні синоніми *белькотіти* і *бурчати*, крім позначення невиразної мови, передають іще невдоволення чи роздратування особи, що висловлює вголос свої думки: *Та наче...того...все о'кей, – затинаючись, пробелькотів ватажок* (Кокотюха, 2010: 33); *Промені почали лоскотати Данька, він щось забурчав, накрився простирадлом з головою, явно не маючи наміру прокидатись* (Кокотюха, 2010: 67). А от лексема *крекнути* виражає лише невиразну мову під час фізичного напруження і виступає семантично-стилістичним синонімом: *Оце так молодця! – крекнув дід Гайдамака* (Кокотюха, 2010: 218).

Тон роздратування персонажа, виявлення незадоволення сердитим голосом ще більш виразно відтіняється стилістичними синонімами *пирхнути*, *гаркнути*; також автор підкреслює повільну зневажливу вимову, використовуючи негативно забарвлене слово *цідити* у сталому словосполученні 'цідити крізь зуби'. *Дуже мені ваші хлопчачі дурниці треба! – пирхнула Галка* (Кокотюха, 2010: 52); *Га-а-а-а! – аж закашлявся при цьому, але не заспокоївся, гаркнув знову: – Га-а-а-алко!* (Кокотюха, 2010: 15); *А дядько Семен утече, – невдоволено процідив крізь зуби Богдан і озирнувся* (Кокотюха, 2010: 208).

2. Цитьнути – шикнути

У тексті повісті ці дієслова вжито в значенні 'закликати до тиші': *Льонька Гайдамака цитьнув на свою команду* (Кокотюха, 2010: 211); *Казав же я тобі, – прошепотів Данько, але Бодя шикнув на нього, і Данько замовк* (Кокотюха, 2010: 86).

3. Відповідати – огризатися

Стилістичним синонімом до нейтрального *відповідати* у тексті повісті є особова форма лексеми *огризатися*, тобто 'відповідати на запитання, зауваження у різкій, грубій формі' (Словник, 1970–1980, т. 5: 621):

– *Знаєш що, бізнесмене? Крім тебе, нікому мої папери не потрібні! Краще б ти віддав, що взяв. Ця задачка не для твоїх курячих мізків.*

– *Нічого я в тебе не брав! – огризнувся Тума* (Кокотюха, 2010: 131).

4. Верещати – завивати

Ці синоніми є емоційно-забарвленими й протиставляються один одному лише мірою вияву емоції: *Дуже ти розумний! – завив Богдан* (Кокотюха, 2010: 92); *Щось радісно вереснувши, він кинувся до тата* (Кокотюха, 2010: 215).

5. Ляпнути – бовкнути – випалитися

Ці синоніми в контексті аналізованого твору означають 'сказати про те, що повинно було залишитися таємницею', набувають негативної оцінної характеристики: *Я думав – усе, гаплик – зізнався Данило, розкладаючи копію карти на столі. – Ну, коли ти бовкнув про скарби* (Кокотюха, 2010: 176); *Не встиг Данило щось придумати, як Богдан випалив: – Скарб шукаємо!* (Кокотюха, 2010: 172).

У повісті «Таємниця козацького скарбу» синоніми використано і в мові автора, і в мові персонажів. Вони допомагають лостовірно відтворити мову персонажів, передати різноманітні відтінки мовлення, інтонацію, емоції. Дослідження синонімів на позначення процесу мовлення допомагає краще зрозуміти картину світу кожного персонажа-дитини.

Не менш цікавими є лексеми на позначення руху, переміщення, що об'єднуються у синонімічний ряд зі словом-показником *іти*. Виявлені синоніми відтворюють найрізноманітніші відтінки процесу ходи, пересування у просторі, виражають оціночну її характеристику.

Ці лексеми об'єднуються у синонімічний ряд з домінантою *іти*. Виявлені синоніми відтворюють найрізноманітніші відтінки здійснення ходи, виражають певну оцінку, вказують на ставлення мовця до неї або до чинника руху. Синоніми, що вказують на процес пересування у просторі, його неповторюваність, чітку спрямованість, представлені такими одиницями: *іти – ходити – рушити – рухатися (у якомусь напрямку) – пройтися ногами –*

рачкувати – перти – ступати – надати ходи – крокувати – шурувати – чалапати – чвалати – рипати – потупцяти – гуляти – блукати (приблудитися) – вештатися – тинятися – ошиватися – крутитися.

Ці синоніми дають об'єктивну характеристику позначуваній дії, означають 'ступаючи ногами, рухатися, пересуватися, змінюючи місце в просторі' (Словник, 1970–1980, т. 4: 153): *До річки йшли пішки* (Кокотюха, 2010: 5); *Друзі рушили назад* (Кокотюха, 2010: 42); *...Виблизкуючи водною гладдю в променях сонця, яке хоч і сповільна, але все ж рухалося до заходу* (Кокотюха, 2010: 6). Таку ж семантику має синонім-словосполучення *пройтися ногами*: *Пройтися ногами – саме задоволення* (Кокотюха, 2010: 5). Синонім *рачкувати* вжито у значенні 'пересуватися на четвереньках': *Данило з Богданом, не думаючи про наслідки, швиденько порачкували з кущів* (Кокотюха, 2010: 12). Стилистичний синонім *перти* характеризує активний рух, який здійснюється навально, незважаючи ні на які перешкоди: *Страусисько за тобою поперся, от і маєш...* (Кокотюха, 2010: 89). Останні три дієслова у синонімічному ряду набувають відтінку урочистості, поважності у характері здійснення процесу руху: *Тільки Данило крокував упевнено – чудово знав дорогу, і річка відкрилася їм раптово... Від води потягло приємною прохолодою, і друзі, не змовляючись, надали ходи* (Кокотюха, 2010: 6); *Зрозумів недругів і Богдан, а тому ступив на крок убік...* (Кокотюха, 2010: 6). Лексема *ходити* в контексті повісті означає 'дружити, товаришувати': *Богдан сам тоді перелякався і вирішив більше з цією компанією не ходити* (Кокотюха, 2010: 31).

Негативно забарвлена лексема *шурувати* передає швидкий, енергійний рух: *Я думав, ввижається мені від спеки, а так і є – хтось під моїм парканом у бузку шурує* (Кокотюха, 2010: 106). Для зображення легкого, непомітного переміщення Андрій Кокотюха також використовує синонім *потупцяти* – 'піти, попрямувати куди-небудь повільно, дрібними кроками': *Трохи потупцявши, за ним вийшов і чоловік у окулярах* (Кокотюха, 2010: 76). Щоб охарактеризувати нешвидку, ліниву ходу, автор використовує синонім *чалапати* – 'повільно ступати, човгаючи ногами по землі': *Почувши ненависне «ціп-ціп»,... войовничо підстрибнув і знову зачалапав туди-сюди* (Кокотюха, 2010: 14). Звуконаслідувальний синонім *рипати* вжито у значенні 'створювати специфічний звук': *...так краще, ніж ходити по хаті, рипати по підлозі і взагалі шуміти в темряві* (Кокотюха, 2010: 150).

Слово *гуляти* в тексті повісті вжито в значенні 'ходити не поспішаючи': *Наприклад, назве його хтось куркою – все, пропав. Він кривдника наче дзьобом чує. Серед ночі може біля хати гуляти* (Кокотюха, 2010: 22).

Лексеми *блукати* і *блудити* мають спільне значення: 'ходити навмання, не знаючи шляху, напрямку' (Словник, 1970–1980, т. 1: 203), у тексті повісті фіксуємо також синонім *приблудитися* – 'прибитися до чужого двору, дому (про тварину)' (Словник, 1970–1980, т. 7: 560): *Вулички ці не були аж занадто заплутані, та незнайома людина все одно могла б трошки поблукати* (Кокотюха, 2010: 5); *Страус – приблудний, про це Льонька говорив охоче. – Один фермер із тамтого села, – він махнув рукою кудись убік, – вирішив страусів розводити... Кудись поїхав, десь страусів купив, а цей через кілька днів утік. Просто з загону вирвався. І до Галчиного двору приблудився* (Кокотюха, 2010: 22). Натрапляємо також на поодинокі вживані розмовні синоніми, такі як *вештатися*, *тинятися* в значенні 'ходити сюди-туди, в різних напрямках, блукати, бродити де-небудь': *«Тільки я міцно обхопла його руками. Пробіг коло по двору, тоді став спокійно. Усе визнав. Тепер, бачте, всюди за мною вештається* (Кокотюха, 2010: 91); *Тільки ж Футбол тепер напевне дядька Семена ганяє. Або тиняється біля Галчиної хати, терплячи чекаючи на хазяйку* (Кокотюха, 2010: 192). Синоніми *ошиватися*, *крутитися* з негативним експресивним забарвленням виражають неприязне ставлення до людини і означають 'ходячи з кінця в кінець, постійно перебувати де-небудь, біля когось': *Він не тутешній, але частенько тут ошивається. Люди його Туманом прозвали, бо постійно туману напустить»* (Кокотюха, 2010: 80); *Про людоджера сильно сказано, але що він задумав якусь капость – це точно. То кажеш, він частенько в цих місцях крутиться?* (Кокотюха, 2010: 81).

Нейтральним словом у синонімічному ряду *повертатися – відступати – позадкувати* виступає *повертатися* в значенні ‘йти назад, до недавно залишеного пункту’: *Богдан зі школи повертався, коли бачить – на лавці біля під’їзду Данько сидить...* (Кокотюха, 2010: 36). Лексема *відступати* у контексті твору набуває значення ‘відходити з певних позицій під натиском супротивника’: *«Кільце стискалося. Здавалося, що виходу немає. Ще раз спробувати відступити, іншими словами – втекти, у них не було жодних шансів* (Кокотюха, 2010: 18). За принципом градації синонімічна одиниця *позадкувати* займає останню позицію у ряду і означає ‘йти задом наперед’: *Друзі мимоволі позадкували і наштотхнулися на облуплену стіну* (Кокотюха, 2010: 49).

Різноманітне багатство видозмін прискореного руху, бігу автор передає за допомогою однослівних синонімів та синонімічних словосполучень: *бігти – тікати – рвонутися – чкурнути – дременутися – погнати – гайданути – порснутися – ноги ледь торкаються землі – мчати – летіти – шугнути – гасати – мотати – здиміти*. Так, в значенні ‘швидко пересуватися на ногах’ виступає нейтральне слово *бігати*: *Страус біг позаду і наздоганяв* (Кокотюха, 2010: 13). Для позначення раптового руху, різкого початку руху автор використовує лексему *тікати*: *Через те, тікаючи, Богдан не так себе рятував, як Данька* (Кокотюха, 2010: 10). Дієслова, що вступають у синонімічне відношення зі словом *тікати*, відтворюють багатозначність відтінків у характері здійснення процесу руху: *чкурнути, рвонутися, дременутися, гайданути, ноги ледь торкаються землі – дуже швидко бігти* (у творі вони передають значення ‘тікати з переляку, потрапивши в халепу’): *Поб’ють же обох, їх шестеро, по троє на кожного. Краще вже сьогодні чкурнути* (Кокотюха, 2010: 10); *..Богдан розвернувся, крикнув Данилові: «Тікаймо!» – і рвонув так, аж курява знялася* (Кокотюха, 2010: 9); *Той скочив на ноги і погнав назад до берега. Та так дременує, що Богдан ледь устигав за ним ... Данило міг поклястися, що ноги ледь торкалися землі* (Кокотюха, 2010: 13); *мчати, летіти – ‘пересуватися, переміщатися з великою швидкістю’*: *На бігу озирнулися – усі шестеро мчали за ними...* (Кокотюха, 2010: 10); *Проте вони обидва не змогли б тепер наздогнати Льончину ватагу, адже гроза місцевої річки не біг – летів* (Кокотюха, 2010: 13); *шугнути – ‘швидко пересуватися в різних напрямках, куди-небудь’*: *Зате на нього налетів Данило, що саме шугнув у кущі* (Кокотюха, 2010: 12); *гасати – ‘жваво бігати в різних напрямках’*: *Довго вони гасали полем однеза одним* (Кокотюха, 2010: 67); *мотати – ‘швидко йти, бігти кудись’*; зазвичай це слово вживають у наказовій формі, з метою прогнати когось: *Раз так, хлоп’ята, – мотайте звідси! – він навіть лягнув себе по стегну долонею* (Кокотюха, 2010: 110); *здиміти – ‘зникнути, щезнути безслідно, як дим’*: *Двічі повторювати друзям не треба було – миттю здиміли* (Кокотюха, 2010: 110).

Пригодницький роман як жанр покликаний тримати читача в напрузі, для цього автор серед усіх інших мовних засобів використовує також дієслівні синоніми, що позначають особливості вияву почуттів.

Лексеми, які характеризують як негативні, так і позитивні емоції, є яскравою прикметою пригодницького роману для дітей.

Засмутитися – розстроїтися – зітхнути – носа повісити.

Синонімічний ряд із домінантою *засмутитися* має загальне значення ‘ставати невеселим, відчувати почуття суму, душевної пригніченості’: *Ось чому засмутився Данило. Навіть один день у товаристві дядька Семена, і то мука, а тут – кілька днів, та ще й такі події довкола* (Кокотюха, 2010: 136). У такому ж значенні вжито розмовну лексему *розстроїтися*: *Нічого Данько не міг зробити, тільки зітхнув. Так розстроївся, що навіть до розгадки віршика-головоломки нене взявся* (Кокотюха, 2010: 135). До цього ряду входить фразеологічний синонім ‘носа повісити’ на позначення печалі, нудьги: *Чого носа повісив? Проблеми? Може, по рогах комусь дати?* (Кокотюха, 2010: 36).

Хвилюватися – розгубитися – знітися – серце в п’яти впало – почервоніти – зашарітися – щоки наливаються чимось гарячим – щоки запалали.

Андрій Кокотюха вводить у твір синонімічний ряд, що позначає стан нервового збудження людини, ніяковість, викликані певною подією чи ситуацією. Ці синоніми

об'єднуються навколо слова-показника *хвилюватися*, яке найзагальніше передає душевний неспокій людини і є стилістично нейтральним, означає 'бути збудженим, занепокоєним, турбуватися' (Словник, 1970–1980, т. 11: 40): *Більше хвилювався, коли з труби на підвіконня ставав, а потімкрізь квартиру до кімнати вужем пролазив* (Кокотюха, 2010: 37). Для відтворення втрати рівноваги, рішучості від хвилювання, страху, сорому автор послуговується словом *розгубитися*:

– А чому ви себе бандою назвали?

– А як? – щиро здивувалися Валера Гоблін Два.

– Не знаю, – *розгубився* Бодя. – Банда - воно звучить якось погано (Кокотюха, 2010: 23).

В окремих випадках для уточнення одного синоніма Кокотюха ставить поряд другий, дуже близький до попереднього за значенням, і цим самим увиразнює поняття, означуване поданими синонімами: *Богдан знітився і навіть почервонів. Таким Данько його ніколи не бачив. Отже, правда: чимось йому те худе дівчисько таки сподобалась* (Кокотюха, 2010: 41). В українській мові часто для позначення відчуття сорому, збудження використовують дієслово *червоніти*: *Дядько Семен дивився на все це розгублено. Потім почервонів і гаркнув на Данька з Бріданом...* (Кокотюха, 2010: 78). Автор використовує також сталі словосполучення 'щоки наливаються чимось гарячим', 'щоки запалали': *Богдан чомусь заховав руки за спину і відразу відчув, як щоки наливаються чимось гарячим* (Кокотюха, 2010: 69); *Від цих слів запалали щоки не лише в переможця Данька, а й у Богдана* (Кокотюха, 2010: 95); *Завмерли обоє. Богдан чомусь заховав руки за спину і відразу відчув, як щоки наливаються чимось гарячим* (Кокотюха, 2010: 69). Нерідко з метою підсилення експресивності розповіді автор на означення раптового тривожного почуття використовує фразеологізм *серце в п'яти впало*: «*От і все*», - подумав Данько. *Серце йому в п'яти впало і там захололо. Тепер спалилися. Стопудово* (Кокотюха, 2010: 172).

Посміхатися – реготати – показувати зуби – зуби шкірити

Різноманітне багатство видозмін сміху автор передає за допомогою однослівних синонімів та синонімічних словосполучень. Так, легку, ледь помітну усмішку – як знак радощів – письменник описує словом *посміхатися*: – Ну, таке можна про будь-який будинок сказати, – *посміхнувся* Данило (Кокотюха, 2010: 25).

Щоб відзначити голосний сміх, автор уживає синонім *реготати*: *Побачивши, як спочатку висунулася розпатлана голова одного, а потім – обтягнутий шортами зад іншого супротивника, хтозавгодно міг би зареготати* (Кокотюха, 2010: 13).

Поєднання в одному контексті фразеологізмів *показувати зуби* та *вишкірити рота* вказує на негативне ставлення до персонажа, а означення *жовті* підсилює емоційне забарвлення: – *Граєтесь у козаків-розбійників? – ще ширше вишкірив щербатого рота Туман, показавши усім свої жовті зуби* (Кокотюха, 2010: 193); *Чого стоїш! Чого зуби шкіриш!* – крикнув Лянька (Кокотюха, 2010: 16).

Зацікавитися – загорітися бажанням

Для позначення прояву інтересу до предмета, ідеї, подій тощо письменник уживає дієслово *зацікавитися*: – *Аякже! Увесь берег річки в межах міста – наша територія. Хочете вільно заходити на неї – треба або кожну першу рибину віддати, або заслужити. – Це як – заслужити? – зацікавився* Богдан (Кокотюха, 2010: 25).

Словосполучення *загорітися бажанням* автор уживає в значенні 'нестримне бажання щось зробити': *Трійця загорілася бажанням, і старий Гайдамака провів їх у музей* (Кокотюха, 2010: 173).

Обуритися – дутися

Коли необхідно підкреслити, що сильний гнів людини є наслідком її сильного невдоволення чимось, письменник використовує дієслово *обуритися*: *Ти про це так просто говориш!* – *обурився* Бодя. – Я, наприклад, не кожної ночі по будинках із бабаями ходжу (Кокотюха, 2010: 4). Обурення, підсилене образою, автор описує дієсловом *дутися*: *Не дуйся, ти сам винен, – миролюбно заговорив Данько* (Кокотюха, 2010: 63).

Тішитися – засяяти

Серед синоніміки на позначення почуттєвої сфери важливе місце у творі посідають синоніми, що служать для вираження радісного почуття. Лексема *тішитися* означає ‘мати приємність, втіху; радіти, бути радим’ (Словник, 1970–1980, т. 10: 151): *Тепер до золотої булави лишився один крок. І головне, тішилися хлопці, що ніхто, зовсім ніхто про це й не здогадується* (Кокотюха, 2010: 174). Контекстуальний синонім *засяяти* передає радість персонажа через опис позитивних змін у зовнішності: *..Даньків настрій різко перемінився, але раптом його обличчя знову засяяло...* (Кокотюха, 2010: 167).

Розводити (руками) – махати (руками)

Отже, для позначення вияву почуттів та ознак Андрій Кокотюха використовує не лише лексичні, а й фразеологічні синоніми. Вони допомагають найтонше відтворити нюанси у переживаннях і почуттях героїв. Це урізноманітнює контекст, надає потрібного емоційного забарвлення, стилістичної виразності.

Висновки. Динамічність сюжету, активне його розгортання, процесуальність, що притаманні детективному роману, впливають на вибір мовних засобів. Активне вживання синонімів на позначення мовлення та пересування в просторі характерне як для мовної системи загалом, так і для жанру детективного роману – для відтворення динаміки подій. Вони є не тільки засобом увиразнення зображуваного, а й відображають особливості світосприйняття автора і світогляду народу. Найбільшими за обсягом є синонімічні ряди на позначення процесу говоріння, пересування в просторі, а також на позначення вияву емоцій. Ці мовні засоби відповідають жанровим вимогам твору: виявлені синоніми відтворюють найрізноманітніші відтінки значення, виражають певну оцінку, створюють атмосферу загадковості.

У повісті «Таємниця козацького скарбу» синоніми використано і в мові автора, і в мові персонажів. Вони допомагають лостовірно відтворити мову персонажів, передати різноманітні відтінки мовлення, інтонацію, емоції. Досліджений матеріал допомагає краще зрозуміти картину світу кожного персонажа-дитини. Лексеми, які характеризують як негативні, так і позитивні емоції, є яскравою прикметою пригодницького роману для дітей.

Детективні твори Андрія Кокотюхи є цінним джерелом для подальшого вивчення потенціалу синонімічних одиниць і становлять перспективу подальших досліджень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Голі-Оглу, Т. В., Ткаченко, Ю. О. (2018). Вплив жанрових особливостей детективного роману на вибір мовних засобів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, 3, 25–29.

Горохова, І. В. (2009). Лексико-семантичне поле дієслів зі значенням розумової діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Серія № 9, Сучасні тенденції розвитку мов*, 3, 193–196.

Єрмоленко, С. Я., Бибик, С. П., Тодор, О. Г. (2001). Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь.

Кокотюха, А. (2010). Таємниця козацького скарбу. Детективна повість. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

Мамчич, І. П. (2021). Компонентний аналіз дієслівних синонімів (на матеріалі ретророманів Андрія Кокотюхи). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 42 (2), 87–92.

Манько, Р. М., Іваночко, Г. О., Григорчук, В. О. (2019). Дієслівна синонімія на позначення руху в збірці Адама Міцкевича «Кримські сонети». *Молодий вчений*, 7(2), 283–286.

Овчиннікова, І. І. (2019). Лексико-семантична група дієслів інтелектуальної дії в українській літературній мові. *Філологічні студії*, 9, 329–334.

Полякова, Т., Шевченко, А. (2018). Дієслівна синонімія Яра Славутича як прояв авторської індивідуальності. *Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології*, 7, 128–134.

Словник української мови: У 11 т. (1970–1980). / За заг. ред. І. К. Білодіда та ін. Київ: Наукова думка.

Українська мова: енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; ред. В. М. Русанівський та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004.

Філоненко, С. О. (2011). Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр. Донецьк: ЛАНДОН–XXI.

Ярова, А. Г. (2002). Дієслівна синоніміка в прозових творах Івана Багряного: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ.

REFERENCES

Bilodid, I. K. (Ed.). (1970–1980). *Slovník ukrajinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]: in 11 vol.* Kyiv: Scientific opinion [in Ukrainian].

Filonenko, S. O. (2011). *Masova literatura v Ukraini : dyskurs / gender / zhanr [Mass literature in Ukraine: discourse / gender / genre]*. Donetsk: LANDON-XXI [In Ukrainian].

Goli-Oglu, T. V., & Tkachenko, Yu. O. (2018). Vplyv zhanrovyykh osoblyvostey detektyvnoho romanu na vybir movnykh zasobiv [The influence of genre features of the detective novel on the choice of linguistic means]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii – Scholarly notes of TNU named after VI Vernadskyi. Series: Philology. Social Communications*, 3, 25–29 [In Ukrainian].

Horokhova, I. V. (2009). Leksyko-semantychne pole diiesliv zi znachenniam rozumovoi diialnosti [The lexical-semantic field of verbs with the meaning of mental activity]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya № 9. Suchasni tendentsii rozvytku mov – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova, series 9 modern trends in language development*, 3, 193–196 [In Ukrainian].

Kokotyukha, A. (2010). *Taiemnytsia kozatskoho skarbu. Detektyvna povist [The secret of the Cossack treasure. Detective story]*. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA [In Ukrainian].

Mamchich, I. P. (2021). Komponentnyi analiz diieslivnykh synonymiv (na materialy retroromaniv Andriia Kokotiukhy) [Component analysis of verbal synonyms (based on the retro novels of Andrii Kokotyukha)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 42 (2), 87–92 [In Ukrainian].

Manko, R. M., Ivanochko, G. O., & Hryhorchuk, V. O. (2019). Diieslivna synonymiia na poznachennia rukhu v zbirtsi Adama Mitskevycha «Krymski sonety» [Verbal synonym for movement in Adam Mickiewicz's collection "Crimean Sonnets"]. *Molodyi vchenyi – Young Scientist*, 7(2), 283–286 [In Ukrainian].

Ovchinnikova, I. I. (2019). Leksyko-semantychna hrupa diiesliv intelektualnoi dii v ukraïnskii literaturnii movi [Lexico-semantic group of verbs of intellectual action in the Ukrainian literary language]. *Filolohichni studii – Philological Studies*, 9, 329–334 [In Ukrainian].

Polyakova, T., & Shevchenko A. (2018). Diieslivna synonymiia Yara Slavutycha yak proiav avtorskoi indyvidualnosti [Verbal synonymy of Yar Slavutych as a manifestation of the author's individuality]. *Teoretychni y prykladni problemy suchasnoi filolohii – Theoretical and applied problems of modern philology*, 7, 128–134 [In Ukrainian].

Rusanivskyi, V. M. (Eds.) (2004). *Ukrainska mova: entsyklopediia [The Ukrainian Language: encyclopedia]*. Kyiv: M. P. Bazhan Ukrainska entsyklopedia [In Ukrainian].

Yarova, A. H. (2002). Diieslivna synonymika v prozovykh tvorakh Ivana Bahriianoho [Verb synonymy in the prose works of Ivan Bagryany]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Yermolenko, S. Ya., Bybyk, S. P., & Todor, O. G. *Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovník línhvistychnykh terminiv [Ukrainian language. A brief explanatory dictionary of linguistic terms]*. Kyiv: Lybid [In Ukrainian].

Анотація

Постановка проблеми. У художньому творі лексичні одиниці виступають важливим текстотвірним і стилетвірним чинником. Уживання синонімів як виражальних засобів залежить у тому числі й від жанру твору. Вплив жанрових особливостей на вибір мовних засобів детективного тексту, зокрема дитячого пригодницького роману, в українському мовознавстві майже не вивчали. Дослідження творів детективного жанру представлено переважно в літературознавчому аспекті. Серед широкого спектру виражальних засобів детективного твору помітне місце належить синонімам.

Вивчення стилістичних функцій синонімів – один з важливих аспектів дослідження синонімії, бо це дає багатий матеріал як для вирішення теоретичних проблем (питань) синонімії, так і для вивчення закономірностей використання синонімів у творах певного жанру чи певного автора.

Мета статті – виявити закономірності функціонування дієслівних синонімів у пригодницькому романі для дітей Андрія Кокотюхи «Таємниця козацького скарбу», окреслити семантико-стилістичне навантаження дієслівної синонімії.

Методи дослідження. Для витлумачення статусу досліджуваних одиниць використано описовий метод, для виявлення стилістичних функцій синонімів та закономірностей їх використання – функційно-стилістичний, для співвіднесення індивідуально-авторських і загальномовних фактів – порівняльно-зіставний метод.

Основні результати дослідження. Найбільшими за обсягом є синонімічні ряди на позначення процесу говоріння, пересування в просторі, а також на позначення вияву емоцій. Ці мовні засоби відповідають жанровим вимогам твору: виявлені синоніми відтворюють найрізноманітніші відтінки значення, виражають певну оцінку, створюють атмосферу загадковості.

Висновки і перспективи. Динамічність сюжету, активне його розгортання, процесуальність, що притаманні детективному роману, впливають на вибір мовних засобів. Активне вживання синонімів на позначення мовлення та пересування в просторі характерне як для мовної системи загалом, так і для жанру детективного роману – для відтворення динаміки подій. Вони є не тільки засобом увиразнення зображуваного, а й відображають особливості світосприйняття автора і світогляду народу.

У повісті «Таємниця козацького скарбу» синоніми використано і в мові автора, і в мові персонажів. Вони допомагають лостовірно відтворити мову персонажів, передати різноманітні відтінки мовлення, інтонацію, емоції. Досліджений матеріал допомагає краще зрозуміти картину світу кожного персонажа-дитини. Лексеми, які характеризують як негативні, так і позитивні емоції, є яскравою прикметою пригодницького роману для дітей.

Детективні твори Андрія Кокотюхи є цінним джерелом для подальшого вивчення потенціалу синонімічних одиниць і становлять перспективу подальших досліджень.

Ключові слова: синоніми, лексичні синоніми, фразеологічні синоніми, дієслівні синоніми, стилістичні функції синонімів, детективний роман.

Abstract

Background. In an artistic work, lexical units are an important text-creating and style-creating factor. The use of synonyms as means of expression also depends on the genre of the work. The influence of genre features on the choice of linguistic means of a detective text, in particular a children's adventure novel, has hardly been studied in Ukrainian linguistics. The study of works of the detective genre is presented mainly in the aspect of literary studies. Among the wide range of expressive means of a detective work, a prominent place belongs to synonyms.

The study of the stylistic functions of synonyms is one of the important aspects of the study of synonymy, because it provides rich material both for solving theoretical problems (questions) of synonymy, and for studying the patterns of the use of synonyms in the works of a certain genre or a certain author.

Purpose. *The purpose of the article is to reveal the regularities of the functioning of verb synonyms in Andrii Kokotiukha's adventure novel for children "The Secret of the Cossack Treasure", to outline the semantic and stylistic load of verb synonymy.*

Methods. *The descriptive method was used to interpret the status of the studied units, the functional-stylistic method was used to identify the stylistic functions of synonyms and patterns of their use, and the comparative-matching method was used to correlate individual authorial and general language facts.*

Results. *The largest in terms of volume are the synonymous series to indicate the process of speaking, movement in space, as well as to indicate the expression of emotions. These linguistic means meet the genre requirements of the work: the identified synonyms reproduce the most diverse shades of meaning, express a certain assessment, and create an atmosphere of mystery.*

Discussion. *The dynamism of the plot, its active development, the procedural nature of a detective novel, influence the choice of language means. The active use of synonyms to denote speech and movement in space is characteristic both for the language system in general and for the detective novel genre - to reproduce the dynamics of events. They are not only a means of expressing what is depicted, but also reflect the peculiarities of the worldview of the author and the worldview of the people.*

In the story "The Secret of the Cossack Treasure", synonyms are used both in the language of the author and in the language of the characters. They help faithfully reproduce the language of the characters, convey various shades of speech, intonation, and emotions. The researched material helps to better understand the picture of the world of each child character. Lexemes that characterize both negative and positive emotions are a bright sign of an adventure novel for children.

The detective works of Andrii Kokotiukha are a valuable source for further study of the potential of synonymous units and provide a perspective for further research.

Keywords: synonyms, lexical synonyms, phraseological synonyms, verb synonyms, stylistic functions of synonyms, detective novel.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2022

УДК 811.161.2'373.2
DOI 10.15421/462206

ОНІМИ В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

І. Попова

доктор філологічних наук, професор,
декан факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
popova.iryana57@gmail.com
orcid.org/0000-0003-1423-2358

Вступ. Серед авторів українського щоденникового дискурсу особливе місце посідає Олесь Гончар, неперевершений майстер українського слова, справжній інтелектуал світового масштабу, великий гуманіст сучасної епохи. Нам, його нащадкам, один з найвидатніших письменників ХХ ст. залишив у спадок не лише глибокі художні твори: новели, повісті, романи та літературні статті, але й унікальні щоденникові записи, написані мудро, талановито, з любов'ю, добротою, справедливістю, вірою в невмирущі ідеали. У них постає понад піввікова історія України та світу, що охоплює період з червня 1943 року до липня 1995 року, крізь призму сприйняття подій і людей духовним лідером нації, яким був Олесь Гончар, є і залишається таким на майбуття. Після уважного прочитання його діарійних нотаток утверджується переконання, що Олесь Гончар у своїх поглядах на описувані події, а також на людей, до них дотичних, не був упередженим, несправедливим, мстивим, заздрисним, песимістичним, хоч і пройшов непросту людську і творчу путь. У кожному щоденниковому рядку превалює оптимізм, гуманізм та добродійство митця, який любив життя, людей, рідну землю, надіявся на кращі дні, вірив у вільну, незалежну, демократичну Україну.

Найвищою цінністю щоденникових записів Олеся Гончара є те, що письменник став безпосереднім учасником багатьох непересічних подій, про які пише, активно впливаючи на їхній перебіг, а також добре особисто знав людей, причетних до сучасних йому цивілізаційних процесів. Водночас у його діарійному дискурсі постають цілі історичні епохи та постаті, що їх визначають.

І в тому, і в тому випадку все Олесь Гончар оцінює крізь призму високих моральних орієнтирів, духовних цінностей, ідеалів державництва, правди, добра і справедливості. Тож чесним і принциповим незалежно від позитивних чи негативних характеристик подій, фактів чи постатей є кожне Гончарове слово, стаючи важливою оцінною ознакою його щоденникового дискурсу.

По праву Олеся Гончара називають духовним лідером української нації. Він залишив у спадок неоціненний творчий доробок – від художніх творів до діарійних нотаток, – який ніби «заряджений» енергією високого патріотизму. Кожен твір ставав явищем національної культури, де письменник вивищував духовні скарби рідної землі, вболівав за долю української мови. Мова творів Олеся є зразковою, красивою і досконалою. Він за найвищими стандартами послуговувався всіма її багатствами, створюючи особливий художній світ подій та персонажів. За О. Гончаром, мова – це першоснова духовності. Це з одного боку. З іншого – мовна палітра письменника стає об'єктом пильної уваги дослідників-філологів. Не є винятком і щоденникові записи Олеся Гончара, мову яких вивчали в різних аспектах (Степаненко, 20008, 2009, 2010, 2012; Попова, 2017, 2019; Вовк, 2020 та ін.).

Потрібно підкреслити, що ємним і важливим складником мовної тканини щоденникових записів Олеся Гончара є власні назви (оніми). Звичайно, що в будь-якому тексті онімів значно менше, ніж апелятивів (хоч загалом у будь-якій мові останніх значно менше порівняно з онімами). Майстри слова послуговуються онімами для створення особливих потужних виразових і характеристичних ситуацій з високим прагматичним потенціалом.

Власні назви в щоденникових записах Олесь Гончара містять надважливу інформацію для загальної інтерпретації всього текстового масиву переважно тому, що по-іншому (тобто апелятивами) її репрезентувати неможливо. Отже, оніми виконують істотну текстотвірну функцію, водночас забарвлюючи, увиразнюючи весь матеріал.

У запропонованій статті ставимо за мету виявити та узагальнити деякі особливості організації ономастичного простору в щоденникових записах Олесь Гончара.

Для реалізації цієї мети потрібно виконати такі завдання:

– охарактеризувати наявні дослідження специфіки та своєрідності щоденників Олесь Гончара;

– виділити деякі загальні особливості ономастики як науки про власні назви;

– описати різновиди (групи, підгрупи) онімів залежно від позначуваного ними об'єкта в щоденникових записах Олесь Гончара, зокрема антропоніми, топоніми та хрононіми.

Методи та методика дослідження. Для виявлення і узагальнення особливостей організації ономастичного простору в щоденникових записах Олесь Гончара застосовано загальнонаукові теоретико-методологічні принципи досліджень сучасного українського та загального мовознавства і передусім фундаментальне положення про системність мовних і мовленнєвих явищ. Основним методологічним підґрунтям розкриття ономастичного складника текстів щоденникових записів постають методи, зорієнтовані на дослідження, опис та аналіз онімів у контексті загальної системи української мови. Для всебічного вивчення сутності власних імен як особливих лінгвальних одиниць використано метод спостереження та описовий, що дало змогу ґрунтовно проаналізувати рівень метамовних розроблень досліджуваного явища загалом і як надважливого текстотвірного елемента зокрема. Унаслідок варіювання і поєднання методів зіставлення, систематизації та узагальнення виділено та описано різновиди (групи, підгрупи) онімів залежно від позначуваного ними об'єкта, зокрема антропоніми, топоніми та хрононіми. Застосування елементів лінгвокультурологічного методу дало змогу з'ясувати деякий зміст й оцінність уживаних власних назв у щоденникових записах залежно від суспільно-політичних, соціокультурних умов їх написання, а елементів контекстуально-інтерпретаційного методу – торкнутися імовірних стратегій сприйняття щоденників як особливого тексту.

Результати та дискусії. У своїх щоденникових записах Олесь Гончар постає письменником, який прагне охопити життя суспільства в усій його багатогранності, з набутками і проблемами. Цілком можна погодитися з думкою про те, що письменник «належить до тих постатей у вітчизняній культурі ХХ ст., чия діяльність потужно впливала на відновлення, збереження та розвиток української духовності, сприяла утвердженню високих морально-етичних ідеалів нашого народу» (Калашник, Філон, 2009: 130).

Найвагомішими дослідженнями, написаними на матеріалі «Щоденників» Олесь Гончара, є праці М. Степаненка (Степаненко, 2008, 2009, 2010, 2012), у яких усебічно, ґрунтовно й повно описаний художній простір письменника, його погляд на знакові віхи української та світової культури, роль її творців (окремих особистостей і народу), на мовну ситуацію в незалежній Україні порівняно з колишньою Українською РСР, на соціо- та етнолінгвістику тощо.

На матеріалі «Щоденників» О. Гончара виконані праці авторки цієї статті з актуальних питань синтаксису сучасної української літературної мови, зокрема із синтаксису простого речення, складного речення та тексту, пунктуації. Усі теоретичні положення цих розділів сучасної української мови ілюстровані прикладами зі «Щоденників», що засвідчує багатство і глибину Гончарового мовомислення (Попова, 2017, 2019).

На початку ХХІ ст. в українській ономастиці актуалізувалися різні аспекти її дослідження. Структуру онімного простору української мови розкрив у своїй однойменній монографії М. Торчинський (Торчинський 2008, 2009), ставши по суті одним із провідних теоретиків вітчизняної ономастичної науки. У цій праці «автор кваліфіковано проаналізував здобутки вітчизняних і слов'янських фахівців, запропонувавши власне бачення деяких нерозв'язаних проблем національної теоретичної ономастики, присвячених семантичній і формальній структурі онімів, їх типологічному об'єднанню в певні класи та групи,

визначенню статусу та особливостей функціонування в українській мові» (Лучик, 2010: 135).

Із праць, що безпосередньо перетинаються з об'єктом дослідження цієї статті, можна назвати студії О. Марчука, О. Карпенко, Д. Єрмоловича, Л. Белей, М. Мельника та ін., у яких розглянуто літературну ономастику та її функційне навантаження, власні назви у фентезійних творах, у поезії Ліни Костенко, питання класифікації антропонімів, функційно-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст., власні імена на стикові мов і культур та ін. (Белей, 1995; Єрмолович, 2001; Карпенко, 2000; Марчук, 2017; Мельник, 1999).

Поставивши за мету дослідити прикметні особливості онімного простору в «Щоденниках» Олесь Гончара, виходимо з відомої тези, що власні назви визначають однотипні предмети або явища, а отже, їх уживають, щоб виокремити йменованій об'єкт серед схожих та ідентифікувати його. Ім'я має свого носія, або референта, яким можуть бути люди, тварини, географічні об'єкти тощо. Залежно від того, що стає об'єктом називання, виокремлюють певні різновиди (групи, підгрупи) власних імен. З огляду на це власні імена належать до універсальних мовних категорій, асоціюючись з поняттям певної культури.

В аналізованому ономастичному матеріалі, почерпнутому зі «Щоденників» Олесь Гончара, виділяємо такі різновиди онімів залежно від типів названих об'єктів: **антропоніми**, **топоніми**, **хрононіми**, **астроніми**, **зооніми**, **кароніми**, **хремадоніми**, **прагмадоніми**, **міфоніми** та **теоніми**, **ергоніми**, **етноніми**. Межі цієї класифікації можна звужити, виокремлюючи серед поданих різновидів групи та підгрупи.

У своїх «Щоденниках» Олесь Гончар органічно й передусім за допомогою слова об'єднав такі поняття, як людина, подія, простір і час. А отже, превалюють з огляду на це в його дописах оніми на позначення людини (антропоніми), просторових об'єктів (топоніми) та часових відрізків (хрононіми). Названі різновиди онімів передбачено описати в певній системі, виділяючи серед них конкретні групи та підгрупи.

Антропоніми. Це власні імена людей, прізвища, прізвиська, назви по батькові (**патроніми**), псевдоніми. Ці власні імена офіційно присвоєні окремим людям як їхній розпізнавальний знак. Зі сторінок Гончарових «Щоденників» постає славетне сузір'я видатних особистостей, зокрема історичні постаті, митці, письменники, політики, інтелігенти, хлібороби, робітники, науковці, державні, партійні, громадські діячі тощо: *Богдан Хмельницький, Наполеон, Танге, Хемінгуей, Ейзенхауер, Рафаель, Рембрандт, Архімед, Бучма, Смирнов, Шостакович, Малишко, Пікассо, Гаганова, Растреллі, Рильський, Ярошенко, Мірошніченко, Курбас, Франко, Коцюбинський, Козловський* та ін. Напр.: *В Нікополі поставили колосальний пам'ятник **Богданові Хмельницькому**, бо звідси – з Микитиноного Рогу – він почав свій похід* (Гончар, 2002: 157); *Он могила **Наполеона**, ось знаменитий ринок **Чрево Парижа**, там десь **Єлисейські Поля*** (Гончар, 2002: 179); *Готель «Індонезія» побудував японський архітектор **Танге**...* (Гончар, 2002: 331); *Розповідає, що **Хемінгуей** прислав йому книжку...* (Гончар, 2002: 180); *Більше, ніж промова президента **Ейзенхауера**, більше, ніж промови інших ораторів, справила хвилина мовчання, яку оголосив на початку головуючий...* (Гончар, 2002: 188); *Після Лувру, після **Рафаеля** і **Рембрандта** це прозвучало для мене як безсоромне, бездушне й жорстоке глумління над мистецтвом, над самим духом людського генія* (Гончар, 2002: 193); *Нагадав мені **Архімеда**, що в Сіракузах отак сидів...* (Гончар, 2002: 208); *Сьогодні ж, після похорону **Бучми**, дізнався, як загинув **Курбас*** (Гончар, 2002: 214); *Одного діда хочу розпитати про ген[ерала] **Смирнова**...* (Гончар, 2002: 248); *Виступив **Шостакович** і нервово, перебираючи клавіші гудзиків, схвильовано викладав, чому він проти* (Гончар, 2002: 295); *Потрясаюче було те, що розповів **Малишко** на своєму ювілеї (в «Україні»)* (Гончар, 2002: 305); ***Гагановій** (знаменитій ткалі – В.Г.) віддали ноги* (Гончар, 2002: 303); *Ожив, коли заспівала **Мірошніченко*** (Гончар, 2002: 315); *Приїхав **І.С. Козловський** на 70-річчя **Рильського*** (Гончар, 2002: 347).

Поза увагою письменника не залишилися і менш відомі українці – прості, звичайні трудівники, неординарні, цікаві, з якими Олесеви Гончару довелося перетинатися на життєвій дорозі і з якими так чи інакше зв'язав свої думки й погляди: *Люба Бойко, Іван Патьоха, Галаш,*

Яків Фотієвич Стаднюк, Євгенія Олексіївна Долинюк, Репенчук, Сергій Глухов, Дубровський, Семен Васильович Пономаренко, Швець, Макар Кузьмич Дудченко тощо. Напр.: **Люба Бойко**. Дівчина-буря. Торохтить без упину (Гончар, 2002: 134); **Іван Пат'юха** – ветфельдшер і сам невдалий мисливець – зчинив паніку... (Гончар, 2002: 152); Білоруси розповідають, як дід **Галаш** прийшов в оперу на прем'єру (Гончар, 2002: 226); **Яків Фотієвич [Стаднюк]** – джерело невичерпного гумору (Гончар, 2002: 232); **Долинюк Єв[генія] Олексіївна**. Ще в 1952 р. зустрілась на Кон[ференції] захисників миру з Ів Фаржем... (Гончар, 2002: 242); **Сергій Глухов**, колишній берислав[ський] секретар, розлучився з жінкою, що зраджувала йому (Гончар, 2002: 260); Він саме проводжав з дружиною лікаря **Дубровського** з Харкова, що, кажуть, творить чудеса, виліковуючи заїкуватих (Гончар, 2002: 296); Їхали до Москви разом з старим кінопрацівником **Пономаренком Семеном Васильовичем** (Гончар, 2002: 300); Тамадує **Швець**, ректор (Гончар, 2002: 310); **Дудченко Макар Кузьмич** – голова колгоспу в Нововоронцовці (Гончар, 2002: 173).

Як бачимо, здебільшого такі номени супроводжені додатковими відомостями про ту чи ту людину із зазначенням її професійної діяльності, посади, роду занять, віку, особливих рис характеру тощо. Такі компоненти стають важливим оцінним доповненням сприйняття людей, яких О. Гончар знав і якими дорожив.

Зі сторінок «Щоденників» постають образи найрідніших і найближчих людей, яких О. Гончар називає переважно на ім'я: **Валентина**, **Тетяна**, **Юрась**, **Максим**, **Гриша**, **Марійка**, **Санька**, **Пріська**, рідше зазначає прізвище або прізвище та по батькові: **Альоша Маркін**, **Василь Бережний**, **Тетяна Гаврилівна Гончар**, **Єфросинія Євтихіївна**, **Сидір Білий** тощо. Напр.: ...Прилетів з Києва щасливо, зустрівся з **Валентиною** – чудово (Гончар, 2002: 121); **Юрась** (після параду): «**Катюші**» – це такі клітки, як у попугаїв, і там – снаряди (Гончар, 2002: 254); У сусіда, в **Гриші**, цілий день порипує (сито порипує) кабан в загорозжі, порипує, як гармошка (Гончар, 2002: 299); Дівчата плачуть, **Альоша Маркін** блідий, схвильований (Гончар, 2002: 21); З листа до друга (**Василя Бережного**) (Гончар, 2002: 119); Маму мою було звати **Тетяна**. **Тетяна Гаврилівна Гончар**. Бабусю – **Пріська**. «**Єфросинія Євтихіївна**», – казала вона святково (Гончар, 2002: 425); Дід мій (по батькові) **Сидір Білий**, очевидно, був з козаків (Гончар, 2002: 440).

Подекуди О. Гончар функційно перебудовує реальні антропоніми (ті, що здійснюють процес номінації, диференціюють однорідні об'єкти, нейтрально забарвлені), і вони набувають переносного значення для реалізації певних художніх настанов. У цьому разі прізвища вжито зазвичай у множинній формі, щоб узагальнено (як уже для певного явища) передати позитивні чи негативні риси носія окремого оніма, напр.: **Бетховени** на дзвіницях Росії (Гончар, 2002: 422); Тому-то автор трилогії про визвольний похід, крім усього, ставив собі на меті також і це довести: що **Хасцькі**, **Боженки**, **Шовкуни**, **Маковей** були воїнами ніскільки не гіршими, ніж усі інші (Гончар, 2008б: 262); ...всі ваші гуманісти **Твардовські** промовчали, хоча могли б озватися словом захисту, – ніщо їм не загрозувало... (Гончар, 2008б: 260). Закладаючи в ім'я чи прізвище зневажливий значеннєвий відтінок, Олесь пише таке онімне утворення за традицією з малої літери, хоч воно й не втрачає індивідуального значення, напр.: **Метою нових кочубеїв**, ясна річ, було посварити Сталіна з Довженком... (Гончар, 2008б: 408).

У щоденникових записах ужито й інший тип імен людей з переносним значенням, коли до плану назви імені закладена номінація з огляду на типову характеристику об'єкта називання. Так з'являються антропоніми з різними супровідними конотаціями (соціальний статус, професія, походження тощо), напр.: Репліка біля кіоску: «Були **Йосип Великий**, **Микита Малий**. Хто це буде» (Гончар, 2002: 344) (про Йосипа Сталіна та Микиту Хрущова); На тій вирішальній розмові в **Першого**, де було обляяно мене «демократом», все доскіпливо було... (Гончар, 2002: 370) (про Шелеста).

Серед антропонімів у «Щоденниках» О. Гончара можна виділити такі моделі: тричленні (прізвище, ім'я, по батькові (зокрема й ініціали)); двочленні (ім'я, зокрема й ініціальне, прізвище); одночленні (прізвище; ім'я по батькові); лише ініціальні: **Іван Семенович**

Козловський, П. Г. Тичина, М. Ф. Наконечний, Григорій Сковорода, М. Братусь, Іван Никифорович, Іван Хомич, М. П. Бажан, Людкевич, Симоненко, Ніна, Ілля, П.Ю. тощо. Напр.: Їздили з **Іваном Семеновичем Козловським** в його рідне село Мар'янівку (Гончар, 2002: 166); **П. Г. Тичина** про «Дорогу за хмари» сказав учора: «Чиста як сльоза. Після **Коцюбинського** такого не було» (Гончар, 2002: 155); У Лохвиці пам'ятник **Григорію Сковороді** (Гончар, 2002: 126); «Холуїзм – оце він і є!» – каже **М. Братусь**; Батькові, **Івану Никифоровичу**, дорікає за погані порядки на станції... (Гончар, 2002: 139); Довго розмовляли з **М. П. [Бажаном]** (Гончар, 2002: 349); Концерт із творів **Людкевича** (Гончар, 2002: 323); Вечір, присвячений **Симоненку** (Гончар, 2002: 349); І господар, і дружина його **Ніна** (чудесна, видно, людина, теж цілком віддана мистецтву), і той хлопець – реставратор (Гончар, 2002: 297); **П.Ю.** пообіцяв втрутитися, розібратися (Гончар, 2008а: 76).

Здебільшого О. Гончар у своїх щоденникових записах послуговується повними офіційними формами особових імен: *Оксана, Ганна, Яків, Антон, Марія, Христина, Ігнат, Остап, Тихон, Серафима* тощо. Напр.: *Стали помічати у виселку: завітувала другим коханням **Марія**...* (Гончар, 2002: 257); *Головний серед них **Ігнат**, майже парубок* (Гончар, 2002: 155); *Стали рядком, зробив перекличку: **Юрко, Остап** і т.ін. ...* (Гончар, 2002: 173); ***Тихон** видресировав так свою корову, що біжить за ним, коли він їде велосипедом* (Гончар, 2002: 137).

Поряд з повними формами імен наявні й скорочені форми на зразок *Зіна, Боря, Таня, Ліля, Валя, Муся, Володя*, напр.: *...Прийшли мінери, **Таня** спить під возом* (Гончар, 2002: 167); *Новела (про **Лілю**, про **Валю**)* (Гончар, 2002: 228); *...а я люблю більше тьотю **Катю** (виховательку)* (Гончар, 2002: 248).

Серед особових імен трапляються в щоденникових нотатках О. Гончара й емоційно забарвлені форми особових імен, здебільшого пестливі, рідше – згрублі: *Юлічка, Оксанка, Юрась, Сашко, Павлінка, Марійка, Марточка, Андрійчик, Вовочка, Вірка, Петька, Гаврюша, Мишко, Афанаска, Павлик, Вітька, Льонька, Галька* тощо. Напр.: *Вийди, **Юлічко**, я тут...* (Гончар, 2002: 129); *Дівчина **Павлінка**: «Дякую гарно» (в Карпатах)* (Гончар, 2002: 240); *Зайшли, вона каже: «Падай на коліна, **Андрійчику**, повзи!»* (Гончар, 2002: 305); *Після агрономів **Льонька** розповідав, що хотів почати «Если завтра война», але потім вирішив мовчати* (Гончар, 2002: 14); *Дурнувати **Гальку** ввести* (Гончар, 2002: 257).

Поодинокими є прізвиська на зразок *Чіта, Сіробрюк*, напр.: *Це образливо для них. Прозвали – **Чітою*** (Гончар, 2002: 161); *Харків[ського] «мецената» на прізв[ище] Сіроштан за те, що мови відцуравсь, охрестили **Сіробрюк*** (Гончар, 2008а: 87).

О. Гончар послуговується відомими псевдонімами: *Остап Вишня, Леся Українка* тощо, напр.: *До півночі читає напам'ять **Остапа Вишню*** (Гончар, 2002: 197); *10 років було **Лесі Українці**, коли заболіла нога, – то був перший спалах хвороби* (Гончар, 2008а: 82).

Очевидним є те, що Олесь Гончар, багато розмірковуючи про літературу, не може не згадати певних художніх героїв, тобто вигаданих, створених уявою письменників персонажів (більш відомих або менш відомих), а отже послуговується літературними омонімами (**фікстонамі**): *Хасцький, Тарас Бульба, Маковей, Богдан Колосовський, Бродяга, Леді* та ін. Напр.: *Це любив говорити і веселий **Хасцький*** (Гончар, 2002: 65); *Це він про ту сцену, де **Маковей**, побігши лагодити лінію, зустрівся з худючим солдатом-румунном* (Гончар, 2002: 170); *Кохання, що зародилося між **Бродягою** і **Леді**, передано з справжнім хвилюванням, з глибоким почуттям* (Гончар, 2002: 196); *Хіба ж це не думка **Богдана Колосовського?*** (Гончар, 2002: 325).

Безмірно люблячи життя, усе його розмаїття, Олесь Гончар багато подорожував планетою і зі своїми адресатами говорив з різних куточків землі, своєї України, з різних міст, сіл, держав. Найменування різних видів географічних об'єктів об'єднує термін **топонім**. Під географічною назвою розуміють назву фіксованого місця на поверхні землі (місто, село, вулиця, дорога тощо). Категорія географічних об'єктів у щоденникових записах О. Гончара досить розгалужена. Безумовно, переважають традиційні топоніми.

Серед цих власних назв виділяємо дев'ять різновидів з їхніми групами та підгрупами.

1. Назви будь-якої території, області або регіону, зокрема й адміністративних, міських та природних (**хороніми**): *Буковина, Полтавщина, Таврія, Донбас, Задніпров'я, Уганда, Африка, Греція, Польща, Трансільванія, Далекий Схід, Бессарабія, Дрезден, Саксонія, Тюрінгія, Ерфурт, Гера, Веймар, штат Невада, штат Каліфорнія, штат Колорадо, Північ, Захід, Ямагуті, Сімоносекі, Дніпропетровська область, Запорізька область* тощо. Напр.: *Їдемо на Буковину* (Гончар, 2002: 360); *Таке враження, що птаці сюди не залітають, що й пісень тут не співають, як на Полтавщині* (Гончар, 2002: 167); *Ніде, певне, нема таких красивих міражів, як у Таврії* (Гончар, 2002: 147); *Делегат Уганди: «Африка більше не дитина»* (Гончар, 2002: 240); *І вже рідна моя Трансільванія* (Гончар, 2002: 436); *Довженко сидить під сосною і весь вечір розповідає про тайгу, про свої мандрівки по Далекому Сходу* (Гончар, 2002: 158); *Дрезден – центр Саксонії. Далі поїдеш в Тюрінгію (Ерфурт, Гера, Веймар)* (Гончар, 2002: 313); *Гірський штат Невада* (Гончар, 2002: 187); *Пролітаємо штат Колорадо* (Гончар, 2002: 193); *Подих Півночі чути* (Гончар, 2002: 382); *Зустріч з літераторами префектури Ямагуті (в Сімоносекі)* (Гончар, 2002: 278); *Обіцяли, що піде скрізь, за винятком Дніпропетровської і Запорізької областей* (Гончар, 2008а: 42).

2. Назви будь-якого поселення, зокрема міського і сільського типів (**ойконіми**), серед яких поселення сільського типу: селища, села, хутора (**комоніми**), назви будь-якого міста (**полісоніми/астіоніми**): *Київ, Полтава, Кременчук, Миколаїв, Херсон, Прага, Чикаго, Толедо, Стамбул, Алма-Ата, Манхеттен, Нью-Йорк, село Царень, село Кушнірка, Христинівка, Мар'янівка, селище Йосімо, село Висунськ, Голосієво* тощо. Напр.: *Вирядилися з Полтави на Кременчук* (Гончар, 2002: 19); *Прага* (Гончар, 2002: 162); *Проїхали місто Толедо. Наближаємось до Чикаго* (Гончар, 2002: 185); *Звідси видно весь Манхеттен і майже весь Нью-Йорк* (Гончар, 2002: 195); *Ночуємо в першому бессарабському селі Царень* (Гончар, 2002: 45); *Град в кінці травня в Києві випав небувалий* (Гончар, 2002: 155); *Їздили з Іваном Семеновичем Козловським в його рідне село Мар'янівку* (Гончар, 2002: 166); *Це ж селище Йосімо* (Гончар, 2002: 279); *Ніде не бачив я такого заходу сонця, як у селі Висунськ* (Гончар, 2002: 288); *С.В. Стефанік розповів: «Коли востаннє зайшов до Рильського в Голосієво, він був один* (Гончар, 2002: 399).

3. Назви будь-якого внутрішньо міського топографічного об'єкта, окремо зведеного двору чи будинку (**урбаноніми/урбоніми**), зокрема назви міської площі, майдану, ринку (**агороніми**), проспекту, вулиці, лінії, провулку, бульвару, набережної (**годоніми**): *парк Сан-Сусі, Панков, Дарниця, Хрещатик, Поділ, вулиця «Під каштанами», вулиця Клубна, вулиця Гончарна, Веселий Поділ, бульвар Шевченка, Приморський бульвар, ринок Чрево Парижа, площа Урицького, майдан Шептицького, Софійський майдан, Царський сад* тощо. Напр.: *Палац і парк Сан-Сусі – «без турбот»...* (Гончар, 2002: 313); *Живемо в Панкові – зелений район міста, власне – передмістя* (Гончар, 2002: 313); *Вітер погнав за Дніпром світлі плями летючого сонця кудись за Дарницю...* (Гончар, 2002: 128); *Вже безлюдно на Хрещатику* (Гончар, 2002: 170); *Київ золотoverхий, княжа дружина, Поділ і Дніпро...* (Гончар, 2002: 164); *Були в посольстві, вулиця зветься «Під каштанами»* (Гончар, 2002: 128); *Вул. Клубна [в Дніпропетровську]* (Гончар, 2002: 259); *Їдемо з Валею через Веселий Поділ, вулицею мого першого кохання* (Гончар, 2002: 217); *Пізній весняний вечір... Бульвар Шевченка* (Гончар, 2002: 298); *На Приморському бульварі, здається, всі пишуть вірші, сидячи на лавках* (Гончар, 2002: 124); *Он могила Наполеона, ось знаменитий ринок Чрево Парижа, там деє Єлїсейські Поля* (Гончар, 2002: 179); *...а площу Урицького (?) назвали майданом Шептицького* (Гончар, 2008б: 312); *Досить глянути на ансамбль Софійського майдану з Богданом...* (Гончар, 2008а: 15); *Пишли й пішли гуртом по алеях Царського саду і через «міст самогубців» і опинились у ресторані «Дніпро»* (Гончар, 2008а: 91).

4. Назви будь-якого елемента рельєфу земної поверхні, зокрема гори, пагорба, хребта, ущелини, низини (**ороніми**), зокрема й печери, каверни, гротів тощо (**спелеоніми**): *Кордильєри, Кварелі, Карпати, Гімалаї, Хамелеон, Володимирська гірка, холм Міцкевича, скеля Святослава, урочище Сагайдачного, скеля Сенату, гора Пивиха, Іссик-Кульське плато, Ферганська долина, вулкан Стромболі, вулкан Асо, Чернеча балка* тощо. Напр.: *Їдемо крізь*

Кордильєри (Гончар, 2002: 187); «**Гори Кварелі**, я вас покидаю...» – вбився в голову рядок і криком кричить в душі (Гончар, 2002: 228); **Дукля** (перевал в **Карпатах**) (Гончар, 2002: 240); Летимо через **Гімалаї**, почувуючи себе врубелівськими демонами (Гончар, 2002: 265); **На Володимир[ській] гірці** (Гончар, 2002: 401); **Холм Міцкевича** (Гончар, 2002: 217); **Скеля Святослава**. Урочище **Сагайдачного** (Гончар, 2002: 424); **Скеля Сенату**, або **Ареонаг** (Гончар, 2002: 204); **Трансильванію** нагадує це **Іссик-Кульське плато** (Гончар, 2008а: 34); **За перевалом**, ближче **Ферг[анської] долини**, в горах скелястих – цілі горіхові ліси й ліси яблуневі... (Гончар, 2002: 35); Єдине історичне місце: **Огуз-Курган** (огуз-бик) (Гончар, 2008а: 37); **Бачимо Стромболі**, негасимий вулкан – маяк Середземного моря (Гончар, 2002: 249); **Вулкан Асо**: чадом вдарило точнісінько як після вибуху міни (Гончар, 2002: 265); ...і вона не змогла б забути ці горби й дерезу, і **Чернечу** балку без річки, без ставків... (Гончар, 2002: 389).

5. Назви островів (**інсулоніми**): **Сакураджіма**, **Принцові острови**, **Кею**, **Макроніос**, **Хортиця**, **острів Бірючий** та ін. Напр.: **Острів Сакураджіма** (Гончар, 2002: 276); **По виході з Босфору** ліворуч одразу пішли **Принцові острови** (Гончар, 2002: 203); **Минули Кею** з сліпучо-білим місточком (мабуть, з мармуру) на підгір'ї... (Гончар, 2002: 204); **О[стрів] Макроніос** – **концтабір**... (Гончар, 2002: 204); **Вже не весна**, початок літа, а в **Запоріжжі** на **Хортиці** **висьохкують солов'ї** (Гончар, 2002: 423).

6. Назви будь-якої лісової ділянки, лісу, бору, гаю (**дрімоніми**): **Біловезька пуца**, **Редвуд** (**Червоний ліс**), **Булонський Ліс**, **Дібрівський ліс** тощо, напр.: **Вгостилися добре у Біловезькій пуці** (Гончар, 2002: 219); **Їздили в Редвуд** (**Червоний ліс**) – **секвовий заповідник** за кілька миль від **Сан-Франціско** (Гончар, 2002: 192); **Єлисейські поля**, чари **Булонського Лісу** і озер, що в цілому чимось нагадують **весняний краєвид Києва**... (Гончар, 2002: 179); **У Дібрівському лісі** в **Махна** підібрались **все бойовиті хлопці**: **здоров'яги**, **орли**, **дужаки!** (**Із старих записів**) (Гончар, 2008б: 405).

7. Назви будь-якого земельного наділу, ділянки, пашні, поля (**агрооніми**): **Єлисейські Поля**, **курган Скорботи**, **Ясна Поляна**, **Стрілецький степ** тощо. Напр.: **Їдемо Єлисейськими Полями**, **попід навісами** просто на вулиці **сидять люди**, **п'ють лимонад**... (Гончар, 2002: 179); **Скаржаться на Бориса Олійника**, що не запросили **Рух** до участі у відкритті **кургану Скорботи** біля **Лубен**... (Гончар, 2008б: 310); **А перед тим була Ясна Поляна** (Гончар, 2008а: 48); **Хотів побачити Стрілецький степ**, але дощ, туман – не пробитись (Гончар, 2008а: 72).

8. Назви будь-якого водного об'єкта, природного або створеного людиною, водоймищ (**гідроніми**), серед яких можна виділити назви океану або його частини (**океаноніми**), назви моря або його частини (**пелагоніми**), назви будь-якої річки (**потамоніми**), назви озера або ставка (**ліммоніми**), назви болота або болотяної місцевості (**гелоніми**): **Тихий океан**, **Японське море**, **Чорне море**, **Біле море**, **Кременчуцьке море**, **Егейське море**, **Середземне море**, **Дніпро**, **Дністер**, **Буг**, **річка Віта**, **Десна**, **Тиса**, **озеро Світязь**, **озеро Мічиган**, **Пінські болота**, **Дніпрогес**, **Океанія**, **Світовий океан**, **Атлантичне узбережжя**, **Ядранське узбережжя**, **Каліфорнійське узбережжя**, **Гаврилівська затока**, **Кагосімська затока**, **лиман Дніпровський**, **Кременчуцьке водосховище**, **Балтика**, **Патріарший мис** тощо. Напр.: **Я назвав би його перлиною Тихого океану** (Гончар, 2002: 191); **Правда**, я на **Білому морі** **виросла** (Гончар, 2002: 212); **Чаша Кременчуцького моря** (між **Чигирином** і **Н.-Георгієвськом**) (Гончар, 2002: 246); **Ні**, я не переступлю **Дніпра** (Гончар, 2002: 21); **Річка Віта** **розлилася**... (Гончар, 2002: 254); **Величезний** (завод – **І.П.**) на березі озера **Мічиган** (Гончар, 2002: 185); **Білорусія**: **оз[еро] Світязь** (Гончар, 2002: 217); **Україна** **представлена горою кавунів** у районі **Києва** і **поруч них** – **носоріг** **десь у поліській пуці** чи в **Пінських болотах** (Гончар, 2002: 132); **Ось він проїжджає шлюз на Дніпрогесі**... (Гончар, 2002: 156); **І знов він з любов'ю про Л. Тендюка**, що **зараз десь в морях Океанії** (Гончар, 2002: 364); **Землі континентів**, так само, як і **Світовий океан**, повинні **належати всім людям** – **вільно**, **безборонно**, **безкордонно** (Гончар, 2002: 431); ...і лише по краях **бує життя**, в **мальовничій оправі Каліфорнійського та Атлантичного узбережжя**... (Гончар, 2002: 187); **Потім подорож до Гаврилівської затоки**... (Гончар, 2002: 375); **Тихий білий лиман Дніпровський**... (Гончар, 2002: 288); **Взимку 1962-63 рр.** лише в **Кременчуцькому водоймищі** під **кригою** **загибло майже 500 пудів риби**. (**Дані Академії**)

(Гончар, 2002: 391); *Латиські друзі уважні, а Балтика – як явище – сувора* (Гончар, 2008а: 28); *Із-за Патріаршого мису впливає освітлений вогнями пароплав прогулянковий!* (Гончар, 2002: 426).

9. Назви будь-якого шляху сполучення (наземного, водного, підземного, повітряного) (**дромоніми**): *Дніпровський міст, Golden brige (Золотий міст), Воєнно-Грузинська дорога, Біломорсько-Балт[ійський] канал* тощо. Напр.: *Йду в місто через Дніпровський міст* (Гончар, 2002: 120); *Підвісний Golden brige (Золотий міст) – на вході до затоки – спроектував російський інженер* (Гончар, 2002: 188); *Тбілісі. Мухета. Сагурамо. Воєнно-Грузинська дорога* (Гончар, 2002: 341); *...про ентузіазм будівельників Біломорсько-Балт[ійського] каналу* (Гончар, 2002: 397).

Хрононіми. Це власні назви певного відрізка часу. Очевидним є те, що певна людина діє в певному просторі й у певному часі. Уживання назв певних часових відрізків є неминучим у діарійних записях, бо певна подія, факт за участі певної особи може конкретизуватися часовою межею: *Свято Незалежності, Великдень, Новий рік, День Перемоги, Шевченківське свято, т.зв. революція Духу, Відродження, Святвечір, Різдво, Розстріляне Відродження* тощо. Напр.: *Де ті пахоці різдвяного сіна, що його вносив дідусь на Святвечір до хати і стелив на покуті?* (Гончар, 2008б: 272); *І сьогодні ж Різдво* (Гончар, 2008б: 269); *Та й у самого Вишні почуття товариськості було високе, – це можемо сказати й про багатьох лицарів Розстріляного Відродження* (Гончар, 2008б: 266); *Великдень. Соняшно, земля підсихає, протряхає* (Гончар, 2002: 236); *Новий рік. Справжня зима, давно такої не було* (Гончар, 2002: 308).

Висновки. Незаперечним є те, що цінність такого жанру літератури, як щоденникові записи, їхня мовна специфіка та своєрідність значною мірою визначені способом послуговування категорією власних назв. Оними, застосовані як певна система у «Щоденниках» О. Гончара, сприяють виконанню багатьох завдань, поставлених автором. Проаналізовані антропоніми, топоніми та хрононіми (групи, підгрупи) засвідчують їхню органічність з іншими категоріями в мовній тканині діарійних нотаток Олеся Гончара, оскільки називають людей, а також дотичні до них події в просторі та в часі.

Перспективним, на нашу думку, залишається дослідження інших різновидів онімів (астронімів, зоонімів, прагматонімів тощо), використання яких також увиразнює мовну палітру щоденникових записів Олеся Гончара.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Белей, Л. (1995). Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ – ХХ ст. Ужгород.
- Вовк, А. В. (2020). Експресивний синтаксис у системі ідіостилію письменника (на матеріалі «Щоденників» Олеся Гончара): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпро.
- Гончар, О. Т. (2002). Щоденники: У 3-х т.: Т. 1 (1943–1967) / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. Київ: Веселка.
- Гончар, О. Т. (2008а). Щоденники: У 3-х т.: Т. 2 (1968–1983) / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. Київ: Веселка.
- Гончар, О. Т. (2008б). Щоденники: У 3-х т.: Т. 3 (1984–1995) / упорядн., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу та передм. В. Д. Гончар. Київ: Веселка.
- Ермолович, Д. И. (2001). Имена собственные на стыке языков и культур. Москва: Валент.
- Калашник, В. С., Філон, М. І. (2009). Духовні обрії Гончара-публіциста. *Українська мова*, 2, 130–133.
- Карпенко, О. Ю. (2000). Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики: Збірник наукових праць*, 4, 68–74.
- Лучик, В. В. (2010). Спроба охопити неохопне. *Українська мова*, 2, 135–140.
- Марчук, О. В. (2017). Власні назви у фентезійних творах: класифікація антропонімів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, (26) 2, 46–47.

- Мельник, М. Р. (1999). Ономастика творів Ліни Костенко: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса.
- Попова, І. С. (2017). Синтаксис простого речення (на матеріалі «Щоденників» Олеся Гончара): курс лекцій. Дніпро: ЛІРА.
- Попова, І. С. (2019). Синтаксис складного речення та тексту (на матеріалі «Щоденників» Олеся Гончара): курс лекцій. Дніпро: ЛІРА.
- Степаненко, М. (2010). Літературний простір «Щоденників» Олеся Гончара: монографія. Полтава: АСМІ.
- Степаненко, М. (2009). Духовний посил Олеся Гончара (за матеріалами «Щоденників» письменника). Полтава: ПП Шевченко Р.В.
- Степаненко, М. І. (2008). Публіцистична спадщина Олеся Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми): монографія. Полтава: АСМІ.
- Степаненко, М. І. (2012). Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника / автор і упорядник Микола Степаненко. Полтава: ПП Шевченко Р.В.
- Торчинський, М. М. (2008). Структура онімного простору української мови: монографія. Хмельницький: Авіст.
- Торчинський, М. М. (2009). Структура онімного простору української мови. Частина II. Функціонування власних назв. Хмельницький.

REFERENCES

- Belei, L. (1995). *Funktsionalno-stylistychni mozhlyvosti ukrainskoi literaturno-khudozhnoi antroponimii XIX–XX st. [Functional and stylistic possibilities of Ukrainian literary and artistic anthroponymy of the 19th and 20th centuries]*. Uzhgorod [In Ukrainian].
- Ermolovich, D. I. (2001). *Imena sobstvennyye na styke yazykov i kultur [Proper names at the intersecion of languages and cultures]*. Moskva: Valent [In Russian].
- Honchar, O. T. (2002). *Shchodennyky: U 3-kh t.: T. 1 (1943–1967) / uporiadn., pidhot. tekstiv, iliustr. materialu ta peredm. V. D. Honchar [Diaries: In 3 vols. V. 1 (1943–1967)]*. Kyiv: Veselka [In Ukrainian].
- Honchar, O. T. (2008a). *Shchodennyky: U 3-kh t.: T. 2 (1968–1983) / uporiadn., pidhot. tekstiv, iliustr. materialu ta peredm. V. D. Honchar [Diaries: In 3 vols. V. 2 (1968–1983)]*. Kyiv: Veselka [In Ukrainian].
- Honchar, O. T. (2008b). *Shchodennyky: U 3-kh t.: T. 3 (1984–1995) / uporiadn., pidhot. tekstiv, iliustr. materialu ta peredm. V. D. Honchar [Diaries: In 3 vols. V. 3 (1984–1995)]*. Kyiv: Veselka [In Ukrainian].
- Kalashnyk, V. S., & Filon, M. I. (2009). Dukhovni obrii Honchara-publitsysta [Spiritual horizons of Honchar-publicist]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 2, 130–133 [In Ukrainian].
- Karpenko, O. Yu. (2000). Pro literaturnu onomastyku ta yii funktsionalne navantazhennia [About literary onomastics and its functional load]. *Zapysky z onomastyky: Zbirnyk naukovykh prats – Notes on onomastics: Collection of sciences works*, 4, 68–74 [In Ukrainian].
- Luchyk, V. V. (2010). Sproba okhopyty neokhopne [Trying to reach the unreachable]. *Ukrainska mova – Ukrainian language*, 2, 135–140 [In Ukrainian].
- Marchuk, O. V. (2017). Vlasni nazvy u fenteziinykh tvorakh: klasyfikatsiia antroponimiv [Proper names in fantasy works: classification of anthroponyms]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Seriya: Philology*, (26) 2, 46–47 [In Ukrainian].
- Melnyk, M. R. (1999). Onomastyka tvoriv Liny Kostenko [Onomastics of Lina Kostenko's works]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odessa [In Ukrainian].
- Popova, I. S. (2017). *Syntaksys prostoho rechennia (na materialy "Shchodennykyv" Olesia Honchara): kurs lektsii [Syntax of a simple sentence (based on Oles Honchar's "Diaries"): a course of lectures]*. Dnipro: LIRA [In Ukrainian].
- Popova, I. S. (2019). *Syntaksys skladnoho rechennia ta tekstu (na materialy*

“Shchodennykiv” Olesia Honchara): kurs leksii [Syntax of a complex sentence and text (based on Oles Honchar’s “Diaries”): a course of lectures]. Dnipro: LIRA [In Ukrainian].

Stepanenko, M. (2010). *Literaturnyi prostir “Shchodennykiv” Olesia Honchara: [The literary space of Oles Honchar’s “Diaries”]*. Poltava: ASMI [In Ukrainian].

Stepanenko, M. (2009). *Dukhovnyi posyl Olesia Honchara (za materialamy “Shchodennykiv” pismennyka) [The spiritual message of Oles Honchar (based on the materials of the writer's “Diaries”)]* Poltava: PP Shevchenko R.V. [In English].

Stepanenko, M. I. (2008). *Publitsystychna spadshchyna Olesia Honchara (movni, navkolomovni y deiaki inshi problemy): monohrafiia [The journalistic legacy of Oles Honchar (language, extra-linguistic and some other problems)]*. Poltava: ASMI [In Ukrainian].

Stepanenko, M. I. (2012). *Svit v otsyntsi Olesia Honchara: aksiosfera shchodennykovoho dyskursu pismennyka / avtor i uporiadnyk Mykola Stepanenko [The world in the estimation of Oles Honchar: the axiosphere of the writer’s diary discourse]*. Poltava: PP Shevchenko R.V. [In Ukrainian].

Torchynskyi, M. M. (2008). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy: Monohrafiia [The structure of the nominal space of the Ukrainian language]*. Khmelnytskyi: Avist [In Ukrainian].

Torchynskyi, M. M. (2009). *Struktura onimnoho prostoru ukrainskoi movy. Chastyna II. Funktsionuvannia vlasnykh nazv [The structure of the nominal space of the Ukrainian language. Part II. Functioning of proper names]*. Khmelnytskyi [In Ukrainian].

Vovk, A. V. (2020). *Ekspresyvnii syntaksys u systemi idiostyliu pismennyka (na materialy «Shchodennykiv» Olesia Honchara) [Expressive syntax in the writer's idiostyle system (based on Oles Honchar's Diaries)]*. *Extended abstract of Candidate’s thesis*. Dnipro [In Ukrainian].

Анотація

Постановка проблеми. Олесь Гончар залишив у спадок не лише неперевершені художні твори, але й унікальні щоденникові записи. Кожне Гончарове слово стало важливою оцінною ознакою його щоденникового дискурсу. Вивчення мовотворчості одного з найвидатніших письменників ХХ ст. залишається затребуваним й актуальним. Не є винятком і текстові масиви діарійних записів, ємним і важливим складником яких постають власні назви (оніми). Виконуючи істотну текстотвірну функцію, вони містять також надважливу інформацію для загальної інтерпретації щоденникового матеріалу.

Мета статті – виявити та узагальнити деякі особливості організації ономастичного простору в щоденникових записах Олесь Гончара, для чого потрібно виконати такі завдання: охарактеризувати наявні дослідження специфіки та своєрідності щоденників письменника, виділити деякі загальні особливості ономастики як науки про власні назви, а також описати різновиди (групи, підгрупи) онімів залежно від позначуваного ними об’єкта.

Методи дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою, об’єктом та основними завданнями. Для виявлення і узагальнення особливостей організації ономастичного простору в щоденникових записах Олесь Гончара застосовано фундаментальне положення про системність мовних і мовленнєвих явищ. Використано метод спостереження та описовий для ґрунтового аналізу рівня метамовних розроблень досліджуваного явища загалом як і текстотвірного елемента зокрема. Методи зіставлення, систематизації та узагальнення покладено в основу виділення та опису різновидів (груп, підгруп) використаних письменником онімів. Елементи лінгвокультурологічного методу застосовано для розкриття змісту й оцінності вживаних власних назв, а елементи контекстуально-інтерпретаційного методу – для ймовірних стратегій сприйняття щоденників як особливого тексту.

Основні результати дослідження. З огляду на специфіку щоденникових записів Олесь Гончара як особливого художнього тексту можна висновкувати, що письменник у них органічно й передусім за допомогою слова поєднав такі поняття, як людина, подія, час,

простір. Найпоширенішими постають, отже, такі різновиди онімів, як антропоніми, топоніми та хрононіми. Серед антропонімів у щоденникових записах власні імена людей, прізвища, прізвиська, назви по батькові, псевдоніми, які стосуються і видатних особистостей, і менш відомих українців, і найрідніших та найближчих людей. Для реалізації певних художніх настанов Олесь Гончар функційно перебудовує антропоніми, і вони набувають переносного значення. Разом з повними офіційними формами особових імен використано скорочені форми, а також емоційно забарвлені, здебільшого пестливі, рідше згрубілі. У текстах наявні літературні оніми (фіктоніми). Однаковою мірою автор послуговується тричленною, двочленною чи одночленною моделями антропонімів. Категорія географічних об'єктів у «Щоденниках» досить розгалужена, на позначення яких ужито традиційні топоніми, серед яких виділяємо дев'ять груп (хороніми, ойконіми, урбаноніми, ороніми, інсулоніми, дрімоніми, агрооніми, гідроніми, дромоніми) з певними підгрупами. Неминучим є вживання у діарійних записах хрононімів, оскільки певна подія, факт за участі певної особи може конкретизуватися часовою межею.

Висновки і перспективи. Цінність такого жанру літератури, як щоденникові записи, їхня мовна специфіка та своєрідність значною мірою визначені способом послуговування категорією власних назв. Оніми, застосовані як певна система у «Щоденниках» Олесь Гончара, сприяють виконанню багатьох завдань, поставлених автором. Зокрема антропоніми, топоніми та хрононіми засвідчують їхню органічність з іншими категоріями в мовній тканині діарійних нотаток письменника. Перспективним залишається дослідження структури онімів, а також інших різновидів (астронімів, зоонімів, прагматонімів тощо), використання яких, безумовно, увиразнює мовну палітру щоденникових записів Олесь Гончара.

Ключові слова: щоденникові записи, Олесь Гончар, онім, антропонім, топонім, хрононім.

Annotation

Background. Oles Honchar left behind not only unsurpassed works of fiction, but also unique diary entries. Each of Honchar's words has become an important evaluative feature of his diary discourse. The study of language creation of one of the most outstanding writers of the 20th century remains in demand and relevant. The text arrays of diary entries are no exception, and the proper names (onims) are a large and important component of them. Performing an essential text-creating function, they also contain crucial information for the general interpretation of the diary material.

The purpose of the article is to identify and generalize some features of the organization of the onomastic space in the diary entries of Oles Honchar, for which the following tasks must be performed: to characterize the existing studies of the specifics and originality of the writer's diaries, to highlight some general features of onomastics as the science of proper names, and also to describe the varieties (groups, subgroups) of onims depending on the object they denote.

Methods. The choice of research methods is determined by the goal, object and main tasks. To identify and generalize the peculiarities of the organization of the onomastic space in the diary entries of Oles Honchar, the fundamental principle of the systematicity of language and speech phenomena has been applied. The observational and descriptive methods were used for a thorough analysis of the level of metalinguistic developments of the studied phenomenon in general and the textual element in particular.

The methods of comparison, systematization and generalization are the basis for the selection and description of varieties (groups, subgroups) of onims used by the writer. The elements of the linguistic and cultural method were applied to reveal the content and value of the used proper names, and the elements of the contextual and interpretation method were applied to the probable strategies of perceiving the diaries as a special text.

Results. Outlining the specificity of Oles Honchar's diary entries as a special text of fiction, it can be concluded that in these texts the writer organically and primarily with the help of the word

combined such concepts as person, event, time, space. Therefore, the most common types of onims are anthroponims, toponims, and chrononims. Among the anthroponims in the diary entries there are people's proper names, surnames, nicknames, patronymics, pseudonyms that refer to the prominent personalities, and less well-known Ukrainians, and the dearest and closest people.

To implement certain artistic instructions, Oles Honchar functionally reconstructs anthroponims, and they acquire a figurative meaning. Along with the full official forms of personal names, abbreviated forms were used, as well as emotionally colored, mostly affectionate, less often rude forms. The texts contain literary onims (fictionims). To the same extent, the author uses three-membered, two-membered or one-membered models of anthroponims.

The category of geographical objects in the "Diaries" is quite extensive, traditional toponims are used to denote them, among which we single out nine groups (choronims, oikonims, urbanonims, oronims, insulonims, drimonims, agroonims, hidronims, dromonims) with certain subgroups. The use of chrononims in diary entries is inevitable, since a certain event, a fact with the participation of a certain person can be specified by a time limit.

Discussion. The value of such a genre of literature as diary entries, their linguistic specificity and originality is largely determined by the method of using the category of proper names. Onims, used as a certain system in Oles Honchar's "Diaries", contribute to the fulfillment of many tasks set by the author. In particular, anthroponims, toponims and chrononims are in the organic cooperation with the other categories in the linguistic fabric of the writer's diary notes.

It remains promising to study the structure of onims, as well as other varieties (astronims, zoonims, pragmatonims, etc.), the use of which certainly highlights the linguistic palette of Oles Honchar's diary entries.

Key words: diary entries, Oles Honchar, onim, anthroponim, toponim, chrononim.

Стаття надійшла до редакції 19.08.2022

УДК 811.161.2'367'3
DOI 10.15421/462207

ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН» ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ

Я. Рибалка

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара
r-ji@ukr.net
orcid.org/0000-0002-8463-4195

Вступ. Наразі українці довели, що, пройшовши непростий шлях становлення і розвитку, її Збройні сили сьогодні належать до найефективніших армій світу. Такий тернистий шлях здолали й військова освіта і наука, а разом із ними й військова субмова загалом. Найкращі у світі українські вояки послуговуються досконалою сучасною військовою терміносистемою. Про це свідчать численні документи: військові статuti, галузеві словники, навчальні підручники та посібники з військової справи, монографії, дисертації тощо.

Наразі доволі широко досліджено етапи історії розвитку української військової термінології. У більшості праць предметом аналізу є писемні пам'ятки, зокрема твори красного письменства, позаяк, відтворюючи певну історичну добу, письменники використовували питомі, автентичні й запозичені терміни, які відповідали тогочасним досягненням військового ремесла. Вивчення цих історичних пластів допомагає скласти повне уявлення про систему української військової субмови. Саме тому джерелом нашого дослідження став роман Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон».

Методи та методики дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою статті, її завданнями та об'єктом. У нашій науковій розвідці використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння; лінгвістичні методи, зокрема такі, як-от: описовий метод – для планомірного аналізу військових номенів, з'ясування особливостей функціонування з урахуванням різних перехідних випадків, створення бази для лексикологічних досліджень; метод інтегративного аналізу, який покладено в основу комплексного дослідження сукупності різних аспектів утілення індивідуально-авторських комунікативних інтенцій; функціональний метод з використанням методики контекстуально-інтерпретаційного аналізу тексту.

Результати та дискусії. Мова історичних художніх творів, як відомо, двопланова за своєю природою, позаяк має поєднати у собі індивідуальну письменницьку мову та мову зображуваної епохи. Характер сполучення цих двох мовних стихій, їх обсяг, способи, прийоми введення елементів мови зображуваної епохи у тканину художнього твору зазвичай і являють собою ідіостиль авторів, залежать від їхніх уподобань, зрештою і роблять авторський стиль упізнаваним.

Роман Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» відтворює історію Холодноярської республіки, яка з 1919 по 1922 роки була осередком визвольного руху в Україні проти російської імперії, зокрема боротьбу українських повстанців проти радянської окупаційної навали у 1920-х роках. Василь Шкляр не просто описав карколомні пригоди того часу. Дуже важливо, що в основу роману покладено реальні події з посиланнями на історичні документи, зокрема, з розсекречених архівів КДБ. Робота над романом тривала понад 12 років. Автор спромігся неабияк вдало вплести у художню розповідь архівні документи, які, незважаючи на відмінну від художньої стилістику, лише додали творові реальності, підкреслили значущість описуваних подій, підтвердили правдивість фактів.

Усупереч поєднанню двох стилів, «Залишенець. Чорний ворон» читається легко. Читач отримує задоволення і від інтригуючого сюжету, і від пригодницького дискурсу.

Дбаючи про правдивість оповіді, письменник дуже точно відтворює мовну ситуацію в Україні 20-х років минулого століття, особливість якої полягала в тому, що на теренах України гостро зіткнулися два різні мовно-культурні соціуми, де насаджується радянська влада – іде збройний наступ російського більшовизму на вже визнану багатьма державами УНР. Тож для змалювання реалістичної картини тогочасного життя письменник уводить у мову роману слова, які чи то вже давно перебували в активному запасі, чи то тільки-но увійшли до лексики українців.

Наприклад: *Та ще чуднішою для нього буде інша причта на цій галявині, – це коли згодом сюди прийдуть інші люди, вони телотатимуть нетутешньою мовою, чужі, рогаті, себто в рогатих шапках-будьонівках, незнайомі чорному воронові люди, прийдуть і відміряють двадцять кроків на схід од старезного дуба і стануть копати, і викопують труну, відкриють віко, та замість отамана знайдуть там тільки записку, від якої можна було здуріти* (Шкляр, 2011: 9);

Потім ще люди стали шептатися, що козаки поховали Веремія на старому цвинтарі в їхньому-таки селі, поховали серед ночі, так, щоб навіть жінка і мати не знали, бо рано чи пізно викажуть своїми слізьми могилу отамана (Шкляр, 2011: 23);

І потяглися до Кременчука всі оті губревкоми, парткоми, БеБе, губчека, військкоми та всілякі інші «коми», яких наплодила комуна (Шкляр, 2011: 25);

За ліпших часів він би нам знадобився, чорноліський отаман Пилип Хмара таку машину колись запрягав кіньми й катав дівчат, але то ж Хмара, він навіть випускав власні гроші у своїй окрузі – ходили в його Цвітній та по інших селах тільки такі кредитки Тимчасового уряду, на яких стояла печатка-тризуб і підпис «Хмара» (Шкляр, 2011: 29);

Завжди сум оселився в Чорному Воронові після того, як зустрів її – ту, що колись присоромила його, бравого офіцера з трьома Георгіївськими хрестами на грудях, устидала тяжко й негадано, розбудивши в ньому приспаний гонор (Шкляр, 2011: 31) тощо.

Проілюстровані лексеми (*отаман, козак, губревком, БеБе, губчека, військком* і т. ін.) використано для позначення осіб, явищ, предметів, реалій, пов'язаних із минулим і здебільшого неактуальних для сучасних носіїв мови. Вони маніфестують певний етап мовної картини світу в історії та свідомості народу, є темпорально маркованими: одні з них асоціюються з періодом козаччини, інші – стосуються часів дореволюційної Росії (наприклад, *Георгіївський хрест* – «орден, яким нагороджували в дореволюційній Росії генералів і офіцерів за бойові заслуги та за вислугу років» (ВТС, 2009: 1572). І ті, й інші належать здебільшого до категорії історизмів, оскільки позначають реалії, що відійшли в небуття. Такі слова у спеціальних лексикографічних працях отримують і спеціальну ремарку, пор.: **отаман** – «1. іст. Виборний або призначений ватажок козацького війська // Представник козацької адміністрації в населених пунктах в Україні в 17–18 ст. Курінний отаман. Наказний отаман. 2. У дореволюційній Росії – начальник козачих військ і поселень, що виконують військові, поліцейські та адміністративні функції. Станичний отаман. 3. У роки громадянської війни – верховода контрреволюційних формувань. 4. заст. Ватажок, керівник // Той, хто очолює, яку-небудь виробничу і т. ін. групу людей. 5. іст. На Правобережній Україні і в Галичині – сільський староста» (ВТС, 2009: 865–866); **губревком** ← **губком** і **ревком**, де **губком** – «іст. У СРСР до районування в 1929 р. – губернський комітет РКП(б), потім – ВКП(б), ще пізніше – обком ВКП(б) і нарешті обком КПРС» (ВТС, 2009: 265); **ревком** – «іст. 1. Револьюційний комітет – назва тимчасових надзвичайних органів Радянської влади. 2. розм. Про воєнно-революційні комітети – бойові органи підготовки та проведення збройного повстання, які були створені в Росії в 1917 р.» (ВТС, 2009: 1205); **військком** – «іст. У Червоній Армії (1918–1942 рр.) – політичний керівник підрозділу; військовий комісар. 2. Офіцер – начальник військкомату» (ВТС, 2009: 186).

Історичний роман репрезентує велику кількість військової лексики, з-поміж якої чітко розмежовуються два світи: воїнів української повстанської армії, з одного боку, та червоної армії – з іншого.

Найчастотнішою у романі назвою на позначення воїна українського повстанського війська виступає слово **козак**: *Коли ми повернулися до Лебединського лісу, я зібрав козаків, прочитав угорос цей папір і передав його шеренгою, щоб кожен міг роздивитися на власні очі* (Шкляр, 2011: 30); *Так само присягаюся вам, що особисто я залишатимуся в лісі доти, поки зі мною буде хоч один козак* (Шкляр, 2011: 30–31) тощо. Значення слова **козак** у досліджуваному джерелі витлумачуємо так: воїн, який брав участь у визвольній повстанській боротьбі проти радянської окупаційної влади і вважав себе нащадком запорізьких козаків (пор.: **козак** – «1. У 15–18 ст. вільна озброєна людина, що жила на півдні України та брала участь у військових діях проти татаро-турецьких і польських загарбників; 2. У дореволюційній Росії з 18 ст. – представник військового стану, уродженець військових областей (Кубанської, Оренбурзької, Війська Донського та ін.) // Рядовий кавалерійської частини, укомплектованої з таких представників. 3. Уродженець колишніх військових областей. 4. Парубок, юнак взагалі // Молодецький ставний парубок. 5. розм. Відважний, завзятий, хоробрий чоловік; молодець. 6. Те саме, що козачок» (ВТС, 2009: 551).

Відомо, здавна образ українця асоціюється з козацтвом, із сивими традиціями запорозьких вольностей, героїчних зв'язів, славних вояків, захисників скривджених, характерників. Однак це було б неможливо без героїчних українських жінок, жінок-воїнок. Від прадавніх княжих часів українські жінки мали велику незалежність, не втратили її й пізніше, за часів української козацької держави. Українське жіноцтво не тільки зберігало свої права, свободи, але навіть розширювало їх, а суспільний устрій у козацькому краї розвивався демократичним шляхом.

Жінка-козачка володіла значно більшою свободою, ніж будь-де в іншому місті тогочасної Європи. І нарівні з чоловіками нерідко власноруч бралася до зброї, захищаючи найрідніше. Водночас жіноча складова самобутньої національної культури розвивалася не спотворено, без внутрішнього гніту. Московитське деспотичне «жена, да убоится мужа своего» в Україні не приживалося, тож жіноча свобода лишалася неторканою ще довгі століття.

За таких обставин українське жіноцтво мало найповнішу свободу самовиявлення як удома, так і в громадському житті України. Тож природньо, що традиційно для українців воїном-захисником, воїном-визволителем могла бути не лише особа чоловічої, але й жіночої статі, що підтверджується й відповідними ілюстраціями з досліджуваного твору:

– *Так, у загонах часом бувають жінки, але вони сумлінно роблять свою роботу. У Холодному Яру я зустрів козачку Дося Анілат, то вона вартувала трьох чоловіків* (Шкляр, 2011: 188);

Запорошена борошном, схожа на поторочу, вона вихопила з-під ряс револьвер. Дося не любила револьверів. Грушківська козачка Дося Анілат любила шаблю. Розгубившись, вона заточилася і вперлася спиною у двері льоху (Шкляр, 2011: 369).

Прикро, що в словниках радянської й пострадянської доби й досі слово козачка витлумачується не як фемінітив, а співвідноситься з родинними зв'язками жінки з козаком: **козачка** – «дружина або дочка козака» (ВТС, 2009: 551). Однак останні події в Україні, вважаємо, допоможуть реабілітувати велику кількість українських автентичних слів і реалій.

На позначення воїнів УПА фіксуємо такі контекстуальні синоніми: **вояк** - **козак** – **повстанець** – **гайдамака** – **бурлака** - **лісовик** – **партизан**, де лексема **вояк** як найбільш нетральне слово виступає синонімічною домінантою. Наприклад: *Із-за Збруча виступить щонайменше тридцять тисяч вояків трьома групами: генерал Безручко поведе частину війська на Київ, генерал Удовиченко – на Одесу, Тютюнник на чолі кінноти вирушить між двома арміями на Холодний Яр і зробить його центром загального руху* (Шкляр, 2011: 169) (пор.: **вояк** – «той, хто воює, б'ється з ворогом; боєць, воїн» (ВТС, 2009: 204).

Усі названі лексеми виступають контекстуальними синонімами, позаяк ужиті автором для позначення однієї реалії, наприклад, **гайдамака** – «іст. 1. Учасник народно-визвольної боротьби 18 ст. на Правобережній Україні проти польсько-шляхетського та єврейського гніту. 2. Під час іноземної інтервенції та громадянської війни 1918–1920 рр. солдат особливих кінних частин Центральної Ради, а також загонів Петлюри та Скоропадського» (ВТС, 2009: 218), пор.: *Виходити з лісу гайдамакам було не з руки (не їхня то справа – вести фронтальні бої з регулярними частинами), а червоним сунутися до лісу було вкрай небезпечно* (Шкляр, 2011: 71);

Хто б міг подумати, що заломляться такі отамани Холодного Яру, як Деркач, Семен Чучупака (двоюрідний брат Василя), Панченко, а разом із ними ще майже сотня гайдамаків (Шкляр, 2011: 70);

Думаю, що, якби не чорна безвихідь, мало хто з повстанців заломився б, пішов на амністію, зрадив ліс (Шкляр, 2011: 50).

Їх уже чотири місяці морили в Лук'янівській в'язниці і досі не розстріляли тільки тому, що не допиталися прізвищ холодноярських партизанів та підпільників, які залишилися на волі (Шкляр, 2011: 302) тощо.

Лексема **бурлака** у романі отримує авторське витлумачення: «Бурлаками називали гайдамаків, одірваних від родин. Коли на зиму повстанський рух пригасав, багато хто з козаків розходилися по домівках, щоб навесні знов повернутися до лісу. А були такі, що залишалися на всю зиму в землянках, – вони не мали куди йти, або остерігалися цього» (Шкляр, 2011: 92) (пор.: **бурлака** – «заст. Людина без постійної роботи і постійного місця проживання» (ВТС, 2009: 103). Ті повстанці, для яких ліс став постійною домівкою, називалися заприсяжені: *Після зимового затишшя повстанський рух прокидався разом із лісом. Оживали бурлаки та місцеві заприсяжені козаки, поверталися ті, хто пересидів зиму по хатах, приходили нові люди* (Шкляр, 2011: 111).

Звісно, таке синонімічне розмаїття допомагає авторові уникати тавтології в межах речення та надфразної єдності: *Приймати бій, що його нав'язує ворог, та ще й у відкритому полі – не партизанське то діло. Козаки напали на знаскоку неждано-негадано, їхньою козирною картою була несподіванка* (Шкляр, 2011: 54).

І знову згадаємо високий ступінь розвитку бойового мистецтва і усталеність військових традицій в Україні. Не дивина, що у роки створення української державності повстанські герої послуговуються споконвічною військовою лексикою. На сторінках історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон» фіксуємо так звану козацьку лексику: **курінь, кіш, отаман, гетьман, кошовий, курінний, сотник, бунчужний, хорунжий**. Адже територія, охоплена повстанським рухом, асоціюється з вільними від московитів правічними українськими землями: *Наказ вони мали один – зняти монастирські дзвони. Раз і назавжди знищити головну систему оповіщення гайдамацького краю, цієї проклятої Холодноярської «республіки», з якою довелось воювати довше і тяжче, ніж із поляками, німцями, Денікіним, Врангелем, Махном* (Шкляр, 2011: 82), а діяльність повстанців – з вільнодумними козаками: *І під голосіння черниць вони скинули монастирські дзвони (їх потім також відвезуть до Кременчука, а далі – до Харкова, як свідчення перемоги над цією новітньою Січчю, що підняла шаблі з-за прадавніх валів), отож вони з великим трудом скинули дзвони, і через те, що дуже намучилися, і від жіночих плачів так розлютилися, що запалили дзвіницю Івано-Златоустівської церкви* (Шкляр, 2011: 82).

Тож, як і колись у сиву давнину, очолювали відважних вояків УПА **отамани**: *Ворон теж його слухав і дедалі більше переконувався: отаман, котрий дозволяє ворогові вести пропаганду в своєму таборі, заслуговує розстрілу* (Шкляр, 2011: 7);

Отаман, побачивши, що для відступу немає ані шпарини, наказав розсипатися в розстрільну і показати ворогові, на що здатні козаки (Шкляр, 2011: 146) тощо.

Із значенням військового очільника фіксуємо лексему **гетьман**: *Та бракувало нам гетьмана, який придушив би анархію і самоправство* (Шкляр, 2011: 48) (пор.: **гетьман**

– «У 16 ст. виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі; від 17 ст. до 1764 р. – начальник козацького війська та верховний правитель України» (ВТС, 2009: 235).

Інші звання: *Коли вони знов зібралися під Гусаковим, Гризло, покликавши окремо старшин, сказав, що в загоні є зрадник* (Шкляр, 2011: 96), (пор.: **старшина** – «4. іст. Офіцерський чин у козацьких військах, що відповідав чинові підполковника, а також особа, що мала цей чин» (ВТС, 2009: 1386);

Ми з сотником Бойком, перечитавши це повідомлення, лупали очима то один на одного, то знов у газету (Шкляр, 2011: 129), (пор.: **сотник** – «іст. В Україні в 16–18 ст. – особа, яка очолювала сотню, обиралася спершу козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем. 2. Те саме, що сотенний. 3. Особа, яка очолювала сотню в давньоруському війську, а також у стрілецьких військах Московської держави в 16–17 ст. 4. Особа офіцерського чину в козачих військах дореволюційної Росії та кінноті періоду громадянської війни» (ВТС, 2009: 1359);

– *Нема Вовкулаки... – Нема. – Нема нашого бунчужного... Як тепер нам без нього? Він же був... був душею...* (Шкляр, 2011: 357) (пор.: **бунчужний** – «іст. Виборна особа, що мала один з найвищих військових чинів в Україні в 16–18 ст., – охоронник бунчука і командир частини козацького війська» (ВТС, 2009: 102);

Я ледве не розреготався, спостерігаючи за цією комедією, бо то й справді був мій хорунжий на прізвисько Вовкулака (Шкляр, 2011: 26), (пор.: **хорунжий** – «іст. 1. Особа, що носила прапор або корогву війська; прапороносець. 2. У 17–18 ст. в Україні особа, що входила до складу генеральної старшини й головним чином інспектувала військо, а також була охоронцем великого полкового і малого прапора» (ВТС, 2009: 1571);

Всі головні рішення ми ухвалимо на Вищій Отаманській Раді, яка призначається на 28 вересня у м. Звенигородці. Із-за кордону на Раду прибудуть знані українські провідники, зокрема генерал-хорунжий Гулий-Гуленко та заступник начальника головного повстанчого штабу полковник Ступницький (Шкляр, 2011: 204), (пор.: **генерал-хорунжий** – «друге за ступенем генеральське звання, а також особа з цим званням у військах УНР, Директорії, УПА, польських арміях тощо» (ВТС, 2009: 230).

Військові угруповання також мали традиційні назви: **коші, курені, сотні**:

У вересні двадцятого, коли в Мошнах зібралися три курені холодноярців (уже під проводом Деркача), коли надійшла Степова дивізія Костя Блакитного, підоспіли загони Лютото, Голого, Мамая – нас лише в цій місцині налічувалося тридцять тисяч, а скільки ж було по всій Україні! (Шкляр, 2011: 49) (пор.: **курінь** – «1. Легка будівля, сторожка. 2. Вбоге житло. 3. іст. Окрема частина Запорізького козацького війська // Одиниця адміністративно-територіального поділу на Січі в межах паланки. 4. іст. Житло козаків, які складали таку частину війська. 5. іст. У період громадянської війни – військова частина контрреволюційного козацтва» (ВТСУМ, 2005: 298);

Гризло вирішив розділити свій кіш на два загони – з одним Чорновус відійде до Лебедина (Шкляр, 2011: 43) (пор.: **кіш** – «1. У Київській Русі в 11–13 ст. і в Україні в 14–18 ст. – військовий табір, обоз. 2. Місце перебування запорізьких козаків» (ВТС, 2009: 543), а відтак і відповідні військові чини – **курінний, кошовий** тощо: *Колись офіцерові ударного батальйону смерті Черноусову навіть уві сні не могло привидітися, що він стане курінним 25-го Черкаського куреня і, зупиняючи ешелони на станції Бобринській, ставитиме до муру тих солдатів та офіцерів, з якими пліч-о-пліч ішов за «царя і отечество»* (Шкляр, 2011: 35) (пор.: **курінний отаман** – «виборна особа, що керувала куренем; ватажок куреня» (ВТС, 2009: 598);

Він, Гризло, цього не зробив, бо на Звенигородщині його знають усі як кошового Вільного козацтва (Шкляр, 2011: 44) (пор.: **кошовий** – «іст. Вождь, отаман на Запорізькій Січі» (ВТС, 2009: 581); – *Відкіля будеш? – змріяв він Чорновуса очима. – Тільки не крути хвостом, бо моя шабля зразу чує брехню. Чорновусові не було чого кривити душею, і Гризло йому повірив. Та і як не повірити землякові, якщо отаман навіть*

пригадав його батька – знався-бо чи не з усіма лісниками в окрузі. – Приставай до мого **коша**, – запропонував Гризло (Шкляр, 2011: 38).

Крім козацьких, у романі представлено ряд лексем, що з'явилися в українській військовій субмові під впливом російської: **ад'ютант, вістовий, ординарець**. Так називали осіб, що перебували при командирі (штабі) для виконання службових доручень:

*Гості нервово виглядали нас на просіці і вже хотіли їхати геть, аж тут із лісу викотився на гнідії Ларіон Загородній зі своїм **ад'ютантом** Тимошем Компанійцем і ще одним козаком (Шкляр, 2011: 186), (пор.: **ад'ютант** – «військовослужбовець (звичайний офіцер), що перебуває при командирі для виконання службових доручень» (ВТС, 2009: 14);*

*Ще за тиждень **вістовий** приніс поголоску: наступної суботи у клубі цукрового заводу збереться чи не вся повітова верхівка, приїде начальство зі Шполи, Звенигородки, Кальниболота, щоб відгуляти свято врожаю (Шкляр, 2011: 55), (пор.: **вістовий** – «той, хто виконує доручення командирів штабу; посильний» (ВТС, 2009: 190);*

*Тож я вирішив узяти собі за **ординарця** Ходю (Шкляр, 2011: 120), (пор.: **ординарець** «військовослужбовець, на якого покладено обов'язки виконувати різні доручення командира або штабу» (ВТС, 2009: 154).*

Описуючи протилежний військовий контингент, автор уживає лексеми **червоноармієць, будьонівець, комісар**. Наприклад: *Тут, біля дверей, стояло двоє **червоноармійців** у білих кітелях, вони перевіряли документи, а перед деякими начальниками тільки витягувалися у струну й віддавали «честь» (Шкляр, 2011: 57); За активістами і всякою босотою сиділи в останніх рядах, тримаючи між колін гвинтівки, три десятки **червоноармійців**, – цих нагнали сюди охороняти поважне зібрання (Шкляр, 2011: 58), (пор.: **червоноармієць** – «іст. Рядовий воїн Червоної армії» (ВТС, 2009: 1597);*

*Яша Гальперович звелів водієві зупинитися, аби розпитати в **будьонівці**, чи не чути тут на дорогах контри (Шкляр, 2011: 26); Сміливіці кавполку, побачивши, що до хутора втікають **будьонівці**, а слідом за ними женеться якась банда, з криками «ура» рвонули в атаку на переслідувачів (Шкляр, 2011: 54); (будьонівець – те саме, що й червоноармієць; пов'язано з прізвиськом С. Будьонного, воєначальника СРСР, учасника російської збройної інтервенції в Україну 1917–1921 рр..).*

*Або: Один, щоправда, якимось таки прослизнув поміж оглашеними **«будьонівцями»** й кинув ноги на плечі (Шкляр, 2011: 53); Далі теж усе відбувалося весело, а подекуди й зовсім кумедно. Уже верст через десять наші **«будьонівці»** наштотхнулися на кінний відділ міліції, який нишпорив на дорогах спільно з летючим загonom ББ (Шкляр, 2011: 53); Вершники взяли загін Дерези в щільне кільце і тільки тоді, як наблизилися майже впритул, він захвилювався: зношене обмундирування **«будьонівців»** та їхні неголені щоки сколихнули в ньому ще неусвідомлену тривогу (Шкляр, 2011: 116). Шкляр подає слово у лапках, позаяк описано військову хитрість повстанців, коли вони перевдяглися в червоноармійців.*

Слово **комісар** на російському ґрунті розширило свою первісну семантику (пор. лат. *commissare* – «посилати з місією») і почало вживатися не лише на позначення посадової особи, наділеної урядом особливими повноваженнями, а й військового командувача: *Так отож після тієї поразки більшовики знов заговорили про амністію, і сам **комісар** 145-ї дивізії Дибенко запросив нас до свого штабу в Звенигородку на переговори (Шкляр, 2011: 120);*

*Невдовзі всі почули про отамана Веремія. Отаман-вітер. Сьогодні він у Гунському лісі, а завтра вже на станції Фундукліївка перевіряє документи в **більшовицьких комісарів** чи десь під Златополем товче продзагін, який виїхав дерти «развійорстку» (Шкляр, 2011: 46);*

Тепер він стояв спантелечений, намагаючись угадати, чи перед ним і справді **червоний комісар**, чи перевдягнутий гайдамака, який прийшов витрясти з нього душу (Шкляр, 2011: 253).

У романі Василя Шкляра фіксуємо фемінітив і на позначення жінки-червоноармійки - **комісарша**. Однак навіть у словотвірних засобах виразно проглядає відмінність світоглядних бачень образу жінки в українців і росіян. Суфікс -ш-, утворюючи фемінітив, вносить до лексичного значення слова додатковий компонент: генеральша – це не жінка на генеральській посаді, а дружина генерала, директорша – це дружина директора. Тож слово **комісарша** у мовленні повстанців набуває зневажливого відтінку й уживається як розмовний варіант, яким послуговувалися воїни УПА для номінації відповідної особи жіночої статі: – *Гризлові я сказав, що брат потрапив у засідку «красних соколят». Ще встиг спроводити на той світ **комісаршу**, а тоді і його припечатали* (Шкляр, 2011: 106).

Згадано у романі й назви чинів царської армії **юнкер** (у російській армії та флоті до середини 60-х років 19 ст. – доброволець (рядовий або унтер-офіцер) із дворян, який, прослуживши певний термін, міг стати офіцером (ВТС, 2009: 1644)), **штабс-капітан** (у дореволюційній російській армії – офіцерський чин у піхоті, артилерії та інженерних військах, рангом вищий поручика і нижчий капітана (ВТС, 2009: 1631)), **поручник** (офіцерське звання у царській армії, наступне після чину підпоручика (ВТС, 2009: 1073)):

*У Ворона (тоді ще не Ворона, а **штабс-капітана** Черноусова – зробили в армії з Чорновуса) за плечима вже була Омська школа прапорщиків, була війна «за царя і отечество», потім за «душку Керенського», де він сам напросився до ударного батальйону смерті і не раз ходив попідручки з кістлявою свашкою. Першого «георгія» отримав за те, що під обстрілом німців зняв із колючого дроту вже мертвих трьох **юнкерів** <...> **Штабс-капітан** Черноусов, відповідаючи на запитання **поручника**, затинався, немов контужений* (Шкляр, 2011: 31).

Військовий колорит епохи допомагають відтворити і назви військових угруповань (здебільшого запозичені назви – для російських військ: *кінний відділ міліції, летючий загін ББ, регулярні частини, батальйон, дивізія та ін.*, українські – для воїнів УПА: *загін, сотня, курінь, кіннота та ін.*), і назви зброї: *шабля, револьвер, гвинтівка та ін.*, і назви одягу: *обмундирування, гімнастерка, мундир, кітель, шинеля, будьонівка та ін.*, інші військові терміни: *фронтальні бої, головна система оповіщення, штаб, шеренга, генерал, полковник, солдат, офіцер та ін.*

Висновки. Отже, у творі «Залишенець. Чорний ворон» Василю Шкляру вдалося створити особливу візію тогочасної України: завдяки уведенням у сюжет документів, численних військових термінів і номенів, реалістичною системою образів. Вони дали змогу авторові подати повну картину дійсності та стали своєрідним свідченням того, як, водночас збагачуючись новими лексемами, українська військова терміносистема розвивається на ґрунті колишніх героїчних звершень.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бусел, В. Т. (Ред.) (2009). Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун».
- Ковальова, Т. В. (2005). Великий тлумачний словник української мови. Харків: Фоліо.
- Шкляр, В. М. (2011). Залишенець. Чорний Ворон. Харків: Клуб сімейного дозвілля.

REFERENCES

- Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpen: VTF «Perun» [in Ukrainian].
- Kovaliova, T. V. (2005). *Velyky tлумachnyi slovnyk ukrainskoyi movy [The big explanatory dictionary of Ukrainian language]*. Kharkiv: Folio [In Ukrainian].

Shkliar, V. M. (2011). *Zalyshanets. Chorhy Voron [Raven]*. Kharkiv: Club of the family leisure [In Ukrainian].

Анотація

Постановка проблеми. На сьогодні доволі широко досліджено етапи історії розвитку української військової термінології. Матеріалом для вивчення цієї субмови у минулі історичні періоди зазвичай слугують писемні пам'ятки, зокрема твори письменства, позаяк, відтворюючи певну історичну добу, письменники використовували питомі, автентичні й запозичені терміни, які відповідали тогочасним досягненням військового ремесла. Тож вивчення цих історичних пластів допомагає скласти повне уявлення про систему української військової субмови. Саме тому джерелом нашого дослідження став історичний роман Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон», у якому репрезентовано велику кількість військової лексики, з-поміж якої чітко розмежовуються два світи: воїнів української повстанської армії, з одного боку, та червоної армії – з іншого.

Мета нашого дослідження – виявити й описати особливості функціонування військових номенів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон».

Методи та методика дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою статті, її завданнями та об'єктом. У статті використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, порівняння; лінгвістичні методи, зокрема такі, як-от: описовий метод – для планомірного аналізу військових номенів, з'ясування особливостей функціонування з урахуванням різних перехідних випадків, створення бази для лексикологічних досліджень; метод інтегративного аналізу, який покладено в основу комплексного дослідження сукупності різних аспектів утілення індивідуально-авторських комунікативних інтенцій; функціональний метод з використанням методики контекстуально-інтерпретаційного аналізу тексту.

Основні результати дослідження. Аналіз твору показав, що тогочасний колорит епохи допомагає відтворити ціла система військових номенів: і назви військових чинів та посад, і назви військових та збройних угруповань, і назви зброї та спорядження, і назви одягу, і слова на позначення тактики та стратегії тощо.

Висновки і перспективи. Унаслідок уведення у сюжет документів, численних військових термінів і номенів, реалістичною системою образів, Василь Шкляр у романі «Залишенець. Чорний ворон» створив особливу візію України 20-х років ХХ століття. Використання військової лексики дало змогу авторові подати повну картину дійсності та стало своєрідним свідченням того, як, водночас збагачуючись новими лексемами, українська військова терміносистема розвивається на ґрунті колишніх героїчних звершень. Вивчення цих історичних пластів допоможе скласти повне уявлення про систему української військової субмови.

Ключові слова: субмова, військова лексика, значення слова, термін, лексема, номінація, синонім, архаїзм, неологізм.

Abstract

Background. Nowadays the history of Ukrainian military terminology is widely examined. The material for studying this sublanguage during past historical periods are the written records, especially literary works considering that describing a certain historically period writers used specific, authentic and adopted words which correspond with contemporary warfare achievements. So studying of these historical layers helps to create a view of Ukrainian military sublanguage system. Therefore, our research source is Vasyl Shkliar's historical novel "Raven". Which represents a large amount of military vocabulary that divides 2 different worlds: the world of Ukrainian Insurgent Army and the Red Army's world.

Purpose of our research is identifying and description of peculiarities of military nomens functioning according to Vasyl Schkliar's novel "Raven".

Methods. *The choice of research methods is determined by the article's goal, its tasks and object. There are also used general scientific analysis and synthesis methods, comparance, linguistic methods e.g. descriptive method which is used for the systematic analysis of military nomens, clarification of functioning peculiarities considering different transitional cases, creation of the basis for the lexicological researches, the integrative analysis method which is fed into the database of a comprehensive study about totality of the different aspects of author's individual communicative intentions implementation, the functional method with usage of contextual and interpretational text analysis methodic.*

Results. *The novel analysis has showed that the system of military nomens helps to recreate contemporary coloring of the era.*

Discussion. *As a result of usage of historical documents, numerous military terms and nomens, the author creates a special view of Ukraine in 20's years of century XX. The usage of military vocabulary has helped author to convey a complete picture of reality and became the evidence that Ukrainian system of military terms is developing on the basis of the heroic past and being enriched with the new modern lexemes. The studying of these historical layers helps to create a view of Ukrainian military sublanguage system.*

Keywords: *sublanguage, military vocabulary, word meaning, term, lexeme, nomination, synonym, archaism, neologism.*

Стаття надійшла до редакції 12.09.2022

УДК 811.161
DOI 10.15421/462208

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІКА ЯК МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

Л. Семак,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

semak.l.a@dsau.dp.ua

orcid.org/0000-0002-2495-4680

Вступ. Українська лінгвістика ХХІ століття постійно поповнюється актуальними працями, у яких важливою проблемою анонсована художня комунікація. Науковці, опрацювавши й осмисливши попередній лінгвістичний досвід вивчення художнього тексту, обирають об'єктом своїх досліджень різнопланові жанри цього динамічного явища й способи зашифрування в них намірів автора. На сьогодні вже є і статечні дослідження, у яких продемонстровано абсолютно новий погляд на вже відомі стилістичні засоби – із зміщенням їх акцентів від узуального до контекстуального й дискурсивного, але залишається і багатий, досі не вивчений художньо-літературний пласт, що потребує потрактувань у межах низки лінгвістичних галузей.

Феномен сучасної української жіночої прози останнім часом усе частіше опиняється під прискіпливою увагою мовознавців і літературознавців. Літературні критики презентують цей масив творів як новий жанрово-стильовий рубікон, якому притаманні нові теми, форми зображення дійсності, виражально-зображальні засоби. На думку Р. Харчук, «сучасні жіночі прозові твори стають помітними завдяки виразному жіночому погляду на світ, і тому, що жіноча проза – це інший стиль мислення і письма, інша манера мови, інший тон» (Харчук, 2008: 15). Побувають різні погляди на питання про те, чи слід розглядати тексти, написані жінками, як самостійну царину словесності. Для осмислення явища жіночої прози з середини 90-х років у літературознавстві починають досліджувати термін «гендер» (Гамоліна & Соловей, 2021: 225), і досі науковці постійно наголошують на тому, що єдність сучасної української жіночої прози полягає в так званому гендері. Частково вирішеними можна вважати літературознавчі й культурологічні проблеми виокремлення жіночої прози в загальному українському літературному процесі, моделей і нарративних стратегій, світоглядно-тематичної сутності творів, концептології жіночої прози. Проте в лінгвістиці наразі немає праць, у яких здійснено докладний усебічний аналіз мови сучасних прозаїкинь. Мовознавці вже студіювали неологізми, okazіоналізми, евфемізми й жаргонізми, що побувають у художньому дискурсі письменниць. Проте лексичні синоніми, що маркують мову сучасних українських прозаїкинь – Е. Андіївської, О. Забужко, К. Калитко, М. Матіос, С. Пиркало, І. Роздобудько та ін. – і відбивають оригінальний жіночий мовний стиль, залишаються поза скрупульозною увагою науковців. Цим умотивуємо актуальність нашого дослідження.

Мета цієї статті – описати лексичні синоніми, що по-особливому фігурують у сучасній українській жіночій прозі та є функціонально релевантними мовностилістичними засобами.

Методи й методика. У статті використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу; лінгвістичні методи, із-поміж яких описовий і дистрибутивний метод, методи лінгвостилістичного й контекстуального аналізу; метод компонентного аналізу, застосований для встановлення лексичних значень багатьох лексем, а також інтегральних і диференційних сем, що стали підставою для семантичного зближення / протиставлення в художньому дискурсі.

Результати й дискусії. Явище синонімії пронизує всі мовні рівні. Аналізуючи стилістичні особливості синонімів, зауважуємо, що на основі синонімії словосполучень і фразеологізмів можуть вибудовуватися синонімічні ситуації в художньому тексті. Звукові, граматичні, синтаксичні синоніми не презентують особливої авторської манери письма. Найпоказовішим явище синонімії є для лексико-семантичного рівня.

У мовній системі функціонує багато лексичних одиниць, що позначають одну реалію, поняття. Автор, створюючи текст, шукає найвлучнішу з них, щоб емоційно й експресивно увиразнити власну оповідь. Синоніми такого зразка характеризують саме мову художнього тексту, свідчать про особливості мовостилію письменника, тому їх потрібно кваліфікувати як ознаку індивідуальної авторської манери письма. Вивчення лексико-синонімічного рівня мови художніх творів українських письменників / письменниць починається ще на початку ХХ ст. З'являються дослідження В. Ільїна (1939), виконані на матеріалі лексичної синоніміки Т. Шевченка, І. Ощипко (1955) – про лексико-синонімічний рівень художніх творів І. Франка, І. Олійника (1957) – про синонімічні одиниці лексики в поезіях Лесі Українки, Л. Паламарчука (1955) на матеріалі лексичної синоніміки художніх творів М. Коцюбинського, Г. Колесника (1963) – про лексичну синоніміку поетичної мови М. Рильського, А. Бевзенко (1963) – про синонімічне багатство мови Михайла Стельмаха, М. Фащенко (1968) – про синоніміку у творах Олександра Довженка, А. Порожнюк (1986) – про одиниці лексико-синонімічного рівня художніх творів Олеса Гончара, Г. Горох (1995) – про лексичну синоніміку художніх творів Уласа Самчука. Спостережено, що лексичні синоніми як мовностилістичні засоби у творах письменників / письменниць загалом нерідко ставали предметом лінгвістичних досліджень, проте наразі осмислення синоніміки потребує синтезування традиційних лексикоцентричних і модерних антропоцентричних підходів.

Явище близькозначності слів сьогодні слід розглядати, спираючись на розуміння лексичного значення як складної багатокомпонентної семантичної структури слова, що її можна встановити за допомогою компонентного аналізу і яка є ієрархічно впорядкованою конфігурацією сем, що співвідносяться з аспектами її денотативного, сигніфікативного, конотативного й прагматичного значень. Чіткого й точного механізму виявлення додаткових емоційно-оцінних компонентів у семантичній структурі лексичних синонімів, що маркують художній дискурс, на жаль, досі не вироблено. З'ясувати конотативні й прагматичні складники у семантичній структурі словозближень можна методом компонентного аналізу, що застосовують для ідентифікації значень синонімів, які в лінійних контекстах трансформували або розширили свою семантичну структуру; методом контекстуального аналізу, що дає змогу коментувати виражальні можливості синонімів, а також дискурс-аналізом – для виявлення функціонального й прагматичного потенціалу синонімів.

Основним критерієм встановлення синонімії між мовними одиницями є пошук інтегральної семи, спільної прихованої, потенційної, оказіональної семи, що стали підставою для словозближення. Однак визначити синонімічні відношення між словами не можна без інформації про ситуацію спілкування – художній контекст, оскільки він сприяє реалізації певного – первинного чи метафоричного значення слова й на цій основі семантичному зближенню слів. Наприклад, у висловленні ... *«О, не журися за тіло», – як із тим усім було жити в безпросвітності совкових сімдесятих? Щемне, незрозуміле життя, впале, от уже правда – як зі скелі в прірву, в наскрізь безживну добу, – як у залетілої не в те вікно пташки...* (Забужко, 2020: 113) виділені слова є синонімами, оскільки розвивають спільне семантико-стилістичне значення, передають осуд, зневагу, зумисно підкреслене негативне ставлення до життєвих обставин, історичного проміжку, що його письменниця уточнено називає *безпросвітними совковими сімдесятими*.

У художньому тексті сучасної української жіночої прози натрапляємо на численні лексичні синоніми, що формують особливу манеру висловлення. Лексичні синоніми в художньому дискурсі сучасної української жіночої прози найвиразніші тоді, коли постають як:

1. Слова, що відрізняються відтінками в основному лексичному значенні, тобто відбивають різний ступінь вияву ознаки: *І тато залюбки хрунав смачні, солодкі сухарики: тато великий, сильний, мужній, найсильніший у світі – з ним нічого не може трапитися... тато випробовував літаки* (Бічуя, 2010: 6). Синонімами у наведеному реченні є слововживання *великий, сильний, мужній* зі спільним значенням «який має силу і твердий характер». Усі виділені лексеми мають розгалужену семантику. У структурі основного лексичного значення кожного синоніма вже були закріплені потенційні семи ‘особа чоловічої статі’, ‘велика фізична сила’, ‘сильний характер’, ‘розвиненість’, ‘загартованість’, ‘влада’, що стали інтегральною основою для словозближення в контексті. Диференційними семантичними відтінками, що зумовили особливості функціонування лексем, є ‘статева належність’, ‘зміст ознаки’, ‘величина’, ‘міра вияву ознаки’.

2. Слова, що мають відмінні експресивно-емоційні оцінки: *Хоч скільки він (орел) кидався на здобич, усе чомусь вислизало з пазурів, і того дня змучений, голодний і обшарпаний орел явився до гадюки без гостинця* (Андієвська, 2019: с. 69). У контексті виділені слова розвинули спільне значення «який вибився із сил» на основі інтегральної семи ‘занедбаний вигляд’. Слововживання мають різні оцінні відтінки, оскільки *змучений* є лексемою з нейтральним значенням, тоді як *обшарпаний* відбиває зневажливе ставлення.

3. Слова, що зближуються значеннями й одночасно відрізняються семантичними відтінками та стилістичними потенціями: *Всяка загайка, моняння й потуги пояснити, яка ти насправді хороша, автоматично роблять тебе співучасницею твоїх нападників, ще заки встигаєш перевести дух* (Забужко, 2020: 283). Авторський новотвір *моняння*, очевидно, має індивідуально-авторське значення «намагання щось зробити», а лексема *потуги* передає семантику «відчайдушна спроба здійснити щось». Виділені іменники реалізують у реченні спільне значення «дія, для виконання якої докладають великих зусиль», що постало на основі архісеми ‘дія’, інтегральної семи ‘наполеглива дія’. Такі синоніми вступають в особливий тип семантичних відношень з актуалізацією поняття індивідуально-стильової норми.

4. Слова, що зближуються семантичними відтінками за певних комунікативних умов: *Про це він думав і згодом, але вже значно чіткіше і свідоміше* (Бічуя, 2010: 14). Виділені прислівникові слововживання, семантично підпорядковані дієслову *думав*, синонімізуються внаслідок набуття спільної семи ‘зрозуміло, цілком ясно’.

5. Контекстуально поєднані значеннями слова, одне з яких є авторським новотвором: *Батькова квартира була незатишна і забарложена* (Бічуя, 2010: 32). Авторський неологізм *забарложена*, утворений від іменника *барліг*, що в одному з похідних значень вказує на неохайне, переповнене зайвим житло, разом із слововживанням *незатишна* набули в проілюстрованому контексті спільного значення «незручне для життя чи перебування приміщення».

Зближення понять, відбите мовними одиницями, оприявлює складну мисленнєву діяльність індивіда – письменника / письменниці, який здавна усвідомив системну тотожність / близькість багатьох фактів навколишнього світу, напр.: *родина, сім'я; любий, милий; гидкий, бридкий; безмежний, безкрайній; говорити, казати, вимовляти, висловлювати; іноді, інколи* та ін. Тому «традиційні» узуальні синоніми, ужиті в одному контексті, по-особливому увиразнюють текст, передають прагматику висловлення, як-от у реченні з Казки про гуску, яку змушували нести прості яйця замість золотих Емми Андієвської: *...але того дня, коли гуска сподівалася, що нарешті, замість золотого яйця, вона знесе свіже, як усі порядні гуски, на її велике горе й розчарування вона знесла діамантове яйце...* (Андієвська, 2019: 63) У стилістичному значенні зближених слів *горе, розчарування* на перший план виступає інтегральна сема ‘душевне страждання’ (ідеться про те, що гуска довго чекала, що буде такою, як усі). Такі синоніми в межах художнього контексту викликають у читачів низку прагматичних смислів на зразок: ‘соціостереотип’, ‘ординарність’, ‘соціальне неприйняття’, ‘поглум’, ‘власна нікчемність’, ‘розпач від нездійсненого очікуваного’.

У сучасному мовознавстві домінує функціонально-семантичний напрям дослідження слів, зокрема й синонімів, метою якого є синхронне вивчення функціонування семантики одиниць лексико-синонімічної парадигми. М. Фабіан зауважує, що «за такого підходу вивчають семантичну фіксацію слова в процесі спілкування й експліцитно визначають його семантику через сукупність потенційних типових сполучень, де зафіксоване дане слово» (Фабіан, 2014: 7). На думку В. Красавіної, саме функціональний підхід до вивчення синонімії дає змогу «включати в синонімічний ряд не лише слова у своєму прямому значенні, але й ті, що називають одне й те ж саме поняття об'єктивної дійсності у своєму вторинному, переносному значенні» (Красавіна, 2019: 184). Наприклад, у реченні *Дістатися до нашого міста означало врятуватися, його стіни були міцні й неприступні – об ці скелі розбилося вже так багато штурмів, а ще більше було попереду* (Калитко, 2019: 7) контекстуальні атрибутивні синоніми *міцні й неприступні* у зв'язку зі слововживанням *стіни*, яке вони пояснюють, мають спільне значення «який добре укріплений; захищений».

Під час студіювання синоніміки визначальне місце належить синонімічному ряду, а саме питанню, чи існує взагалі в художньому тексті синонімічна парадигма в традиційному її розумінні. На нашу думку, синонімічний ряд слід розуміти як мікросистему в синонімічній системі мови, а також спосіб упорядкування синонімів. Розмаїття синонімічних рядів формує лексичну синоніміку. Проте синонімічний ряд як парадигма загальномовних лексем не є визначальним і релевантним для художнього дискурсу, оскільки увагу слід зосереджувати на тих низках синонімічних мовних одиниць, складниками яких нерідко є емоційно, експресивно, стилістично забарвлені лексеми, індивідуально-авторські новотвори, що оприявнюють оригінальну мовну манеру прозаїкинь. Сукупності синонімів є виразними константами ідіостилів письменниць, коли в художніх текстах формують різні стилістичні фігури – ампліфікації, градації, парцеляції, синонімічні антонімізації тощо, наприклад: *Шеф прочитав – розсердився: ти, каже, рекомендацію в партію їй даєш, чи що?.. Але все ж таки загальмували, не дали ходу... Передумали* (Забужко, :); *Либонь, ще й заробив на тому, нові власники каналу відсипали за мовчанку: попередження а чи легкий шантаж – яка різниця. Головне – шоу притримали: загальмували, не дали ходу, зринає їй у пам'яті голос Павла Івановича (file deleted), – а вже був закинутий гачок...* (Забужко, 2020: 805). У наведених контекстах спостережено ампліфікаційні нанизання синонімів, що розширюють семантичну характеристику наведеної дії.

Принцип організації лексичних синонімів у художньому тексті належить до категоріальних ознак мовостилію сучасних українських прозаїкинь, пор.: *Ія попливла йому в руки – чиста, безвольна, легка, звільнена від забрал і шор, від страждань і самоз'їдання, – і нарешті вже не самотня* (Матіос, 2001: 143). Комбіновані й нанизані у такий спосіб виділені словозближення мають стилістичне значення. Лексеми *чиста, безвольна, легка, звільнена*, що мають спільне значення «стан, сповнений почуттів і прагнень», семантично протиставлені наступним синонімам *забрала, шори; страждання, самоз'їдання*, що відбивають значення «вияв фізичного чи морального болю, який зумовлений позбавленням волі». Одночасне семантико-смілове зближення й протиставлення надає тексту експресії, особливої виразності, оскільки дає змогу узагальнити емоції і якнайточніше передати почуття. Синоніми такого зразка є формальними й стилістичними показниками мовної практики українських прозаїкинь.

Достеменно невідомо, від чого саме залежить частотність уживання синонімів чи синонімічних нанизувань. Припускаємо, що саме спосіб мовомислення, індивідуально-авторська творча манера відбиття художньо-естетичної реальності зумовлює функціонування синонімів у мовному акті: *... і три парки – мама, тьотя Люся, баба Тетяна – повертають до неї обличчя з однаковим виразом – тим спокійним, всерозуміючим і погідним водночас, що з'являється на жіночих обличчях від знайомости з найтяжчим і найважливішим людським трудом на землі, – озираються, придивляються: спить? прокинулась?* (Забужко, 2020: 796). Монологічні довгі висловлення, що межують із потоком

свідомості, у тексті О. Забужко нерідко насичені синонімічними нанизваннями, що є різновидом мовностилістичних ускладнень і уточнень.

Оцінне й емоційно-експресивне забарвлення синонімів, що функціонують у художньому дискурсі письменниць, демонструє широкий спектр відтінків – від жартівливо-іронічного до сардонічно-жаргонного маркування, пор.: *Але кожен, до кого хоч і як уклінно зверталися упирі, відпекувався і відхрещувався від такої праці* (Андієвська, 2019: 35); *Адже ж і найдурніше гадюченя, ніколи не виявило б скільки тупости, незграбности й браку здорового глузду, як цей володар висот, звинністю, силою і розумом якого я ще недавно захоплювалася* (Андієвська, 2019: 73). У першому висловленні авторка з насмішкою розповідає про бажання упирів-батьків знайти няньку-людину для свого упиреняти, який живиться людською волею, і в удавано позитивному тоні пояснює, що від такої роботи всі відмовляються. Синонімізацію в прямих розмовних значеннях лексем *відпекуватися*, *відхрещуватися* і передану спільну іронічну семантику «всілякими засобами відмовлятися від когось, чогось» легко розпізнати. Усі вчинки героїв казок письменниці Е. Андієвська зазвичай зображує на контрасті одвічних моральних цінностей *добро – зло, розум – обмеженість, щирість – підступність* та ін. Логічне протиставлення таких понять закріплене і в системі української мови, пов'язане з виникненням асоціацій та оцінок у свідомості мовців. У такий спосіб оформлене друге висловлення, що його маркують синоніми *тупість, незграбність – звинність, сила, розум*, які перебувають між собою у відношеннях опозиції на підставі компонентів значення 'розсудливість' – 'нетямущість', 'спритність' – 'неповороткість'. Виділені ряди синонімів протиставлені й емоційно-експресивним забарвленням через семи 'розмовний стиль' – 'книжний стиль', 'приниження' – 'піднесення'.

Синоніміка тісно пов'язана із прагматикою висловлення, оскільки є одним із засобів утілення авторського комунікативного задуму, ствердження авторської позиції і переконання читача. Наприклад, у висловлюваннях *Колись серед упирів знайшлося таке кволе, малесеньке й слабосиле упиреня, що батьки тяжко зажурилися, зважачоючи, чи їхня довгоочікувана дитина взагалі будь-коли ступить у їхній слід, щоб продовжити славу й гідність упирячого роду* (Андієвська, 2019: 33); *... вибач, серденько, але я не в змозі довше зносити цього отерпу безумної, вселенської ніжності, якою підпливаю, мов кровотечею, цього нутрянного, черевного, животинного жалю...* (Забужко, 2020: 23). Наведені та багато інших словозближень, що маркують лінійні контексти художніх творів прозаїкинь, привертають увагу читача, який має по-своєму розпізнати й усвідомити наміри письменниць щодо синонімічних нанизвань. Синонімічні нанизвання такого зразка є виразною рисою художнього дискурсу сучасної української жіночої прози.

У контексті жіночої прози читачі розпізнають синонімічні лексеми, водночас осмислюючи їх як оцінню й змістово навантажені одиниці – прагмеми: у контексті есе зі збірки «Кухня Егоїста» С. Пиркало *Мій імідж ніжної тендітної принцеси опинився під загрозою...* (Пиркало, 2007) наявний виразний прагматичний зміст – позитивне уявлення про принцесу, що стало підставою синонімізації слів *ніжний, тендітний*. Потенційними прагматичними компонентами, що актуалізували спільне значення контекстуальних синонімів, вважаємо такі смислові обертони: 'досконала форма', 'витонченість', 'приємний вигляд'; *конотатема* – У реченні з роману Ірен Роздобудько «Якби» *Тепер мені навіть здалося, що упізнала цю огидну, тлусту, невиразну пику* (Роздобудько, 2012) слово *огидний*, що має в закріпленому словнику значенні постійний компонент 'поганий', синонімізується із *тлустий* (гладкий, огрядний (про людей) – *невиразний* (який не відображає внутрішніх якостей людини), тим самим надаючи їм негативної суб'єктивної оцінки всій синонімічній низці слів.

Синонімічні нанизвання можуть відбивати сукупність світоглядних і національно-духовних знань письменниць. Такі додаткові відомості закріплюються в структурі значень синонімів у якості комунікативних прагмем, до яких ми вналежнюємо і гендерні прагмеми, що відбивають гендерну специфіку усвідомлення постатей комунікантів, ситуації

комунікації. Наприклад, у реченні *Я була сама щирість і відкритість* (Забужко, 2020: 711) у структурі значень виділених слів наявний спільний компонент прагматичного характеру ‘жіноча відвертість’. Поєднуючи слова й оформлюючи комунікативну ситуацію в такий спосіб, авторка, на нашу думку, цілком свідомо намагається вплинути на читачів, примусити повірити відвертості й люб’язності героїні.

Виразною стилістичною тенденцією художнього дискурсу сучасної української жіночої прози є гендерна суб’єктивізація висловлення. У досліджуваному дискурсі стилістично й гендерно маркованими є численні синоніми з абстрактним значенням, що номінують поняття, які не мають реального втілення, сприймаються уявою, указують на узагальнені назви процесів, почуттів, емоцій, дій. Наприклад: *Крім того, він, віслюк, справді повівся дуже шляхетно, врятувавши від смерті члена їхньої громади, а кожен добрий вчинок треба вшановувати й прославляти, бо невдячність – перший крок до зла, а тим самим і до хаосу й небуття* (Андієвська, 2019; с. 67); *...а вони знали тільки паралізувати своєю застрашуючою присутністю тих, хто міг би те робити, і всюди, де отаборювалися, вносили з собою, як плісняву, понурий дух неосілости, незатишку й злиднів* (Забужко, 2020: 21); *У тому даному сьогоднішньому, котре майже завжди здається суцільним хаосом, безладом і цілою низкою невирішених питань* (Роздобудько, 2012). У поданих контекстах із творів виділені синоніми *хаос, небуття; хаос, безлад; неосілість, незатишок* оприявлюють жіночі філософські роздуми про світобудову, осмислення проблем існування. Наведені лінійні контексти, а також вертикальні контексти прозових творів засвідчують, що авторки не приймають хаосу, край негативно ставляться до неупорядкованості навколишнього світу. Письменниці презентують сумбурне оточення як *перший крок до зла*. Така дійсність ототожнена в жіночих роздумах зі злом.

Висновки. Отже, синоніми відбивають одну з найважливіших стильових норм мовотворчості українських прозаїкинь, що полягає в навмисному постійному образному й асоціативно-семантичному зближенні слів, не зафіксованому в мовній системі. Художній дискурс сучасної української жіночої прози оприявлює чимало близькозначних слів, що потребують обґрунтування у різних площинах лінгвістичного аналізу. У цьому вбачаємо й перспективи подальших досліджень, оскільки сучасна лінгвістика потребує докладних коментарів значно більшої кількості синонімічних нанизвань у мовотворчості майстринь української прози, що дасть змогу виявити нові смисли в їхніх значеннях.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Андієвська, Е. (2019). Казка про гадюку й орла, або невдячного приятеля. *Казка про яян; Говорюща риба: казки*. Київ: Знання, 68–76.
- Андієвська, Е. (2019). Казка про гуску, яку змушували нести прості яйця замість золотих. *Казка про яян; Говорюща риба: казки*. Київ: Знання, 62–67.
- Андієвська, Е. (2019). Казка про упиреня, що живилося людською волею. *Казка про яян; Говорюща риба: казки*. Київ: Знання, 33–39.
- Басок, В. (2006). Контекстуальна синонімія : семантико-стилістичний та прагматичний аспекти (на матеріалі іменників сучасної німецької мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ.
- Бевзенко, А. (1963). Дієслівна синоніміка в романі М. О. Стельмаха «Кров людська – не водиця». *Праці Одеського державного університету. Серія філологічних наук*, 16, 197–211.
- Бічуя, Н. (2010). Шпага Славка Беркути. Львів: Видавництво Старого Лева, 176. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10271>.
- Гамоліна, У., Соловей, О. Жіноча проза як феномен української літератури. URL: <file:///C:/Users/user/Downloads/9271>.
- Голікова, Н. (2019). Художній дискурс П. А. Загребельного: лінгвокогнітивний і прагмастилістичний аспекти: дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 530. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Holikova_Nataliia/Khudozhnii

_dyskurs_P_A_Zahrebelnoho_linhvokohnityvnyi_i_prahmastylistychnyi_aspekty/

Горох, Г. (1995). Лексична синоніміка у творах Уласа Самчука (спроба семантико-функціонального аналізу): дис. ... канд. філол. наук. Київ.

Забужко, О. (2020). Музей покинутих секретів: роман. Вид. 7-е, доп. Київ: Комора, 832.

Калитко, К. (2019). Земля загублених, або маленькі страшні казки. Львів: Видавництво Старого Лева.

Льїн, В. (1939). До питання синоніміки Шевченка (за українськими поезіями). *Наукові записки Київського університету. Збірник філологічного факультету, 1*, 18 – 24.

Колесник, Г. (1963). Із спостережень над прикметниковою синонімікою в поетичних творах М. Т. Рильського. *Дослідження з лексикології та лексикографії*. Київ: Наукова думка, 86–100.

Красавіна, В. (2019). Текстуальна синонімія як зображально-виражальний засіб художнього мовлення (на прикладі прози Михайла Коцюбинського). *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки», 13*, 181–193. URL: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1367/1/18.pdf>.

Матіос, М. (2001). Чотири пори життя. Львів: Кальварія.

Олійник, І. (1957). Дієслівна синоніміка в поезіях Лесі Українки. *Наукові записки Запорізького державного педагогічного інституту. Філологічний збірник, Т. IV*, 127–144.

Ощипко, І. (1955). Із спостережень на дієслівну синонімікою художньої прози І. Я. Франка. *Іван Франко: Статті і матеріали, 4*, 172–199.

Паламарчук, Л. (1955). Синоніміка прикметників і прислівників у художніх творах М. Коцюбинського. *Лексикографічний бюлетень, 5*, 26–46.

Пиркало, С. (2007). Кухня егоїста. Київ: Факт, 224. URL: <http://pyrkalo.com/files/2011/10/SVITLANA-PYRKALO-EGOISTES-KITCHEN-KUKHNYA-EGOISTA.pdf>.

Порожнюк, А. (1986). Синонімічні прикметники у творах О. Гончара «Прапороносці» і «Тронка»: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса.

Роздобудько, І. (2012). Якби. Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». URL: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=171699>.

Фабіан, М. (2014). Семантика мовного етикету: новий підхід до її вивчення. *Сучасні дослідження з іноземної філології, 12*, 7–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2014_12_3.

Фашенко, М. (1968). Синоніміка дієслів руху в художніх творах О. Довженка. *Мовознавчі студії*. Київ, 118–128.

Харчук, Р. (2008). Сучасна українська проза. Постмодерний період: навчальний посібник. Київ: Академія.

REFERENCES

Andiiivska, E. (2019). Kazka pro hadiuku y orla, abo nevdiachnoho pryiatelia [A tale about a viper and an eagle, or an ungrateful friend]. *Kazka pro yaian; Hovoriushcha ryba: kazky*. Kyiv: Znannia, 68–76 [In Ukrainian].

Andiiivska, E. (2019). Kazka pro husku, yaku zmshuvaly nesty prosti yaitsia zamist zolotykh [A tale about a goose that was forced to lay simple eggs instead of golden ones]. *Kazka pro yaian; Hovoriushcha ryba: kazky*. Kyiv: Znannia, 62–67 [In Ukrainian].

Andiiivska, E. (2019). Kazka pro upyrenia, shcho zhyvylosia liudskoiu voleiu [A tale about a ghoul that fed on human will]. *Kazka pro yaian; Hovoriushcha ryba: kazky*. Kyiv: Znannia, 33–39 [In Ukrainian].

Basok, V. (2006). Kontekstualna synonimiia: semantyko-stylistychnyi ta prahmatychnyi aspekty (na materialі imennykiv suchasnoi nimetskoі movy) [Contextual synonymy: semantic-stylistic and pragmatic aspects (on the material of modern German nouns)]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Bevzenko, A. (1963). Diieslivna sinonimika v romani M. O. Stelmakha «Krov liudska – ne vodytsia» [Verb synonymy in M. O. Stelmakh's novel «Human blood is not water»]. *Pratsi Odeskoho derzhavnogo universytetu. Seriiia filolohichnykh nauk – Proceedings of Odessa State University. Series of philological sciences*, 16, 197–211 [In Ukrainian].

Bichuia, N. (2010). *Shpaha Slavka Berkuty [Slavko Berkuty's sword]*. Lviv: Stary Lev Publishing House. Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=10271> [In Ukrainian].

Fabian, M. (2014). Semantyka movnoho etyketu: novyi pidkhid do yii vyvchennia [Semantics of language etiquette: a new approach to its study]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii – Modern research on foreign philology*, 12, 7–13. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Sdzif_2014_12_3 [In Ukrainian].

Fashchenko, M. (1968). Sinonimika diiesliv rukhu v khudozhnikh tvorakh O. Dovzhenka [Synonymy of verbs of motion in O. Dovzhenko's works of art]. *Movoznavchi studii – Linguistic studies*. Kyiv, 118–128 [In Ukrainian].

Hamolina, U. & Solovei, O. *Zhinocha proza yak fenomen ukrainskoi literatury [Women's prose as a phenomenon of Ukrainian literature]*. Retrieved from: <file:///C:/Users/user/Downloads/9271> [In Ukrainian].

Holikova, N. (2019). Khudozhnii dyskurs P. A. Zahrebelnoho: linhvokohnityvnyi i prahmastylistychnyi aspekty [The artistic discourse of P. A. Zagrebely: linguistic-cognitive and pragmatic aspects]. *Doctor's thesis*. Kyiv. Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Holikova_Nataliia/Khudozhnii_dyskurs_P_A_Zahrebelnoho_linhvokohnityvnyi_i_prahmastylistychnyi_aspekty/ [In Ukrainian].

Horokh, H. (1995). Leksychna sinonimika u tvorakh Ulasa Samchuka (sproba semantiko-funktsionalnoho analizu) [Lexical synonymy in the works of Ulas Samchuk (an attempt at semantic-functional analysis)]. *Candidate's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].

Ilin, V. (1939). Do pytannia sinonimiky Shevchenka (za ukrainskymy poeziiamy) [On the question of Shevchenko's synonymy (according to Ukrainian poetry)]. *Naukovi zapysky Kyivskoho universytetu. Zbirnyk filolohichnoho fakultetu – Scientific notes of Kyiv University. Collection of the Faculty of Philology*, 1, 18–24 [In Ukrainian].

Kalytko, K. (2019). *Zemlia zahublenykh, abo malenki strashni kazky [The Land of the Lost, or Little Scary Tales]*. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva [In Ukrainian].

Kharchuk, R. (2008). *Suchasna ukrainska proza [Modern Ukrainian prose]. Postmodernyi period: navchalnyi posibnyk*. Kyiv: Akademiia [In Ukrainian].

Kolesnyk, H. (1963). Iz sposterezhen nad prykmetnykovoio sinonimikoio v poetychnykh tvorakh M. T. Rylskoho [From observations on adjectival synonymy in the poetic works of M. T. Rylskyi]. In: *Doslidzhennia z leksykologii ta leksykohrafii [Studies in lexicology and lexicography]* (pp. 86–100). Kyiv: Naukova dumka [In Ukrainian].

Krasavina, V. (2019). Tekstualna sinonimiia yak zobrazhalnovyrazhalnyi zasib khudozhnoho movlennia (na prykladi prozy Mykhaila Kotsiubynskoho) [Textual synonymy as a visual and expressive means of artistic expression (on the example of the prose of Mykhailo Kotsiubynsky)]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriiia «Filolohichni nauky» – Literature and culture of Polissia. Series “Philological Sciences”*, 13, 181–193. Retrieved from: <http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1367/1/18.pdf> [In Ukrainian].

Matios, M. (2001). *Chotyry pory zhyttia [Four Seasons of Life]*. Lviv: Kalvariia [In Ukrainian].

Oliinyk, I. (1957). Diieslivna sinonimika v poeziiakh Lesi Ukrainky [Verb synonymy in Lesya Ukrainka's poetry]. *Naukovi zapysky Zaporizkoho derzhavnogo pedahohichnoho instytutu. Filolohichni zbirnyk – Scientific notes of Zaporizhzhya State Pedagogical Institute. Philological collection, T. IV*, 127–144 [In Ukrainian].

Oshchypko, I. (1955). Iz sposterezhen na diieslivnoioi sinonimikoio khudozhnoi prozy I. Ya. Franka [From observations on the verb synonymy of the artistic prose of I. Ya. Franko]. In: Ivan Franko: *Statti i materialy [Articles and materials]* (pp. 172–199). Lviv [In Ukrainian].

Palamarchuk, L. (1955). Synonimika prykmetnykiv i pryslivnykiv u khudozhnikh tvorakh M. Kotsiubynskoho [Synonymy of adjectives and adverbs in the artistic works of M. Kotsyubynskyi]. *Leksykohrafichnyi biuletен – Lexicographic bulletin*, 5, 26–46. Kyiv: Vydavnytstvo AN URSS [In Ukrainian].

Pyrkalo, S. (2007). *Kukhnia ehoista [The Egoist's Kitchen]*. Kyiv: Fakt, 224. Retrieved from: <http://pyrkalo.com/files/2011/10/SVITLANA-PYRKALO-EGOISTES-KITCHEN-KUKHNYA-EGOISTA.pdf> [In Ukrainian].

Porozhniuk, A. (1986). Synonimichni prykmetnyky u tvorakh O. Honchara «Praporonosti» i «Tronka» [Synonymous adjectives in the works of O. Honchar «Banner-bearers» and «Tronka»]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Odesa [In Ukrainian].

Rozdobudko, I. (2012). *Yakby [If]*. Kharkiv: Knyzhkovyi klub «Klub simeinoho dozvillia». Retrieved from: <https://booksonline.com.ua/view.php?book=171699> [In Ukrainian].

Zabuzhko, O. (2020). *Muzei pokynutykh sekretiv: roman [Museum of Abandoned Secrets] (Novel)*. Kyiv: Komora [In Ukrainian].

Анотація

Постановка проблеми. У лінгвістиці наразі немає праць, у яких здійснено докладний усебічний аналіз мови сучасних прозаїк. Лінгвісти вже студіювали неологізми, оказіоналізми, евфемізми й жаргонізми, що побутують у художньому дискурсі прозаїк, проте лексичні синоніми, що маркують мову сучасної української жіночої прози й оприявлюють оригінальний жіночий мовний стиль залишаються поза скрупольозною увагою науковців. Цим умотивовуємо актуальність нашого дослідження.

Мета статті – описати лексичні синоніми, що по-особливному фігурують у сучасній українській жіночій прозі та є функціонально релевантними мовностилістичними засобами.

Методи дослідження. У статті використано загальнонаукові методи аналізу й синтезу; лінгвістичні методи, із-поміж яких описовий і дистрибутивний метод, методи лінгвостилістичного й контекстуального аналізу; метод компонентного аналізу, застосований для встановлення лексичних значень багатьох лексем, а також інтегральних і диференційних сем, що стали підставою для семантичного зближення / протиставлення в художньому дискурсі.

Основні результати дослідження. Спостережено, що найпоказовішим явище синонімії є для лексико-семантичного рівня, оскільки зближення понять, відбите мовними одиницями, оприявлює складну мисленнєву діяльність індивіда – письменника / письменниці, який здавна усвідомив системну тотожність / близькість багатьох фактів навколишнього світу. Помічено, що в сучасному мовознавстві домінує функціонально-семантичний напрям дослідження слів, зокрема й синонімів, метою якого є синхронне вивчення функціонування семантики одиниць лексико-синонімічної парадигми, тому синонімічний ряд слід розуміти як мікросистему в синонімічній системі мови, а також спосіб упорядкування синонімів. Доведено, що розмаїття синонімічних рядів формує лексичну синоніміку, проте синонімічний ряд як парадигма загальномовних лексем не є визначальним і релевантним для художнього дискурсу, тому під час лінгвостилістичного аналізу увагу слід зосереджувати на тих низках синонімічних мовних одиниць, складниками яких нерідко є емоційно, експресивно, стилістично забарвлені лексеми, індивідуально-авторські новотвори, що оприявнюють оригінальну мовну манеру прозаїк. Зазначено, що сукупності синонімів є виразними константами ідіостилів письменниць, коли в художніх текстах формують різні стилістичні фігури – ампліфікації, градації, парцеляції, синонімічні антонімізації тощо.

Висновки і перспективи. Художній дискурс сучасної української жіночої прози оприявлює чимало близькозначних слів, що потребують обґрунтування у різних площинах лінгвістичного аналізу. У цьому вбачаємо й перспективи подальших досліджень, оскільки сучасна лінгвістика потребує докладних коментарів значно більшої кількості синонімічних нанизвань у мовотворчості майстринь української прози, що дасть змогу виявити нові смисли в їхніх значеннях.

Ключові слова: синоніміка, синонім, мовностилістичний засіб, сучасна українська жіноча проза.

Abstract

Background. In linguistics, there are currently no works in which a detailed and comprehensive analysis of the language of modern prosaic women has been carried out. Linguists have already studied neologisms, occasionalisms, euphemisms, and jargonisms that appear in the artistic discourse of female prose writers, but lexical synonyms that mark the language of modern Ukrainian women's prose and reveal the original female language style remain outside the scrupulous attention of scientists. This motivates the relevance of our research.

Purpose of the article is to describe lexical synonyms that appear in a special way in modern Ukrainian women's prose and are functionally relevant linguistic stylistic means.

Methods. The article uses general scientific methods of analysis and synthesis; linguistic methods, including descriptive and distributive methods, methods of linguistic stylistic and contextual analysis; the method of component analysis, used to establish the lexical meanings of many lexemes, as well as integral and differential sems, which became the basis for semantic convergence / contrast in artistic discourse.

Results. It has been observed that the most significant phenomenon of synonymy is for the lexical-semantic level, since the convergence of concepts, reflected by linguistic units, reveals the complex thinking activity of an individual – a writer, who long ago realized the systemic identity / closeness of many facts of the surrounding world. It has been noticed that in modern linguistics the functional-semantic direction of the study of words, in particular synonyms, dominates, the purpose of which is the synchronous study of the semantics of the units of the lexical-synonymous paradigm, therefore the synonymous series should be understood as a microsystem in the synonymous system of the language, as well as a way of ordering synonyms. It has been proven that the variety of synonymous series forms lexical synonymy, however, the synonymous series as a paradigm of universal lexemes is not decisive and relevant for artistic discourse, therefore, during linguistic stylistic analysis, attention should be focused on those series of synonymous language units, the components of which are often emotionally, expressively, stylistically colored lexemes, individually authored novelties that reveal the original language style of female prose writers. It is noted that sets of synonyms are expressive constants of idiosyles of female writers, when various stylistic figures are formed in artistic texts – amplifications, gradations, parcellations, synonymous antonymizations, etc.

Discussion. The artistic discourse of modern Ukrainian women's prose reveals a lot of closely related words that require justification in various levels of linguistic analysis. We see in this the prospects for further research, since modern linguistics needs detailed comments on a much larger number of synonymous strings in the language creation of Ukrainian prose masters, which will make it possible to discover new meanings in their meanings.

Keywords: synonymy, synonym, stylistic device, modern Ukrainian women's prose.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2022

УДК 811.161.2'373
DOI 10.15421/462209

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ У ТВОРАХ Н. НІКУЛІНОЇ ТА О. ІГНАТЕНКО

Т. Шевченко

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови,
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
T77she@gmail.com
orcid.org/0000-0002-8463-4195

Вступ. Зміни історичних умов, породжуючи зміни у мові й мовленні, спонукають митців слова до пошуку нових влучних мовних утворень, які б відображали собою експресію Доби і Часу в усьому розмаїтті людського буття. Фіксування й теоретичне осмислення індивідуально-авторських новотворів, їх лексикографічне опрацювання дозволяють науково систематизувати у лексиці інноваційні процеси, пов'язані з явищем okazionalnoї експресії. Оскільки більшість okazionalizmів називає явище з погляду емоційного сприйняття зображуваного реципієнтом, то головною метою таких утворень є вплив на нього. Через експресію виражальних засобів «мовець передає своє ставлення і до повідомлення, і до адресата» (Турчак, 2004: 170).

Протягом останніх десятиліть увага до проблем okazionalnoїх утворень значно активізувалася, їх вивчення, на думку багатьох дослідників, стає більш скрупульозним. Цьому сприяє загальна орієнтація сучасного мовознавства на комплексний аналіз мовних явищ у взаємодії їхніх структурних і комунікативно-функціональних характеристик, потреба дослідження мовної еволюції у всіх її виявах, посилення інтересу до вивчення проблем неології, дериватології, прагматики (Колоїз, 2007: 1).

Дослідження гендерних аспектів творення okazionalizmів у поезіях Н. Нікуліної та О. Ігнатенко може поповнити арсенал знань з комунікативної лінгвістики, оцінити тенденції розвитку сучасного мовного процесу на прикладі творчості письменників Придніпров'я. Тема статті є актуальною, оскільки авторські неологізми Н. Нікуліної та О. Ігнатенко не досліджувалися раніше, детальне вивчення цього питання становить наукову цінність для комунікативно-лінгвістичної та філологічної теорії.

Мета статті – дослідити гендерні аспекти творення okazionalizmів у творах Н. Нікуліної та О. Ігнатенко. Завдання статті – визначити особливості функціонування okazionalizmів у лексичній мікросистемі творів Н. Нікуліної та О. Ігнатенко, описати стилістичні функції аналізованих одиниць.

Методи та методики дослідження. Вибір методів дослідження зумовлений метою статті, її завданнями та об'єктом. У запропонованій науковій розвідці використано описовий та аналітичний методи. Для всебічного вивчення okazionalnoї лексики використано метод спостереження, синхронно-описовий метод, метод дериваційно-компонентного аналізу, який дає змогу розглядати okazionalizmи як структурну організацію з єдністю ознак, метод синтезу, метод контекстуально-семантичного аналізу, що дозволяє враховувати текстове оточення okazionalizmів і з більшою точністю визначити семантику новотворів, а також лексико-семантичний і комунікативно-функціональний методи.

Результати та дискусії. Першочергово ми звернули увагу на експресію як складову функціональної характеристики okazionalizmів. У сучасних лінгвістичних працях okazionalnoї експресію розглядають переважно у зв'язку з індивідуально-авторськими новотворами (okazionalizmami), усебічно аналізуючи неологічний матеріал з метою «виробити сучасну концепцію неологізму як основної одиниці неології, у теорії якої

оказіональні матеріальні репрезентанти як прототипи загальномовних неологізмів мають посісти належне їм місце» (Колоїз, 2007: 1).

Оказіональна експресія надає почуттям і переживанням, що описані автором у тексті, більшої сили вираження, вияву й особливої виразності. Досягається такий ефект завдяки високій експресивності оказіональних (навмисно створених) словотворів. Під оказіональними словотворами філологи розуміють індивідуально-авторські неологізми (гр. *neos* – новий і *logos* – поняття, слово), тобто нові слова (Грищенко, 1997: 218).

Оказіональні номеми, зазначає Ж. Колоїз, є результатами номінативної деривації (наслідком об'єктивації номерних мовних потенцій), для яких комунікативно-прагматична ситуація, представлена адресантом і адресатом, стає своєрідною апробацією (Колоїз, 2007: 3). О. Турчак, досліджуючи поняття «оказіоналізм» у мовознавчій літературі та його мовленнєву реалізацію в українських періодичних виданнях кінця ХХ століття, підняла проблему вивчення оказіоналізмів як позасистемних мовленнєвих явищ. У мовознавчій науці, зауважує дослідниця, «оказіоналізми на сьогодні вивчені недостатньо, незважаючи на те що в останні десятиріччя лінгвістика інтенсивно опрацьовує проблеми оказіональних слів, намагаючись з'ясувати їхній склад, структуру, місце, роль та способи функціонування в лексичній системі мови, визначити критерії їхнього виділення та принципи класифікації» (Турчак, 2004: 29).

На думку Л. Данилової, «...термін «оказіоналізм» – найбільш вдалий на відміну від «індивідуальний неологізм», «слово-саморобка», «поетичний неологізм», «неологізм контексту» та низки інших. У ньому досить чітко визначено специфіку подібних слів, утворених індивідуально конкретним автором: обслуговувати мінімальний контекст, певний приватний випадок, певну мовленнєву ситуацію; ці слова не претендують на те, щоб закріпитися в мові, увійти до загального вжитку» (Турчак, 2013: 300). Л. Дядечко, узагальнюючи результати попередніх досліджень, зазначала, що особливістю оказіональних новотворів є те, «що вони надають тексту живої образності, підсилюють емоційність» (Дядечко, 2009: 77). Більшість оказіональних новотворів, на думку Л. Дядечко, зберігають експресивність навіть поза межами контексту, оскільки прив'язані до тексту лише за змістом, відтак, стверджує дослідниця, «експресивність має незалежний від контексту характер» (Дядечко, 2009: 81).

Найпродуктивнішими засобами творення оказіоналізмів вважають словотвірні. Традиційно виділяють три основні способи утворення оказіоналізмів: використання афіксальних засобів, притаманних даній мові; семантичне переосмислення вже наявних у мові слів, висловів, фразеологізмів або морфем; актуалізація іншомовних елементів, а також елементів нелітературного просторіччя, територіальних діалектів, професійних і соціальних жаргонів тощо.

У першому способі твірною основою може виступати будь-яка частина мови. Словотвірними формантами виступають усі афікси: префікси, суфікси, конфікси. У другому способі йдеться про фразеологічну контамінацію (схрещування в одному виразі двох чи кількох фразеологізмів). Письменник залучає контамінацію у тих випадках, коли фразеологічні джерела, які приваблюють його влучністю та образністю, не задовольняють традиційністю, узвичаєністю вживання або не відповідають цілям мовної економії. Третій спосіб – ремініценсії, навмисне повторений чужий мовний елемент у новому контексті. Поодинокі утворення з трьох і більше основ відзначаються яскраво вираженою оцінною семантикою та винятковою експресивністю й поза межами контексту.

Останнім часом в українському художньому мовленні простежується тенденція до інтенсивного зростання кількісного складу інноваційних іменників та прикметників, утворених основоскладанням.

О. Турчак іменникові оказіоналізми за типом творення пропонує поділити на суфіксальні, префіксальні, багатокореневі, композитні, словоскладальні, юкстапозитні, зрощеннєві, утворені за аналогією, контамінаційні, редериваційні (Турчак, 2004). Серед прикметникових оказіоналізмів за типом творення розрізняють словоскладальні, суфіксальні,

префіксальні, префіксально-суфіксальні (Турчак, 2004). Дієслівні, прислівникові та графемні okazіоналізми не такі продуктивні в аналізованому матеріалі, як попередні групи, але й тут також можемо виділити кілька найуживаніших типів.

Безперечно, функції okazіоналізмів пов'язані з їхньою природою. Більшість мовознавців розуміє функцію як мету появи okazіоналізмів та їхнє призначення в мовленні, тобто функції okazіональних одиниць перебувають у прямій залежності від причин появи їх у тексті. Враховуючи специфіку досліджуваних одиниць, зазначають мовознавці, серед усіх функцій літературних слів okazіоналізми переважно виконують дві – номінативну та прагматичну. Відмінності, що проявляються під час аналізу функціонування okazіональних лексем, у цілому незначні (Турчак, 2015: 165).

О. Стишов зазначав, що внаслідок демократизації суспільно-політичного життя, зняття цензури і самоцензури, зростання особистісного начала відбувається розкріпачення мови, що виявляється в значній активізації okazіонального словотворення. «Такі новотвори виконують у мові сучасної публіцистики і номінативну, і когнітивну, й експресивно-оцінну функції» (Стишов, 2001: 76).

Функції okazіоналізмів яскраво характеризує думка Ж. Колоїз про те, що «Okazіональні номеми задають спрямованість прагматично значущої інформації, актуалізують найбільш важливі для адресанта смислові ланки (Колоїз, 2007: 265). А оскільки «утворення okazіональних номем демонструє споконвічне прагнення до небуденного, оригінального способу вираження думки. Це прагнення спонукає до пошуку таких стилістичних прийомів, що сприяли б додатковій інтенсифікації виразності. ... Будучи спрямованими на максималізацію експресивно-стилістичного ефекту повідомлюваного, актуалізовані в такий спосіб okazіональні результати виступають регуляторами поведінки адресатів, які фокусують свою увагу передусім на найбільш важливій прагматично значущій інформації» (Колоїз, 2007: 265).

Питання про функціонування okazіональних одиниць в українській мові є відкритим, бо до цього часу повністю не з'ясовано весь спектр виражальних можливостей okazіоналізмів.

Експресивний потенціал okazіоналізмів у творах письменників Придніпров'я представлений широким спектром okazіональної лексики, активне використання якої ми спостерігаємо у творчості Н. Нікуліна та О. Ігнатенко. Кожна авторка має цілком визначений особливостями свого світосприйняття, характеру та психологічного темпераменту власний лексичний доробок okazіоналізмів, що є складником творчої манери мисткинь.

Характерною ознакою творення жіночих і чоловічих okazіоналізмів є інтегральний для них чинник розстановки персонажів: «жіноча» творчість має у своєму центрі жінку-героїню, яка вирішує разом з універсальними екзистенційними проблемами специфічно гендерні питання буття. Це й дозволяє в динаміці вирізняти «жіночу» творчість як масив літературного процесу, що має як свої базові ознаки не тільки і не стільки авторство прозаїка-жінки, чи поета-жінки, але й особливий «жіночий» погляд на світ, особливе зацікавлення певними сторонами екзистенції, спроектований через соціально-психологічні риси фемінного гендеру.

Загалом, можна відзначити, що для лексичної мікросистеми жіночих поезій okazіональна лексика менш продуктивна, порівняно з чоловічими. Жінки більше спираються на узуальну лексику. Палітра okazіональності чоловіків тяжіє до точності й домінування над свідомістю адресанта, жінки ж у використанні okazіоналізмів інколи вживають гостре слово (Н. Нікуліна), але в їхня okazіональна лексика переважно підкреслює ніжність, довірливість до всього, що наповнює світ. Жінки ніби хочуть захистити його своєю ніжністю. Чоловіки ж, відстоюють право людини бути активною та безапеляційною, використовуючи найгострішу okazіональну лексику, підшукуючи з більшою виражальною метою якомога влучніші слова.

Наприклад, серед okazіональних іменників О. Ігнатенко *напівкіно* (показує чиесь сумління) (Ігнатенко, 2006: 79); (Твоєї усмішки) *сполоханість* (терпка) (Ігнатенко, 2006: 90);

зрушеність (віків) (Ігнатенко, 2006: 90); (Таке життя, воно красою святить) і *недоторканістю* (першородних вір) (Ігнатенко, 2006: 96); (віршів) *вихлюп* (Ігнатенко, 2006: 103); (мелодій високих) *лірність* (Ігнатенко, 2006: 157); неба *зачарованість* ясна (Ігнатенко, 2003: 29) більше переважають відприкметникові (віддієслівні) абстрактні іменники, такі як *сполоханість*, *зрушеність*, *недоторканість*, *лірність*, *зачарованість*, утворені за допомогою суфікса **-ість**, окрім іменників *напівкіно* (утворений префіксальним способом за допомогою префіксів **на-** + **пів-** + відіменникова основа *кіно*) та *вихлюп* (утворений також, як і в попередньому випадку, префіксальним способом (префікс **ви-** + іменник *хлюп*) експресивна конотація з процесуальним значенням. Ці іменникові форми авторка використовує для створення відповідної атмосфери, у яку вона занурює читача і мають як інгерентну (внутрішньо властиву слову, не залежно від контексту) експресію, так і адгерентну (виявляється при вживанні слова в певному контексті) експресію.

Усі інші новотвори О. Ігнатенко використовує переважно з метою створення відповідної атмосфери, через яку відбувається комунікація з адресантом, про що свідчать: а) складні іменники, утворені словоскладанням: (чи то посіяно) *жито-пшениченьку* (Ігнатенко, 2006: 35) на позначення рослин, тут вжито в другій частині композиту пестливий суфікс **-еньк**; (час, хвилини,) *кроки-кроки* (Ігнатенко, 2006: 49), підсилення повтору процесуального значення, причому саме слово, безперечно, перегукується з невидимим змістовим значенням *роки-роки*, що надає експресії стрімкості, політності часу; (Їдуть, їдуть) *співом-сміхом* // (На санчатах...) (Ігнатенко, 2006: 138); *доля-вишиванка* (Ігнатенко, 2006: 158); (дерева міцна) *кора-примара* (Ігнатенко, 2006: 172); (Та даремно лацився) *розбишака-вітер* (Ігнатенко, 2006: 219); *мурашам-дітям* (не приніс обід) (Ігнатенко, 2006: 30); *місяць-молодик* (Ігнатенко, 2003: 42); б) прикметники: у *Стусових* (віршах) (Ігнатенко, 2006: 6); (Грає проміння) *осонценим* (тереном) (Ігнатенко, 2006: 70); блиск *осонцений* життя (Ігнатенко, 2003: 9); (Склянка води) з *нерозхлюпаних* (хвиль) (Ігнатенко, 2006: 70); (І квіти танули) *кульбабковим* (оркестром) (Ігнатенко, 2006: 105); (серце) *вколисане* (Ігнатенко, 2006: 107); (лаяти шлях) *незлісно* (Ігнатенко, 2006: 187); (море) *нерозбрижане* (Ігнатенко, 2006: 195); (Цей ранок твій, у серці зорянім) // *знебавлений* (туманами слівес) (Ігнатенко, 2003: 58); в) складні прикметники, утворені складанням двох основ: (стіна) *білолика* (Ігнатенко, 2006: 8); (Таке життя, воно красою святить // І недоторканістю) *першородних* (вір) (Ігнатенко, 2006: 96); *напівздійснена* (мрія) (Ігнатенко, 1999: 8); (за потягом петляє дим) *стосилий* (Ігнатенко, 2006: 17); (день) *світзорий* (Ігнатенко, 2006: 196); (день) *світлзорий* (Ігнатенко, 2003: 24); в) складні прикметники, утворені основоскладанням, у множині: (дні) *весняноликі* (Ігнатенко, 2003: 40); г) складні прикметники, утворені словоскладанням: (кущ шипшини) *гарно-білий* (Ігнатенко, 2006: 32); (світ) *тепло-милий* (Ігнатенко, 2006: 72); (погляд) *розгублено-ликий* (Ігнатенко, 2006: 106); (дерева) *конкретно-суміжні* (Ігнатенко, 2006: 121); (Цей ранок світлий), *світанково-милий* (Ігнатенко, 2006: 124); (Загадковий), *розкидано-ніжний*, (ти сидів нерухомо і гордо) (Ігнатенко, 2006: 125); (місяць, ліс) *замріяно-тихий* (Ігнатенко, 2006: 129, 131); (неба) *ніжно-білий* (спів) (Ігнатенко, 2006: 138); (Є в цьому вирі світ) – *замріяно-вертепний* (Ігнатенко, 2003: 28); (Ігнатенко, 2006: 158); (Ти десь стояв на ранок // Легкий) *травнево-світлий* (Ігнатенко, 2006: 159); *підкреслено-ніжний* (погляд) (Ігнатенко, 2006: 185); (берег) *печально-білий* (Ігнатенко, 2006: 199); *жорстоко-прекрасна* (пророчість) (Ігнатенко, 2006: 199); (небо) *питально-ніжне* (Ігнатенко, 2006: 205); (І все таке) *дитинно-яснооке* (Ігнатенко, 1999: 17); (Небо ніжне й) *п'ярко-голосисте* (Ігнатенко, 2006: 20); г) складні прикметники, утворені складанням повторюваних слів: так *просто-просто* (Ігнатенко, 2006: 48); (скоро впаде віхола) *біло-біло* (на листя) (Ігнатенко, 2006: 93); (у осені) *тепло-тепло* (Ігнатенко, 2006: 101); *гарно-гарно* (Ігнатенко, 2006: 152); (Аркуш теплий, мов перше листя,) // *перше-перше* (Ігнатенко, 2006: 188); (Я вас люблю, так) *дуже-дуже* (Ігнатенко, 2006: 217); *тихо-тихо* (простір світить) (Ігнатенко, 2006: 18); (хмарка) *дика-дика* (– хижий звір) (Ігнатенко, 1999: 20); (Загаялись за обрієм лелеки, // так гучно розбиваючи слова // крильми своїми) *здаєка-здаєка* (Ігнатенко, 1999: 30); д) дієслова: (... лелеками) // *вколисано*, (залюблено) (Ігнатенко,

2003: 67); є) дієприкметники – (світ), *осонцений*, (не спить, не марно) (Ігнатенко, 2006: 152); є) оказіональні фрази: І сонце, сонце, сонце – зліва // (Торкає лагідно вікно (Ігнатенко, 2006: 126); Працює світ чорноробочим // В моїм вірші (Ігнатенко, 2006: 143); життя, як музика за вітром (Ігнатенко, 1999: 11); кімнати зігнутий квадрат (Ігнатенко, 2003: 14); і туманець красу вологістю ліпив (Ігнатенко, 2003: 28); снів здивованість крилата (Ігнатенко, 2003: 29); високохмарний розквіт неба (Ігнатенко, 2003: 39).

Більшість оказіоналізмів О. Ігнатенко складають іменникові і прикметникові форми, а найбільшою серед них є група складних прикметників, утворених словоскладанням з яскравим власне жіночим звучанням: (світ) *тепло-милий* (Ігнатенко, 2006: 72); (Цей ранок світлий), *світанково-милий* (Ігнатенко, 2006: 124); (Загадковий), *розкидано-ніжний*, (ти сидів нерухомо і гордо) (Ігнатенко, 2006: 125); (місяць, ліс) *замріяно-тихий* (Ігнатенко, 2006: 129, 131); (неба) *ніжно-білий* (спів) (Ігнатенко, 2006: 138); (Є в цьому вирі світ) – *замріяно-вертепний* (Ігнатенко, 2003: 28); (Ігнатенко, 2006: 158); (Ти десь стояв на ранок // Легкий) *травнево-світлий* (Ігнатенко, 2006: 159); *підкреслено-ніжний* (погляд) (Ігнатенко, 2006: 185).

Оказіональна лексика Н. Нікуліної також, як і у О. Ігнатенко, переважно складається з іменникових і прикметникових форм, хоча й має у своєму арсеналі поодинокі приклади оказіональних дієприкметників: *острунене* (Нікуліна, 2000: 18), у значенні музично озвучене; складних прислівників: (І зоря доль людських) *ледь-що-ледь* (не зірветься з орбіти) (Нікуліна, 2000: 137), у значенні з великим зусиллям; а також невеличку групу дієслів: *напухнатила* (Нікуліна, 2000: 26) *білого безу зима*, в значенні вкрила пухнастим снігом, слово утворене за допомогою префікса на- + дієслово *пухнатила*; *пособачити* (вовка) (Нікуліна, 2000: 55), у значенні, знищити справжнє природне, нескорене і вільне єство, поневолити, слово утворене префіксом по- + дієслово *собачити*; дієслово теперішнього часу *зів'ядають* (сни) (Нікуліна, 2000: 68) у значенні поступової дії, що відбувається зараз чи потім; *волить* (зима свою волю) (Нікуліна, 2000: 118), слово утворене префіксом в- + дієслово *волить*, у значенні проявити свою волю повною мірою; *звознить* (Нікуліна, 1983: 33), у значенні спалить вогнем, слово утворене префіксом з- + дієслово *вогнить* (тобто горить).

Найбільший масив оказіональної лексики Н. Нікуліної складають: складні іменники, утворені словоскладанням: *зорі-пожежі* (Нікуліна, 2000: 23), у значенні яскраві зорі, астрономічний об'єкт; *зорі-айстри* (Нікуліна, 2000: 117), у значенні квітів, схожих на зорі; до *батька-сонечка* (молились їхні душі) (Нікуліна, 2000: 21), у значенні світила, що є космічною умовою для життя у Всесвіті; *диво-квіт* (Нікуліна, 2000: 124), у значенні диововижних незвичайних квітів; *чорнобиль-полин* (Нікуліна, 2000: 137), у значенні рослини – символу чорнобильської техногенної катастрофи; (квітами) *гвоздик-купчаків* (Нікуліна, 1983: 57), у значенні чорнобривців; (захват) *велемов-обмов* (Нікуліна, 2000: 72), у значенні фальшивих пафосних, урочистих промов; під *кригою-корою* (Нікуліна, 2000: 78), у значенні твердого захисного панциря; *пелюстки-лелітки* (в зерні) (Нікуліна, 2000: 104) у значенні пшеничної оболонки; (І стала хата) *хатонькою-святком* (Нікуліна, 2000: 121), у значенні ясної світлої оселі; *іскри-чари* (Нікуліна, 2000: 130) у значенні крапель сліпого дощу (сонце і дощ одночасно); *отрута-зміюка* (Нікуліна, 2000: 137), у значенні радіоактивного забруднення; *фатою-хустиною* (на гілках білий іній) (Нікуліна, 2000: 140), у значенні легкого сніжного покриву; *мороз-засдрісник* (наїжачився злісно) (Нікуліна, 2000: 140), у значенні лютого морозу; (Пливе горілиць небо за водою, // А в глибині його) *душі-блакиті* (Нікуліна, 1983: 13), у значенні високо в небі; складні іменники-персоніми: *дівчино-каліно* (Нікуліна, 2000: 26), у значенні рослини – символу жіночої долі; *дівчино-пісне* (тополе) (Нікуліна, 1983: 18), у символічному значенні про тополя; *орле-бандуристе* (Нікуліна, 2000: 27), у значенні народного співця героїчних подій, пов'язаних з визвольною боротьбою рідного народу за правду, проти поневолення і гноблення, носія вільного духу; *солов'ї-язичники* (Нікуліна, 1983: 13), у значенні птахів, нічний спів яких автор поетичних рядків прирівняла до язичницької молитви; темпоральний складний іменник: *мавка-осінь* (Нікуліна, 2000: 113), у значенні чарівної пори року. Серед наведених прикладів знаходимо

лексику із суто жіночим звучанням, що наближають читача до почуттів, відчуття емоційності атмосфери.

Оказіоналізми у творах Н. Нікуліної та О. Ігнатенко, окрім номінативної, комунікативної та текстотвірної функцій, виконують образотворчу, поетичну, стилістичну, колористичну, експресивну, естетичну, емоційно-оцінну, впливову функції.

Отже, оказіональні одиниці завжди мають конкретну мету й викликають у читачів певні асоціації. Для них характерні «величезні стилістичні можливості, оцінна сила, поняттєва, пізнавальна та естетична місткість завдяки притаманному їм різноманітному функціональному навантаженню» (Турчак, 2015: 167).

Висновки. На нашу думку, оказіоналізм це незвичне, експресивно забарвлене слово, яке по-новому, свіжо, оригінально називає предмети, явища дійсності, утворене з порушенням законів словотворення чи мовної норми, існує лише в певному контексті, у якому воно виникло, має свого автора і характеризується такими ознаками: належність до мовлення, утворюваність, залежність від контексту, одноразовість і нерегулярність використання, ненормативність, незвичність і новизна, експресивність, індивідуальна належність.

Експресивність – невід’ємна риса оказіональних словотворів, які, окрім особливого звучання, вирізняються емоційною насиченістю, внутрішньою напругою і викликають почуття пристрасного запалу, піднесеності, натхнення.

Нові «оригінальні» слова мають великий ступінь експресивності, надають тексту більшої емоційності, виразності, привертають до себе увагу, вони створені з метою впливу на читача. Експресивності новотворам надає незвичайна природа їх виникнення, а також експресивна насиченість морфем, які беруть участь у їх творенні.

Для творчості письменників Придніпров’я характерні оказіоналізми, що відрізняються своєю поліфункційністю. Причиною виникнення одних є номінативна функція, інших – експресивно-стилістичні функції, або поєднання декількох функцій одночасно. Оказіоналізми, що виконують номінативну функцію, несуть передусім інформативно-комунікативне навантаження, а емоційні відтінки в них відчуються відносно слабо. Оказіоналізми, що виконують експресивно-стилістичні функції, створюють з метою вираження певного почуття чи оцінки якогось явища, у них відчутно виражені емоційно-експресивні відтінки й оцінний бік їх має більшу вагу, ніж пізнавальний. До експресивно-стилістичних функцій належать: емотивна, або емоційна функція передачі почуттів та емоцій; експресивна – призначення мовних засобів для впливу на адресата шляхом особливих виражально-зображальних засобів, таких як образність, інтенсивність, новизна, незвичність і незвичайність; імпресивно-вольова функція впливу на адресата; естетична, яку розуміємо як додаткову інформацію, яку несуть оказіоналізми; експресивно-номінативна, характерна для оказіоналізмів, які можуть використовуватися як у назві твору, так і в самому тексті, оскільки вони є джерелом влучності та оригінальності вислову, чим привертають увагу читачів.

Особливістю жіночої поезії є те, що в ній використано переважно дієслівну оказіональну форму, створену тільки за зразком узуальних дієслів. Для чоловічої поезії характерне, наприклад, використання графем з абрєвіацією, чого зовсім немає у творах, написаних жінками. Серед чоловічої оказіональної лексики набагато більше, ніж у жінок, слів з інгерентною експресивністю. Жінки-мисткині також менш активно використовують оказіональну лексику, спираючись переважно на узуальну.

Дослідження оказіональної експресії у творах письменників Придніпров’я дає змогу визначити перспективи розвитку словотвірної системи сучасної української мови та питання, пов’язані з функціонально-стилістичним аналізом новотворів, оскільки оказіоналізми тісно взаємодіють не тільки з семантикою всього висловлювання, але й з окремими його компонентами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Грищенко, А. П. (Ред.). (1997). Сучасна українська літературна мова. Київ: Вища школа.
- Дядечко, Л. А. (2009). Оказіоналізми в сучасних рекламних текстах: когнітивно-прагматичний і соціофункціональний аспекти. *Studia Linguistica*, 3, 78–83.
- Ігнатенко, О. О. (2006). Профіль епохи: Поезії. Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД».
- Ігнатенко, О. О. (2003). Зелена неділя: Поезії. Дніпропетровськ: Пороги.
- Ігнатенко, О. О. (1999). Тернова гілочка: Поезії. Дніпропетровськ: Поліграфіст.
- Колоїз, Ж. В. (2007). Оказіональна деривація: теоретичний та функціонально-прагматичний аспекти: автореф. дис. ... д-ра. філол. наук. Київ.
- Колоїз, Ж. В. (2007). Прийоми увиразнення okazіональної експресії: дис. ... д-ра філол. наук. Київ.
- Нікуліна, Н. П. (2000). Знамення калини: Вибране. Дніпропетровськ: Січ.
- Нікуліна, Н. П. (1981). Пізнання: Поезії. Дніпропетровськ: Промінь.
- Стишов, О. А. (2001). Оказіоналізми у мові сучасних мас-медіа. *Культура слова*, 59, 72–76.
- Турчак, О. М. (2013). Поняття «оказіоналізм» у мовознавчій літературі та його мовленнєва реалізація в українських періодичних виданнях кінця ХХ століття. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 2 (6), 299–305.
- Турчак, О. М. (2015). Експресія та експресивність як складові функціональної характеристики okazіоналізмів (на матеріалі преси кінця ХХ ст.). *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*, 1 (9), 164–169.
- Турчак, О. М. (2004). Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття: дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ.

REFERENCES

- Diadechko, L. A. (2009). Okazionalizmy v suchasnykh reklamnykh tekstakh: kohnityvno-prahmatychnyi i sotsiofunktsionalnyi aspekty [Occasionalisms in modern advertising texts: cognitive-pragmatic and socio-functional aspects]. *Studia Linguistica – Study Linguistics*, 3, 78–83 [In Ukrainian].
- Hryshchenko, A. P. (Ed.). (1997). *Suchasna ukrainska literaturna mova [Modern Ukrainian literary language]*. Kyiv: Vyshcha shkola [In Ukrainian].
- Ihnatenko, O. O. (2006). *Profil epokhy: Poezii [Profile of the era: Poetry]*. Dnipropetrovsk: PP «Lira LTD» [In Ukrainian].
- Ihnatenko, O. O. (2003). *Zelena nedilia: Poezii [Green Sunday: Poetry]*. Dnipropetrovsk: Porohy [In Ukrainian].
- Ihnatenko, O. O. (1999). *Ternova hilochka: Poezii [Thorn branch: Poetry]*. Dnipropetrovsk: Polihrafist [In Ukrainian].
- Koloiz, Zh. V. (2007). Okazionalna deryvatsiia: teoretychnyi ta funktsionalno-prahmatychnyi aspekty [Occasional derivation: theoretical and functional-pragmatic aspects]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
- Koloiz, Zh. V. (2007). Pryiomy uvyraznennia okazionalnoi ekspresii [Methods of expression of casual expression]. *Doctor's thesis*. Kyiv [In Ukrainian].
- Nikulina, N. P. (2000). *Znamennia kalyny: Vybrane [Viburnum sign: Selected]*. Dnipropetrovsk: Sich [In Ukrainian].
- Nikulina, N. P. (1981). *Piznannia: Poezii [Cognition: Poetry]*. Dnipropetrovsk: Promin [In Ukrainian].
- Styshov, O. A. (2001). Okazionalizmy u movi suchasnykh mas-media [Occasionalisms in the language of modern mass media]. *Kultura slova – Word culture*, 59, 72–76 [In Ukrainian].
- Turchak, O. M. (2013). Poniattia «okazionalizm» u movoznavchii literaturi ta yoho movlennieva realizatsiia v ukrainskykh periodychnykh vydanniakh kintsia XX stolittia [The

concept of «occasionalism» in linguistic literature and its speech implementation in Ukrainian periodicals of the late 20th century]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya «Filolohichni nauky» – Bulletin of the Dnipropetrovsk University named after Alfred Nobel. Series «Philological Sciences», 2 (6), 299–305 [In Ukrainian].*

Turchak, O. M. (2015). *Ekspresiiia ta ekspresyvniist yak skladovi funktsionalnoi kharakterystyky okazionalizmiv (na materialy presy kintsia XX st.) [Expression and expressiveness as components of the functional characteristics of occasionalisms (based on press material of the late 20th century)]. Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda nobelia. Seriya «Filolohichni nauky» – Bulletin of the Alfred Nobel University of Dnipropetrovsk. Series «Philological Sciences», 1 (9), 164–169 [In Ukrainian].*

Turchak, O. M. (2004). *Okazionalizmy v movi ukrainskoi presy 90 kh rokiv XX stolittia [Occasionalisms in the language of the Ukrainian press of the 90s of the 20th century]. Doctor's thesis. Dnipropetrovsk [In Ukrainian].*

Анотація

Постановка проблеми. Виступаючи джерелом мовленнєвого новаторства, okazionalni slova vikorystovuyut u movi poetichnogo tvoru z khudozhenno-virazhальною метою, їх основна функція – експресивна. Оскільки більшість okazionalizmiv називає явище з погляду емоційного сприйняття зображуваного реципієнтом, то головною метою таких утворень є вплив на читача. Актуальність нашого дослідження зумовлена потребою ґрунтовного вивчення okazionalnoi ekspresii rіznih rіvniv u tvorax H. Нікуліної та О. Ігнатенко, виявленням особливостей її функціонування. Фіксування і теоретичне осмислення індивідуально-авторських новотворів, їх лексикографічне опрацювання допоможуть науково систематизувати у лексиці інноваційні процеси, пов'язані з явищем okazionalnoi ekspresii.

Мета статті. Мета статті – дослідити гендерні аспекти творення okazionalizmiv u leksichnii mikrosystemi tvoriv H. Нікуліної та О. Ігнатенко.

Методи дослідження. Для всебічного вивчення okazionalnoi leksyki vikorystano metod sposterezenня nad movoю, синхронно-описовий метод, метод дериваційно-компонентного аналізу, який дає можливість розглядати okazionalizmi yak strukturnu organizatsiю z єдністю ознак, метод синтезу, метод контекстуально-семантичного аналізу, що дозволяє враховувати текстове оточення okazionalizmiv і з більшою точністю окреслити значення новотворів, а також лексико-семантичний і комунікативно-функціональний методи.

Основні результати дослідження. Серед okazionalnih іменників О. Ігнатенко переважають відприкметникові абстрактні іменники, такі форми авторка використовує для створення відповідної атмосфери. Okazionalna leksyka H. Нікуліної також, як і у О. Ігнатенко, переважно складається з іменникових і прикметникових форм. У творах H. Нікуліної знаходимо лексику із власне жіночим звучанням, ці новотвори викликають у читача певну почуттєву гаму, створюючи атмосферу, відповідну до авторського задуму.

Висновки і перспективи. Жінки-мисткині більше спираються на узуальну лексику, вони, створюючи okazionalizmi, інколи вдаються до вживання гострих слів, але переважає okazionalna leksyka, сповнена підкреслено позитивною оцінною семантикою (щоб передати почуття ніжності, довірливості, чуттєвості, закоханості, щирості).

Дослідження інтенсифікації виразності мовлення, спричиненої використанням okazionalnoi leksyki u tvorax H. Нікуліної та О. Ігнатенко, може поповнити арсенал необхідних знань з комунікативної лінгвістики, допомогти досягнути тенденції розвитку сучасного мовного процесу. Аналіз okazionalnoi ekspresii u tvorax H. Нікуліної та О. Ігнатенко дає змогу визначити перспективи розвитку словотвірної системи сучасної української мови та висвітлити питання, пов'язані з функціонально-стилістичним аналізом новотворів, оскільки okazionalizmi тісно взаємодіють не лише з семантикою всього висловлювання, але й з окремими його компонентами.

Ключові слова: *оказіоналізм, неологізм, оказіональна експресія, гендерний аспект, поетичний дискурс, способи творення, узуальна лексика.*

Abstract

Background. *Acting as a source of speech innovation, occasional words are used in the language of a poetic work with an artistic and expressive purpose, their main function is expressive. Since most occasionalisms refer to the phenomenon from the point of view of emotional perception of the depicted recipient, the main purpose of such formations is to influence the reader. The relevance of our research is determined by the need for a thorough study of the occasional expression of various levels in the works of N. Nikulina and O. Ignatenko, identifying the peculiarities of its functioning. Fixing and theoretical understanding of individually authored innovations, their lexicographic processing will help to scientifically systematize innovative processes related to the phenomenon of occasional expression in the vocabulary.*

Purpose. *The purpose of the article is to investigate the gender aspects of the creation of occasionalisms in the lexical microsystem of the works of N. Nikulina and O. Ignatenko.*

Methods. *For a comprehensive study of occasional vocabulary, the method of observing the language, the synchronic-descriptive method, the method of derivational-component analysis, which makes it possible to consider occasionalisms as a structural organization with a unity of features, the method of synthesis, the method of contextual-semantic analysis, which allows taking into account the textual environment of occasionalisms and more precisely outline the meaning of innovations, as well as lexical-semantic and communicative-functional methods.*

Results. *Among O. Ignatenko's occasional nouns, adjectival abstract nouns predominate, the author uses such forms to create the appropriate atmosphere. The casual vocabulary of N. Nikulina, as well as that of O. Ignatenko, mainly consists of noun and adjectival forms. In the works of N. Nikulina, we find a vocabulary with a specifically feminine sound, these novelties evoke a certain sensory gamut in the reader, creating an atmosphere corresponding to the author's intention.*

Discussion. *Women artists rely more on usual vocabulary, when creating occasionalisms, they sometimes resort to the use of sharp words, but occasional vocabulary prevails, full of emphatically positive evaluative semantics (to convey feelings of tenderness, trustworthiness, sensuality, love, sincerity).*

The study of the intensification of the expressiveness of speech caused by the use of occasional vocabulary in the works of N. Nikulin and O. Ignatenko can replenish the arsenal of necessary knowledge in communicative linguistics and help to understand the trends in the development of the modern language process. The analysis of occasional expression in the works of N. Nikulina and O. Ignatenko makes it possible to determine the prospects for the development of the word-forming system of the modern Ukrainian language and to highlight issues related to the functional and stylistic analysis of new works, since occasionalisms closely interact not only with the semantics of the entire utterance, but also with its individual components.

Keywords: *occasionalism, neologism, occasional expression, gender aspect, poetic discourse, methods of creation, usual vocabulary.*

Стаття надійшла до редакції 10.09.2022

ЗМІСТ

Голікова Н.

МОВА СУЧАСНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ: ПРАГМАТИКА,
СТИЛІСТИКА, НЕОЛОГІЯ.....5

Зайцева В., Ковальчук М.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГОВІРОК ЧЕРКАЩИНИ.....15

Івко О.

ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ ДІЄСЛІВНИХ УНІВЕРБІВ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....29

Корольова В., Самойленко В.

ПРИСВЯТА Й ЕПІГРАФ ЯК КОМПОНЕНТИ ГЕТЕРОГЕННОЇ СТРУКТУРИ
ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ ДЛЯ ДІТЕЙ.....34

Майборода Н.

ДІЄСЛІВНІ СИНОНІМИ ЯК ЗОБРАЖАЛЬНО-ВИРАЖАЛЬНИЙ ЗАСІБ
У ТВОРАХ АНДРІЯ КОКОТЮХИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ ДЛЯ ДІТЕЙ
«ТАЄМНИЦЯ КОЗАЦЬКОГО СКАРБУ»).....44

Попова І.

ОНІМИ В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА.....54

Рибалка Я.

ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА У РОМАНІ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ
ВОРОН» ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ.....66

Семак Л.

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІКА ЯК МОВНОСТИЛІСТИЧНИЙ ЗАСІБ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ.....75

Шевченко Т.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛІЗМІВ
У ТВОРАХ Н. НІКУЛІНОЇ ТА О. ІГНАТЕНКО.....85

Scientific edition publication

Наукове видання

Ukrainian sense
Український смисл

Ukrainian sense
Український смисл

Scientific collection
Edited by I. Popova, Doctor of Philology,
Professor
ISSN 2313-4437

Науковий збірник
за редакцією доктора філологічних наук,
професора І. Попової
ISSN 2313-4437

Certificate of state registration
of the print media
KB № 24591-14531ПР dated January 29, 2020

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
KB № 24591-14531ПР від 29.01.2020

Підписано до друку 04.12.2020.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Друк цифровий.
Ум. друк. арк. 7,21. Наклад 31 прим. Замовлення № 307.

Видавництво та друкарня ПП «Ліра ЛТД».
вул. Наукова, 5, м. Дніпро, 49107.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
та розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 6042 від 26.02.2018.

dnipro.lira@gmail.com | +38 (067) 561-57-05 | lira.dp.ua